

Анвар Мадрахимов

Олтин барг

Анвар Собиржон ўғли Мадрахимов 1948 йил 15 февралда Тошкент шаҳрида зиёли оилادا туғилган. 1973 йили ТошДУнинг журналистика факультетини битирган.

«Юлдуз тўла осмон» қиссаси, болаларга аталган «Нон», «Тўлкининг ғаройиб саргузаштлари», «Кўчалик бола жумбоқлари» каби асарлари нашр этилган.

ISBN 978-9943-01-206-6

«O'ZBEKISTON»

98-84.1383
24-23

Анвар Мадрахимов

Один барг

Қисса ва ҳикоялар

250554

Домашнев А.И.
Пути развития немецкой "островной" диалектологии в
СССР: К изуч. нем. "островных" диалектов
// Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. - 1990. - Т. 49, № 3. - С. 248-
255.
Библиогр.: 17 назв.

№ 109277

46

№ 721

НПО ВКП 1.10.90

ЕКЛ 46.2

FARG'ONA DAVLAT
UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI
QABUL QILISH YIG'ISH VA
KATALOGLASH BO'LIMI

TO'SHENT - O'ZBEKISTON

Тақризчи: Илҳом Зойир
Муҳаррир: Карим Бўронов

Ушбу тўпламдан ўрин олган қисса ва жажжи ҳикояларда муҳаббат, бурч, вафо, садоқат мавзулари ёритилган. Масал ва қаёдолатчалар ҳам муъжаз ижод намуналари сифатида ўқувчиларда қизиқиш уйғотади деб ўмида қиламиз.

Унутилган тизлар

Қисса

FARG'ONA DAVLAT
UNIVERSITETI
AXBOROT RESURS MARKAZI
QABUL QILISH YIG'ISH VA
KATALOGLASH BO'LIMI

ISBN 978-9943-01-206-6

© «O'zbekiston» HMIU, 2008 й.

И аст бўйли, қориндор, бировга боқанша митти кўзлар чакчайиб кетадиган газламафуруш Юнусбой ма-чит томон лапанглаб бораркан, тушга қадар қанча савдо қилганлигини хаёлан хомчўт қиларди. Ногаҳон бой, «пўшт-пўшт», деган таҳдидли овозни эшитиб, таққа тўхтади. Унинг ёғинасидан олти отлик тупроқ чангитиб ўтди. Таъби тирриқ бўлган бой жаҳл билан уст-бошини қоқаркан, отликлардан бирининг юзи узига танишдай кўринганини хаёлидан ўтказди. Лекин суворийлар жуда тез ўтиб кетгани учунми, хотира си пана берди. Бой: «Мингбошининг йиғитларидандир», деб тўнгилаб қўйди-да, намози қазо бўлиши мўмкинлигини ўйлаб, илдам йўлга тушди.

Бу пайт боғи отликлар Заргар маҳалласига шитоб билан яқинлашиб келарди.

Катта ариқ ёқасидаги бақатерак соясида турган, эски дубоха паранжили жувон отликларни кўрди-ю, куча ичкарисига ошиқди.

Аёлни кўрган отликлар дарров тўхташди. Сўнг улардан ик-китаси куча оғзида қолди, тўртовмон эса отларини секинлатганча жувоннинг ортидан юрди. Кучанинг икки четига мевали дарахларнинг аксарияти ҳосилларини кўтара олмай дегворга ёнбошлаб қолган. Шундоққина кўл чўзса етадиган, қип-қизил тўсма олмаларга суворийлар эътибор ҳам бермадилар. Ниҳоят, тўрт пахса бўйли девор билан ўраб олинган ховли олдига аввал аёл, ундан уч-тўрт қадам нарида эса отликлар тўхтади.

Эшик олдига тупроқдан ҳаммомпиш ясаб ўтирган бола-кайлар бақовоқ отликлар тўхтаган захоти тумтарақай бўлиш-

ди. Исикданми ё тез юрганиданми ҳарсиллаб қолган аёл ўйма-кор эшикни устма-уст тақиллатиб:

— Ойсулув, ҳой Ойсулув — дея чақирди.

Ичкаридан қиз боланинг майин овози эшитилди:

— Ҳозир-р.

Аёл чачвонини қия очиб, кук самла ўраган отлик йиғитга маъноли қаради-да, илжайиб қўйди. Юзига суркалган қалин уша, қош-кўзга тортилган куюқ сурма, яноғи устига кўндрилган мошдай ясама хол, қулоқлари олдигаги ғажаклар унинг хийла сатанглигидан дарак берарди. Йиғит калласини лиқиллатиб қўйгач, аёл зипиллаб ўзини тор кўчага урди.

Бу орада эшик очилиб атлас кўйлак устидан нозик гавдасини сиқиб турган қизил нимча кийиб олган ўн етти ёшлардаги қиз остонада кўринди. Қиз йиғитни кўриши билан бир чўчиб тушди, сўнг «Вой, сизми?» деганича уйга қайтиб кириб кетмокчи бўлди. Бироқ йиғит қаққонлик билан энгашиб, қизни даст кўтариб отига унгарди.

Кўрқиб кетган Ойсулув:

— Ая! Аяжон, ёрдам беринг! — деб чинқирдию, ваҳиманинг зўридан хушидан кетди.

Йиғит эгарга қистиринглик қопга ўхшаш матони қиз устига ёпаркан, от бошини орқага буриб, жиловни бўш қўйди:

— Чўх, жонивор!

Отликлар иложи борица пасткамроқ кучалардан юриб шаҳар дарвозасига ошиқдилар. Йўловчилар отларини илдам елдириб бораётган бу тўлага таажжубланиб-таажжубланиб қараб қўярдилар.

— Мусулмонлар, ушланглар уларни, ушланглар! — дея ай-юханнос солди отликлар аёл кишини олиб қочишаётганини пайкаб қолган бир мешкобчи.

Бошига кигиз қалпоқ, устига эски йиртиқ-ямоқ чопон кийган қаландар йўлни тўсмоқ ниятида кўча ўртасига отилиб чиқди-ю, отликлар тикка устига бостириб келаётганларини кўргач, қўрқди шекилли, ерга юз тубан ётиб олди. У белига осиб олган носқовоқдаги чақа тангалар чор тарафга сочилиб кетди.

Қиличларини ялангочлаган суворийлар қаландар устидан отларини сакратиб ўтиб кетишди.

Шаҳарнинг жанубий дарвозаси олдиди кираётган-чиқаётган йўловчиларни кузатиб навкарлар турар, дарвоза биқинидаги тулроқ сулага шолча ташлаб ўтирган мирза пат қаламини қитирлатиб йўловчиларнинг исмларини ёзар, сўнг боғ оларди.

Отлиқлар шиддатни сусайтириб навкарлар устига тикка босиб келаверганларидан сўнг, улар ўзларини аранг чеккага олиб улгурдилар. Мирза «Подшолук пулини ким тўлайди?» деганича қолаверди. Ниҳоят, ўзларини ўнглаб олган ўн икки сарбоз отларига миниб, қочқинларни қувишга тушдилар.

Ойсулувни ўнгариб олган суворий йўлни чўл томон солди. Қолган бештаси эса отларини орқага бурди-да, яқинлашиб қолган икки сарбозга ҳамла қилишга чоғланди. Уларнинг важохатидан чучиган сарбозлар отларининг тизгинини тортди. Афтидан, улар қандайдир бир номаълум аёлни деб жонларини хавф остига қуйишни истамадилар.

Тоғлар қуёш нуридан ранг олган момик булуллар кучорига кириб кетаётгандай кўринади. Ҳатто ҳиссиз, раҳмсиз чўл ҳам қизгиш-хворанг тус олиб, ажиб манзара касб этган. Суворийлар тоғлар панасига беркинаётган қуёшни қувиб етмоқчи бўлгандай, бир-бирларидан ўзишга ҳаракат қилардилар.

Йўл юқорига кўтарила бошлагач, юриш огирлашди. Ногоҳ катта харсанг тош ортидан:

— Тухта! — деган даргазаб овоз эшитилди.

— Ҳакимбой, мен бўлман, — дея садо берди қизни ўнгариб олган отлиқ.

— Ия, янглишмасам, йигитларнинг орасида аёллардан йўқ эди-ку? Ё жангда асир олддингми? — деди Ҳаким деганлари панадан чиқаркан.

Отлиқ, бу саволга жавоб бермай, дағал оҳангда сўради:

— Қилич шу ердами?

— Пойлаб турибди ...

Отлиқлар кенг дарага чиқиб олдилар. Дара ўртасида ловулаб ёнаётган улкан гулхан шуъласида атрофдаги уйлар қизгиш-қорамтир кўринарди.

Бегубор осмон юзи бир дамда қора булут билан қопланиб, майиш шабада ўрнини кишини димиктириб кўядиган чаштўзон эгаллади. Сўнг шамол аралаш ёмғир томчилаб турди-да, бирдан қаттиқ жала қўйди.

— Шамол, бағринг камол, — деб турган болалар қий-чув қилиб уйларига қочиб кирдилар.

Ариқлар бирпасда лойқа сув билан тўлиб-тошди.

Баҳор булутлари кўз ёшларини тўкиб бўлгач, кўк юзи билалурдек тиниклашиб, камалак пайдо бўлди-ю, ўз сепини ёйган келинчақдек миғ бир хил рангда товланиб тусланди. Қуёш чарақлаб нур соча бошлади. Гўё борлиқ бутун гўзаллигини намойиш этиб қўйлаётгандай эди...

Ариқ бўйларидаги барра утлар орасидан баҳорнинг биринчи элчиси бўлмиш бинафшалар ёмғирда ювилган юзларини қуёшга тутдилар.

Ана, хонага адашиб кириб қолган чўмчўк пати юлинган холда, ўжар боланинг кўлидан қутилганига ишонқирамай учадилар. Мурилардаги мусичалар ҳам қарга тусини олгандек қорайиб, бирин-кетин парвоз этадилар.

Юнусбойнинг уйига ҳам кўклам ўз ташвишларини олиб келди. Чунончи, бой тезроқ сафарга отланиш иштиёқида эди. «Фақат яхши бир хизматкор, тўғрироғи, гумашта керак. Токи сафарда менинг кўриқчим, садоқатли кишим бўлсин. Лекин бундай одамни қаердан топсам экан? Дарвоқе, Қулмуҳаммадхон олдига борсамми?» — деган уйларга борди бой феруза осмон тулхаси — камалак ёйига боққанча.

Бир зум тарадудланиб қолган Юнусбой лўла болишини бир четга суриб, «бисмилло» дея ўрнидан турди. Эрининг отланаётганини кўрди чоғи, ичкари уйдан озгин, ёши қирқларга борган Ҳошиябиби чиқди.

Бой кескинроқ оҳангда унга шуларни тайинлади:

— Мингбошининг уйига кетяшман. Агар Суюмбой келса, молни ташлаб кетаверсин, уқдингми?

Ҳошиябиби маъқул ипорасини қилиб, қозикдаги саллани узатди. Ковушини кийган бой эппикка йўналди.

Мингбошининг уйи шаҳар зиндонига яқин ерда. Юнусбой йўлни яқин қилиш мақсадида қулочилар маҳалласининг

кингир-кийиш кучасидан ўтиб, катта гузарга чиқди. Бу ердаги уч чойхона ҳам анҳор бўйидаги соя-салқин ерларга жойлашган. Кучоқ ситмас азим чинорлар ерга тангадек офтоб туширмайди. Туркovoқларга солиб қўйилган беданалар бири олиб, бири қўйиб сайрайди. Чойхоналарни ўзига макон қилиб олган беданавозларнинг «бос, бос, саники қочди, зашгар!» каби кийкириқлари оламни тутарди.

Бедана боқиб бекорчининг иши деб биладиган, аммо унинг сайрашини ёқтирадиган Юнусбой ҳар галидек бедана номинини бир пас тинглаб тургач, «ха, овозингдан!» деганча йўлида давом этади. Бой мингбоши дарвозаси олдига яқинлашганида, икки киши ичкарига киришга изн сўраб турган эди. Соқчи тавозе билан эшикнинг бир табақасини очиб, бойни ичкарига таклиф этади.

Қўлмуҳаммадхон мингбошининг уйи ташқи, ички ҳовлидан иборат бўлиб, ичкарида оиласи турар, ташқарида ўзининг соқчи навқарлари учун бино, отхона, омборхона, пушпақдек қабулхона жойлашган эди.

Режа билан экилан турли мевади дарахтлар, гулларга бурканган богдаги товуслар ўз хўсналарини кўз-кўз қиладилар. Ҳовли ўртасидаги мрамар ҳовузга қарата қурилган шийпонларнинг пештоқларидаги нақшлар офтобда «ялт-ялт» этиб, товус билан рақобатлашади.

Шийпонда утирган мирза Ашур бой истиқболига чиқди.

— Ассалому алайкум.

— Ваалайкум ассалом, мирза Ашур.

Улар ясатиғлик дастурхон олдига чўккалашиб, кўлларини юзларига сийпалашди.

— Келсинлар, тақсир.

— Мингбоши шу ердаларми?

— Ана ўзлари, — деди мингбошини ичкари ҳовлидан чиқиб келаётганини кўрган мирза.

Қўлмуҳаммадхон чузиқ юзми, дўнг пешонали киши эди. Гарчанд катта хотини билан андек жанжаллашиб чиққани учун таъби хира бўлса-да, бойга буни сездирмасликка уринди.

Бир оз тамадди қилганларидан сўнг Ашур арзғўйлар пойлаб турганини эслатади. Мингбоши розилик беради.

Қабулхонага кирганларида, арзғўйлар этакдаги намат устида утиришарди. Салом-алиқдан кейин кирганлар қават-қават

қўрпача солинган хонтахта олдидан жой олишди. Мирза мингбоши ёнбошига қўйилган алоҳида курси ёнига чўккалаб пат қалам, самарқанд қоғозидан икки ыарақ олиб қўйгач, аризаларни ўқиди.

Шикоятчиларнинг иккиси ҳам шаҳар биқинидаги Бодомзор қишлоғидан эди. Бири оксоқол, иккинчиси оқ ятак кийган барваста дехқон йигит. Унинг кўзалари қишлоқки бир содалалик билан боқарди.

Мингбоши сукутга кетди. Кўпчилик у киши одил ҳукм чиқариш учун фикр дунёсига ғарқ бўладилар, деган мулоҳазата боради.

Ҳолбуки, Қўлмуҳаммадхон катта хотини хўсусида ўй сўрарди. «Агарда бирор таги пастроқ одамнинг қизи бўлганда-ку, оғиз очирмасдим-а», дея бир қарорга келди ниҳоят.

Мирзанинг бир-икки йўталидан сўнг сесканиб кўз очган мингбоши:

— Ёз, — деди мирзага. — Ҳукм: «Бодомзор қишлоғилик Дилмурод исмли дехқон қарзини вақтида тўлай олмагани учун ер-сувини оксоқолга топширсин».

— Тақсир, одиллик қилинг! — дея қичқириб юборди дехқон жон ҳолатда. — Ер-сувсиз ҳалок бўламан-ку!

Мингбоши пинагини бузмади.

— Чоракор бўлиб ишлайсан.

— Чоракор бўлгунча...

Дилмурод шартта ўрнидан туриб чиқиб кетаётган эди:

— Тўхта, ишим. Анча бамаъни йигит қўришасан. Мани хизматига кирмайсанми? — деб юборди Юнусбой ўзига гумашта кераклигини эслаб.

Йигит эшик остонасида иккиланиб туриб қолди. Қишлоқдан чиқаётгандаёқ, агар ер-сувимдан ажралсам, шаҳарда ишлайман, ҳарҳолда куним ўтиб турар, деган қарорга келганди.

Бой ўрнидан туриб, йитига яқин келди.

— Узоқ ўйланишининг на ҳожати бор? Ҳалола меҳнат қилсанг, бир йилдаёқ ерингни қайтариб олишинга ёрдам бераман.

— Хўп, фақат қишлоққа икки кунга бориб, баъзи ишларимни саранжомлаб келсам.

— Бу бўлак гап, — мамнун тарзда дехқоннинг елкасига қоқди бой. — Заргар маҳаллага бориб, Юнусбойнинг

ховлиси қаерда, деб сўрасанг, ёшу қари дарҳол кўрсатиб қўяди.

Дилмурод чикиб кетди.

«Шаҳарлик бирор-бир қаллобни билмай, хизматимга олиб қўйсам борми, барча бойлигимни бир кечада умариб кетиши ҳеч гап эмас. Қиплоқилар эса, одатда, содда бўлиб, мугомбирликни билмайдилар», деган ҳаёлга борган бой мингбошига мурожаат қилди.

— Сиз қандай ўйлайсиз, тақсир, қидираётган кишим шу эмасми?

Мингбоши оқсоқолга ишора қилди:

— Бунни мендан эмас, анавидан сўранг.

Оқсоқол ўзига эътибор беришганидан мамнун бўлиб, ёйилиб илжайди.

— Бу йигитта ишонсангиз бўлади. Қўп меҳнаткаш, бировнинг мулкига кўз олайтирмайди. Жойидан ажралишига келсак, бултур кузда ўлган отасининг қарзлари сабабли.

Мингбоши суҳбатга яқун ясади:

— Ундай бўлса, мен сизга одам излашдан қутулибман.

II

Шом пайти эшик тақилади.

Айвонда ёнбошлаб ҳисоб-китоб қилаётган Юнусбой бошини кўтармай:

— Қираверинг, — деди.

Йўлакда Дилмурод кўринди.

— Ассалому алайкум.

— Ваалайкум ассалом. Келдингми, қани бу ёққа утир-чи.

Дилмурод айвон четига омонатгина утириб, ҳовлига қизиқсиниб назар ташлаб қўйди.

— Хизматимга кирадиганга ўхшайсан. Шундайми?

— Шундай, тақсир.

— Яқин орада сафарга чиқаман. Менга ҳамроҳ бўласан. Ҳозирча дўконимдаги ишларга қарашиб тур. Айтмоқчи, ҳисоб-китобдан хабаринг борми?

— Раҳматли падарим даврида мактабдор домланинг юмушини қилиб ўқитан эдим.

— Жула соз. Яроғ ишлатишни биласанми?
— Хон сарбозларидек қилич уромасам-да, харҳолда сизни ҳимоя қила оларман.

— Бўпти, сени хизматимга оладим.

Ҳовлига хизматкор Жаъфарали ҳарсиллаганча қоп орқалаб кириб келди. Дилмурод тезгина туриб, чолнинг «Йук, қўяверинг, ўғлим» дейишига қарамасдан, қопни қўлидан олиб ерга қўйди.

Бой хизматкорга қовоғини ўйди-да истеҳзоли оҳангда.

— Айтган буюмларимнинг ҳаммасини олиб келдингми? — деб сўради.

— Худога шукр, олиб келдим.

— Бу йигит янги хизматкорим, сен билан туради. Бориб жойини кўрсат.

— Бош устига.

Жаъфарали Дилмуродни омборхонага бошлади.

Ҳовли саҳни кенг.

Турга бир қатор қушай уйлар тушган. Баланд сўрилардаги ток новдалари эндигина шўра чиқарган. Ҳовли эгатида отхона, молхона, утинхоналар жойлашган. Утинхонанинг чап томонига тушган кичкина хужрача сўққабош Жаъфарали бобоники эди.

Мўъжазгина хона уртасида сандал, тўрадаги тахмонга иккинчи увадаси чиққан кўрпа-тўшак тахлаб қўйилган. Токчаларнинг бирида беп-олтига лаби учган пиёла, чегаланган чойнак, иккинчисида нон солинган қутича.

Эшик тепасидан очилган дарчага ёпиштирилган қороз исбосиб қорайиб кетган.

Жаъфарали дастурхонга суви қочган нон, туршак қўйди. Сўнгра, қумгон тагига олов ёқаркан:

— Сўраганинг айби йуқ дейдилар, қаерлик бўласиз? Шаҳарликка ўхшамайсиз, — деди.

— Тўғри топдингиз, отахон. Бодомзорликман. Ночорлик мажбур этди бу ерга келишимга.

— Хафа бўлманг. Ойнинг ун беши қоронғу бўлса, ун беши — ёруғ, дейдилар. Мана энди иккаламиз бирга хизмат қилаверамиз.

Ниҳоят, пага-пага буг чиқариб, қумгон қайнаб қолди. Қуюққина чой дамланди.

Ичига иссиқлик югуриши билан Дилмурод терлади, шунда қишлоқдан чиққандан бери туз тотмагани эсига тушди, ўзини гапга алаҳситиш учун:

— Хужайин савдогармилар? — деб сўради.

— Балли, шундай. Юнусбой Бухоро, Самарқанд, ҳатто узок Термизгача бориб мол соғади, мол олиб келади. Мени ҳам ўзига ҳамроҳ қилиб оларди авваллари. Йўллар куп хатарли-ю, лекин саёҳатнинг гашти ҳам ўзгача-да.

Жаъфарали «эх» деб хўрсиниб қўйди. Дилмурод гурунги давом эттирди.

— Хизматкорлари куп шекилли?

— Йўқ. Йўлга чиқаётганларида мингбошидан навкар оладилар, холос.

— Бой отамнинг мингбошига қариндошлик томонлари бор-ми? дейман.

— Шундоқ, бўлғуси қайноталари.

Дилмурод илжайди.

— Э, гап бу ёқда денг.

— Нимасини айтасиз. Ойсулув куп мақбул қиз. Ёлғиз бўлгани билан баъзи ойимчаларга ўхшамайди. Онасига тортган. Шундай қизни уч хотинлик Қўлмуҳаммадхонга беришмоқчи, — аеди кутуниб Жаъфарали.

Юлдузлар чараклаб турган қоронғу осмон азонга яқин бўзариб оқарди. Тоглар ортидан қуёш кўтарилиб ўлғурмаган бўлса-да, борлиқ анчагина ёришди.

Элдан бурун турувчи мешкобчилар шаҳар ўртасидаги ҳовуздан сув олиб, кўчаларга кўлоблатиб сепа бошлайдилар. Лекин тушга бориб сепилган сувдан асар ҳам қолмай, шаҳар узра чанг-тўзон кўтарилади.

Дарвозалар очилиши билан атрофдаги қишлоқлардан дехқонлар эшак-араваларда, улови йўқлар қопларини орқалаганча шаҳарга кириб келаверадилар. Булар билан бирга ўзга шаҳар, бўлак юртлардан мол олиб келаётган савдогарларнинг бош-адоқсиз қарвонлари ҳам шаҳарга киради.

Шаҳарликларнинг аксарияти эрта тонгдан дўконларига, темирчилик, косибчилик устахоналарига йўл оладилар.

Юнусбойнинг дўкони шовқин-сурондан анчагина йироқ бўлган савдогарлар растасида.

Дилмурод дўкондаги бўздан тортиб шойигача бўлган хилма-хил газламаларни кўриб, ҳайратдан ёқасини ушлаб қолди.

Биринчи кунлари унинг иши керакли молларни ичкари хонадан олиб чиқиб туриш бўлди, холос. Кенг жойда яшаб ўрганигани учунми дўкон йигит кўзига қафасдек тор кўринарди.

Бой Дилмуродни синаш мақсадида бўлса керак, бир гал пуллари солинган галадонни очиб қолдириб, ўзи бозор айлангани чиқиб кетди. Дўконда ёлғиз қолган, очик-сочик турган пуллари кўрган Дилмурод галадондан узокроқда тик турганича хўжайиннинг қайтишини сабрсизлик билан кутди.

Юнусбой қайтиб келасолиб, дарҳол галадонга кўз ташлади: пуллар қаңдай тахлаб кетилган бўлса, шундай турарди...

Уйдаги бир бўгча молни олиб кетиш учун қелган Дилмурод ҳовлига кириши билан айвонда дўппи тикиб ўтирган Ойсулувни кўрди-ю, мол бўлиб қолди.

Хизматга кирганига уч ҳафта бўлган бўлса-да, йигит Ойсулувни биринчи марта кўриб туриши эди.

Ўзига ажабланиб қараб қолган йигитга ногаҳон кўзи тушган Ойсулув дув қизарганча ишпечини ташлаганча ўзини ичкари уйга урди. Куп утмай, уша уйдан Ҳошиябиби чиқди:

— Келинг, тинчликми?

— Бой амаким юбордилар. Катта уйдаги қизил сандиқда бир бўгча мол бор экан. Шунга олиб келишни бутурган эдилар.

— Ҳозир, айланай.

Ҳошиябиби қайтиб уйга кириб кетди. «Беҳад чиройли қиз экан», деб уйлади Дилмурод Ойсулув ҳақида...

— Яна ўн беш кунлардан кейин сафарга отланамиз, — деб эълон қилди Юнусбой.

Бой сафар тараддуди бахонасида кўпинча Дилмуродни дўконда ёлғиз қолдирадиган бўлди. Шундай пайтлари йигит «ҳисобдан адашиб кетмай» деган хавотирда иложи борича кўпроқ нарсани ўрганиб олишга интиларди.

Ниҳоят, Юнусбой бу укувли хизматкорига анча-мунча ишонадиган бўлди. Дилмуродга ҳам шу керак эди. Ахир шу тарзда бир йил ишласа, яна ўз ер-сувини қайтариб олиши мумкин. Ана шундан кейин тинчгина дехқончилик қилиб яшайверади.

Фақат Ойсулов нега гоҳо-гоҳо жилмайиб қараб-қараб қўйишига тушунолмади йигит. Авваллари уни кўрса, бас, оҳудек хуркиб қочадиган қиз кунлар ўтиши билан фақат юзининица яшириб, баъзида эса ўғринча кўз қирини ташлаганча айвонда тикиш-чагишини давом эттирадиган бўлди.

Барча зарур моллар тупланиб, сафарга тахт қилиб қўйилган кун эди. Юнусбой шу оқшом ўзига ҳамроҳ бўлувчиларга кичкина зиёфат берди.

Карвон саҳарда шаҳарнинг шимолий дарвозасидан чиқиб, Хива томон йўл олди.

III

Қир-адирларнинг субҳидам шамолида мавжланиб, чўгдек ёнган лолаларнинг даври ўтди. Болалар, ўспиринлар энди адирларга чиқиб варрак учира бошладилар. Одатда, мўйлови сабза урган ўспиринлар ўз бўйлари баробар савагичдан ясалган қуроқларини бирор телаликда учиршига шайлайдилар. Шамол бир тортилса, бас: беш-олти газ келадиган ранг-баранг «аумлар» илондек тўлғанади, дарданақлар титраб пириллайди.

Дарахтлар барг ёзиб, чигитдек-чигитдек довуччалар маржон шодалари янглиғ шохчаларга терилган. Ҳаво кундан кунга исиб, ёзнинг жазирама бўлишидан дарак беради.

Ҳошиябиби қизи билан айвонда тушлик қилиб ўтиришган маҳал қўққисдан эшик тақиллиб қолди. Дарахтлар тагини юмшатаётган Жазфарали илдам бориб қулаф зулфини туширди. Остонада зар чопон кийган, қимматбаҳо тошлар қадалган қилич осиб олган Қулмуҳаммадхон гердайиб турарди. У бир томоқ қириб олгач, ҳовлига кирди.

Ойсуловни дарҳол ичкарига йўллаган Ҳошиябиби мингбоши хурмати учун ўрнидан турди.

Қулмуҳаммадхон Юнусбойдан хат-хабар келган-келмагани билан қизиқди, уйда қолганларнинг аҳволини сўраган бўлди-да, сўнг:

— Ойсулов кўринмайдилар, — дея асл мақсадга қучди.

— Қизим ҳалиги... тоғасиникида эди, — деди Ҳошиябиби ўнғайсиз аҳволда.

— Ойсуловга арзимас совға олиб келгандик. — Мингбоши дубодадан бежирим қилиб тикилган халтачадан гавҳар кўзми тилда узук олиб узатди. — Қўлларига тақиб қўйсиз.

Шундан кейин мингбоши хайрлашиб чиқиб кетди. Чўгдек гавҳар ярқираб жилванарди. Ичкари уйдан Ойсулов мўралаганини кўрган она дарҳол узукни яширди.

Осмон бўзариб, офтоб заррин нурларини саҳро устига ёя бошлаганда қирқ туядан иборат карвон шаҳар дарвозаси олдига етиб келди.

Деворнинг юқорисида турган соқчи сарбоз карвонни мингбоши навкарлари ўраб келишгаётганини кўргач, дарвозани очишга рухсат берди.

Оғир табақалар «гиқ-гиқ» этиб аста-секин очилиб, савдогар Юнусбойнинг карвони шаҳар ичига кирди.

Туяларнинг биридаги кажавага ўтириб олган бой эсон-омон қайтиб келгани эвазига дарвозанинг икки тарафига жойлашиб олган гадойлارга чакан тангалардан садақа қилди.

Бой ёнида юзи чўла шамолида қорайган Дилмурод от сўриб келарди. Йигит сафар давомида кўпгина нарсаларни кўрди, ўрланди, Хива шаҳрининг катталиги, мачит-мадрасаларнинг беҳисоблиги айниқса уни ҳайратга солди.

Туялар вазмин қадам ташлаб, кучалардан секин юриб ўтаркан, тоқати тоқ бўлган йигит сабри чидамай:

— Тақсир, уйга бирров бориб, келганингизни айтиб сўн-тирайми? — деди.

— Майли. Лекин тезда ортага қайт.

Дилмурод отига қамчи урди.

Шу аснода «Ойсулов ниҳа иш қилаётган экан? Хойнаҳой, айвонда дўппи тикиб ўтиргандир...» Қизик, нега бутун сафар давомида қизни тез-тез эслаб турди?..

Эшик қулфланмаган экан. Йигит отни йўлак ёнида қолдирганча айвонга шошилди.

— Вой! — деб юборди Дилмуродни биринчи бўлиб кўрган Ойсулов. Қизнинг оппоқ чехрасига қувонч аралаш қизиллик югурди...

Юнусбой келган кунининг эртасига савдогар ошна-оғайнилари, шу жумладан Қулмуҳаммадхонни ҳам чақириб эи-

ёфат берди. Сўхбат давомида Хивада қўрилган, эшитилган қизик воқеалар тилга олинди. Чой ташиб турган Дилмурод ҳақида ҳам илиқ гаплар айтилиб, ундан келажакда улаабурон гумашта чиқиши мумкинлиги эътироф этилди.

Тузуқкина фойда кўрганидан ўзида йўқ хурсанда бўлган бой эндиги сафар тўғрисидаги режани миясида пишитиб, ахийри Қулмуҳаммадхонга маслаҳат солди. Бир ижирганиб қўйганини сездирмасликка уринган мингбоши:

— Жула тўғри ўйлабсиз, — деди бамайлихотир.

Юнусбой сафар ҳаракатига тушиб қолгани боис Дилмурод дўконда савдо-сотикни юргизиб турди.

Харидор пойлаб утирган Дилмурод ногаҳон мошранг дўхоба паранжили аёлни кўради-ю, бир қалқиб тушди. Наҳотки Ойсулув? Юрипти, устидаги паранжиси жуаа-жуа таниш...

Аёл дўкон қаршисида бир сония иккиланиб туриб қолгач, сўнг тез-тез юриб Дилмурод олдига келди.

Бу Ойсулув эди.

— Дилмурод ака, дадамлар йўқмидилар?

Қизнинг титроқ товушида орзиқиб қутилган қувонч билан бирга қўрқув оҳанглари ҳам бор эди.

— Дадаангизми? — деганича Дилмурод довдираб жим қолди. Сўнг эшитилар-эшитилмас: — Дадаангиз бир ошналари олдига кетган эдилар.

— Яқинда сафарга отланар эмишсизлар.

— Худо хоҳаса.

Ойсулув ийманиб, узр оҳангида деди:

— Мен кетай бўлмаса.

— Келганингизни дадаангизга айтайми?

— Вой ўлай, асло билмасилар! Мен ўзим... шундай... — дедию қиз илдам юриб дўкондан чиқиб кетди.

Дилмурод қизариб кетди: «Э, хом калла! Дадаангизга айтайми деб утирибман-а».

Дилмурод яқин орада сафарга чиқишлари лозимлигини эслаб хафа бўлди. Демак, Ойсулувни яна узоқ мўддат кўрмас экан-да...

«Ўтган гал сўппайиб ўзим келдим. Бу гал албатта, бойдан қарз олиб бўлса-да, бирон совга олиб келаман Ойсулувга», — дея дилдан ўтказди Дилмурод.

IV

Шаҳар деворининг қорамтир кўриниши секин-аста юлдузларга тўла қоронғу осмон билан бирикиб, кўздан йўқолди. Туялар ҳали совиб улгурмаган кум устида қадам ташлайдилар. Уларнинг бўйинларига осилган кўнгироқчалар жаранг-журунги тўё саҳроининг сокин муסיқасига жўр бўлаётгандек.

Ўмрининг қарийб қирқ йилини маша шу яйдоқ чўлу саҳрода ўтказган сарбон қарвоши ишонч билан манзил томон етаклайди. Осмондаги юлдузлар, атрофда кўриниб қоладиган якка-дўкка саксовуллаар, ҳагто эчкемар уялари ҳам унинг хизматида.

Узоқлардаги туя ўрқачидай эгри-бугри тоғларни кўриб Юнусбойнинг кунглини бир дам қўрқув ҳисси чулғаб олар, лекин қароқчилар тўдасига бирон мартаба йўлиқмагани учунми, шайтон васвасасини хайдашга ҳаракат қиларди.

Атрофни шубҳаланиб кузатаётган навқарлар бирон нарса шитирлаб қолса, дарҳол қилчларини ялашгочлаб:

— Қим у? Тўхта! — деганларида эчкемарлар чўчиб ўзларини инига уради.

Итоаткор туялар учун хашагу сув бўлса, бас. Ҳеч қандай фойда ҳақида ўйламасдан, қадамларини шоймай босиб кетаверадилар.

Қарвон навбатдаги қулук олдига етиб келганда, субҳидам пайти эди.

Юнусбой туялар устидаги баъзи арқони бўшаган молларни қайта маҳкамлашни буюрди-да, қумга солинган шолчага ёнбошлади.

Дилмурод туяларни сугоришда қарвонбошига ёрдамлашди. Соқчи навқарларнинг бир қисми юкларни боғлашга киришди, қолганлари эса бириг-кетин қумга чўзилди...

Эрталабки изгирин шамол охириги кучини тўплаб, юз-кўзларга қум аралаш урилади.

Ногаҳон гира-шира ёришган тоғ томондан от тўёқлари аупури эшитилди. Одатда, дупур-дупур қарвоннинг қарама-қарши томонидаги йўлдан ёки орқадан эшитилиб, кўпинча хоннинг хат ташувчи ноиб ёки навқарлари утиб қоларди. Лекин тоғ томондан...

— Булар қимлар бўлди экан? — деб сўради Дилмурод таш-вишланиб қарвонбошидан.

2 — А. Мадрохимов

— Билолмодим, лекин отликлар яхши ният билан келаётганига шубҳам бор.

Наварлар дарҳол қурол-ярокларини тақиб олиб, яқинлашадиган нуқталарга тикилиб қолдилар.

Дилмурод бойни уйғота бошлади.

— Тақсир, бегона отликлар биз томонга қолишмоқда.

Юнусбой: «А, нима? Ким?» деганча уйғониб кетди-ю, қаршида Дилмуродни кўриб хотиржам тортиди.

— Нечун безовта қилдинг? Не гап?

— Бегона отликлар!

Қуюндай яқинлашиб келаётган отликларни кўрган бойнинг ранги оқариб кетди: «Қилич қора!»

Бойнинг тамом бўлганини кўрган Дилмурод дарҳол наварларга туяларни доира шаклида чўктиришни буюрди.

Қилич уйнатиб келаётган отликлар қароқчилар эканлигини аниқ эди.

Қийқирик, бақирик-чақирик авж олди: қароқчилар оз сонли хоргин наварлар устига ташландилар.

Наварлар ўз жонларини қутқариб қолиш учун жон-жаҳллари билан олишдилар, улар сафидаги Дилмурод от жиловини маҳкам ушлаганча қўлидаги қурол билан ўнг-сўдан келадиган қароқчиларга ҳамла қиларди.

Туялар безовдаланиб, қумда қонига беланиб ётган одамларни босиб-янчиб, ҳарён тўзғиб кетдилар.

Дилмуродга олти қароқчи баравар ёпишди-да, отдан қулатиб, қўлини қайириб, бир отлик олдига итариб юбордилар. Бу отлиқнинг қилич ялаб ўтган юзида чуқур из, чап қўзини эса латта билан боғлаб олганди; якка қўзи сўқир қўзининг қувватини ҳам ўзида бириктириб олгандек совуқ чақнар, икки томонга буралиб кетган мўйлови дэроз қоматини янада баҳайбат кўрсатарди. «Қилич қора деганлари шу бўлса керак», деб ўйлади Дилмурод.

— Қўл-оёғини ечинтлар! — деб буюрди Қилич қора.

Қўл-оёғи бўшаши билан Дилмурод ўрнидан диқ этиб туриб олди.

— Қаерга кетаётган эдиларинг? Карвон хужайини ким?

— Хивага, Хужайин анави беҳуш ётган киши, — деди Дилмурод қўли билан бойни кўрсатиб.

— Гапга чушунадиганга ўхшайсан. Қани, тезроқ уни дўзахга жўнат! Қани бўл. Баччагар!

Нима қилиш керак?

— Мен хизматқорман. Хужайинга қўл кўтара олмайман, — деди Дилмурод Қилич қоранинг якка қўзига тикилиб.

— Қўл кўтармас эмиш! Ваҳ-ха-ха.

Агрофни ураб турган қароқчилар ҳам саҳрони бошларига кўтариб қўла бошлагандилар, бирдан:

— Бас! — деган овозни эшитиб, нафасларини ичларига ютдилар.

— Қани, содиқ қўл, эганни уйғотиб қўй-чи, бўлмаса. Агар юраги ёрилиб ўлмаган бўлса.

Дилмурод мешдан сув олиб Юнусбой бетига селувди, у сесканиб қўзини очди-ю, Қилич қорани кўриб йўлбарс олдига турган қуёндёк дар-дар титрай бошлади.

— Р-рахм-ш-шафқат қилинг, мендек бир мўмин бечорага. Ҳамма молимдан воз кечаман. Манови қўлимдаги узукни ҳам олинг. Омон қолдирсангиз, бас. Бола-чақангиз ҳақиқа дуо қилиб юрар эдим, — дея илтижо қилишга ўтди бой.

— Э, муттаҳам бой! Сендан сўраб молигини олмайман. Бундай узукларни тақибга эса ор қиламан. Чунки сендек бир бой оиламни вайрон қилиб, хотинимни тортиб олган. Сен тулки раҳм-шафқат сўрадинг. Мен эса бундайларни биринчи бўлиб ўлдираман, вассалом, — деди Қилич қора бой эгилиб-букилиб, узатган узукни қумга отиб юбораркан.

Дахшатга тушган Юнусбой ўзини тап этиб қумга ташлади. Қароқчилардан бири қўлмўк қилиб, узукни қумдан кўтарди-да, бармоғига тақиб олди.

Қилич қора айғири жиловидан силтагани, от иккала олдинги оёғини кўтарганча кишнаб юборди.

Қароқчилар Дилмурод билан бойнинг қўл-оёқларини чил-вирда чандиб боғлашгач, туялардаги кажавалардан бирига ташлаб қўйдилар.

Қилич қора фармон берди:

— Отларга!

Карвон йўлга тушди.

Қароқчилар туяларни Хивага қарама-қарши томондаги тоғ тарафга бурдилар.

Исикдан, нафас олишга қийналаётган Дилмурод кўлини ҳарчанд бўшатиб олишга ҳаракат қилса-да, эпломатгач, хуноби ошиб сўкинди.

— Дилмурод, гапимни эшитяпсанми, — деб шивирлади бир пайт бой ҳарсилаб. — Агар мени шуларнинг чангалидан қутқариб олсанг, бир умр хизматингда бўламан. Истасанг, мол-дунё оласан, истасанг, куёвим бўласан. Уқдишми?

Дилмурод кулоқларига ишонмади. Бой нима деяпти? Ё молимни ол, ё кизимни деяптимми? Наҳотки Ойсулувни... бир фақирга раво кўрса?..

— Қўлимдан келармикан, бой ота, деди ҳовлиқиб кетган Дилмурод. — Насиб қилса, майитимиз бу саҳроларда қолиб кетмас.

Дилмурод энди бир амаллаб қочиб режасини туза бошлади. Кеч бўлиб, атрофга қоронғулик тушганда тоғ оралиғидаги бир хилват манзилга етиб келишди.

Қилич қора базмга ризолик билдиргач, бўрдоқи кўйлардан бир йўла иккитасининг бўғзига пичоқ тортилади. Ертўладаги майлар солинган кўзалардан олиб кирилиб, дастурхон ясапга киришилди.

Қўлга туширилган моллар омборхонага жойланди. Дилмурод билан бой отхонага қамолди, уларга Акбар исмли навқар соқчи қилиб қўйилди.

Акбар деганлари ичимлик бўлса узини томдан ташлайдиган экан. У дамо-дам ғойиб бўлиб қолар, сўнг шароб ҳидини бурқситиб қайтиб келарди-да, калласини лиқиллатиб хирғойи қилишга тушарди.

Дилмурод ўзича бир нималарни мулоҳаза қилиб кўргач, ниҳоят, бойга режасини баён этди. Юнусбой хизматкорнинг пичирлашига диққат билан кулоқ сола бошлади.

— Ҳой, нимани гаплашаяпсанлар? — дея дўқ уриб қолди бир пайт соқчи туйнуқдан мўралаб.

Дилмурод бепарво оҳангда жавоб беришга уринди:

— Арзимаган гап.

— Қанақа арзимаган гап экан?

— Э, биродар, сента кизиги йўқ.

— Нима? Айт, бўлмаса қилич билан икки нимта қилиб ташлайман.

— Оббо, сен-е, кўрқитиб юбординг-ку. Биласанми, тўним орасида учта қимматбаҳо тош яширилиб қўйилган эди. Шу ҳақда гаплашаяпмиз.

— Ростданми?

— Ёлгон бўлса нимталаб қўя қол. Кел, кўлимни ечтин, олиб кўрсатаман.

Акбар гандираклаганча отхонага кириб, ёнидан пичоқ олиб чилвирни кесди.

Қўли бўшаши билан Дилмурод соқчининг қорнига мушт тушириб аганатди-ю, оёқ-қўлини боғлаб, орзига латта тикди.

Дилмурод қалтираб ётган Юнусбойни ҳам арқонлардан халос этди.

Отлар безовтаганиб кишнашди. Дилмурод мажолсиз бой-ни отлардан бирига мингазиб, ўзи ҳам бир отни етаклаб олди.

Ташқарида бирон зог йўқ. Фақат дарчалардан ёруғлик тушиб турар, қорамтир сояларнинг шиёлаларни кўтариб май ичишлари-ю, ғунғир-ғунғир овозлари эшитиларди. Дилмурод отга минди.

Отхонадан узоклашиб, кўргон атрофи ўралган гов олдига келишгач, Дилмурод очик дарвоза қароқчиларда шубҳа уйғотмасин деган ўйда отдан тушиб, эшикни ичкаридан беркитди-да, говдан ошиб ўтиб қайта отига минди.

Атроф зимистон бўлгани учун йўлни кўриб бўлмасди. «Бирон сўқмоқ бизни тоғдан олиб тушар», деган қарорга келган Дилмурод от жилловини бўш қўйди.

Юнусбой Дилмурод билан баравар юришга ҳаракат қиларди, аммо илк бор эгарланмаган от мингани учун қийналиб, зўрга ўзини тутарди. От эса аксига олиб, ҳадеб қоқила-қоқила ахийри қандайдир чуқуртага олди оёқлари билан мункиб тушиб, ағдарилиб кетди.

«Энди ўлдим! Тамом! — деб ўйлади бой ваҳима ичиди. — Отсиз қаерга бора олардим? Дилмурод кутулиб кетади. Ўз жонини сақлаб...»

— Қани, бой ота, тезроқ отга мингашинг, бўлмаса қувиб келиб қолишлари мумкин, — деди Дилмурод отини тўхтатиб. Юнусбой Дилмуродни алқай-алқай отга мингашди.

Тоғлар ортада қолди.

Сўшти юмгузлар ҳам сўниб, узоқда қуёшнинг илк зарриш нурлари пайдо бўлади.

Ҳадемай офтоб жамолини тўла кўрсатади-ю, ўз нуриши аямай тўқа бошлади.

Нафас олиб бўлмас даражадаги иссиқ ҳавога от ҳам бардош беролмай, қийинчилик билан одимлайди. «Бу аҳволда бирон-бир қулуққа етиб боролмаймиз шекилли», деб ўйлади от ёнида пиёда кетаётган Дилмурод.

Юнусбой кўзига қум-сахро ичра ажойиб ҳовуз, богзорлар кўринар, беихтиёр отдан тушиб, ўша томонларга югуришдан аранг ўзини тийиб турарди.

— Чух, жонивор, чух!

От юрмай, тихирлик қилиб тўхтаб, бирдан ёнбошига йиқилди. Сароб ҳам кўз олдидан ғойиб бўлган бой қайноқ қум устида лол туриб қолди. Сўнг ўзини яна қандай фалокатлар кутаётганини англади чоғи, жон аллозда жиловдан тортиб, отни турғазига ҳаракат қила бошлади.

Дилмурод бойга яқин келди.

— Овора бўлманг, от аллақачон ўлди. Қаранг, оғзидан оқ кўпик чиқиб ётибди.

— Йўқ! От ўлса ўлар, мен ўлишни истамайман!

Юнусбой жиловни ташлаганча тўғри келган томонга кета бошлади.

— Тўхтанг, бой ота. Бекорга ҳалок бўласиз-ку! — дея бақирди Дилмурод.

Бой шу сўзни кутиб тургандек таққа тўхтаб, утирилди-да, ортига қайтди. Унинг юзи аянчли даражада қийшайиб кетган, ҳамма нарсага тайёр, фақат омон қолса бас эди.

Дилмурод хотиржамроқ тапиришга уринди:

— Қандай бўлмасин қулуқ олдига етиб олишимиз керак. У ердан қарвон ўтиб қолиши мумкин.

— Ҳа-ҳа, — деди бой кўзларини катта очганча.

Икковлон узун-қисқа бўлиб йўлга тушдилар. Қават-қават тўналарини ечиб ташлаган бой қўп ўтмай қадамини секинлаштириб тез-тез қумга чўккалаб қола бошлади.

Дилмурод бойнинг қўлидан тортиб, узоқда нуқта бўлиб кўринаётган қора нарса томон юриб кетди. Лекин роса ҳолдан тойган, бунинг устига беҳад чанқаган эди.

Нуқта борган сайин катталашиб, ниҳоят, қулуқ оғзи шаклини олди. Лекин манзилга озроқ қолганда Дилмурод мажол-сизилкаш қулаб тушди...

У кўзини очганда, қуёш энди ботаётган эди. Осмон ҳам, атрофдаги қумлар ҳам қизғиш ранг олиб, ажойиб манзара кашф этган. Бой шундоқ ёнгинасида хушсиз ётарди.

Дилмурод эмаклаб, оғзига кираётган қумларни тупура-тупура қулуққа бир амаллаб етиб борди-да, қувачада сув тортиб чиқазди.

Сув йилитнинг бутун танасини яйратиб юборди. У симириб-симириб узоқ ичди, қолганини бошидан қўйди. Сўнг қувачани тўлдириб қўйди-да, ҳамон хушсиз ётган бой юзига сув сецди.

Сесканиб, ўзига келган бой:

— Мени ўлдирманг! Раҳм қилинг! — деб хириллади.

Дилмурод илжайиб қўйди.

Осмон қорамтир тус олиб, саҳрода совуқ шамоат ўз ҳукмини ўрнатди.

Дир-дир титраётган Дилмурод атрофга диққат билан қулоқ солди. Ниҳоят, бир пайт чиябўриларнинг увиллаши орасида қўнғироқларнинг ёқимли жириглаши эшитилгандай бўлди. Жаранг-журунг борган сайин кучайарди.

V

Юнусбойнинг Қилич қора тўдасига йўлиқиб, бор мол-мулкидан ажралиб қолгани тезда бутун шаҳарга овоза бўлди.

Қўп ўтмай эса Дилмурод Қилич қоранинг айтоқчиси экан, деган гап ҳам тарқаб қолди.

— Вой тавба, шундай йигит-а! Ҳеч ухшамайди-ку! Ахир у ҳалол хизматкор эканлигини ўзимиз кўрганмиз-ку, — дейишарди кўпчилик ёқа ушлаб.

— Бунақаларнинг кўпини кўрганмиз. Биттаси ўтган жумада ушланган қароқчимиз? Кўрган одам қўй оғзидан чўп олмаган қаландар деб ўйлаши мумкин эди. Аслида, қип-қизил айтоқчи бўлиб чиқди, — дерадилар бошқа бирлари эътироз билдириб.

Уларнинг бу гапида асос бор эди — Қилич қоранинг йигитларидан бири қўлга олинди, зиндонга ташланган, яқин орада қата этилиши керак эди...

Юнусбой билан Дилмурод Ёкуббек қарвонида шаҳарга эсон-омон, бироқ бир чақасиз ва бир мисқол молсиз кириб келишди. Машаққатли сафардан тинка-мадори қуриган бой касал бўлиб ётиб қолди. Қўлдан кетган молларни ўйлаган сари бойнинг касали баттар оғирлашарди. Лекин бу аҳволда ётабергани билан моллари қайтиб келмаслигини тушунган бой, кўп ўтмай, дўконда қолган-қутган моллари билан савдо-сотикни бошлаб юборди. Бойга ҳаммасидан ҳам алам қиладигани қўлидаги қиммат-баҳо узукнинг кетгани эди. «Нега ўшанда икки қўллаб узатдим-а мутгаҳамга?! Кўзи асл тошдан ясалган эди-я?», — дедими бой афсусланиб, қайта-айта пешонасига ураркан. Бунинг устига Дилмуроднинг оғиз пойлагандай юриши...

«Худо кўрсатмасин, агар мингбоши билиб қолсам, адои тамом бўламан. Бир бало қилиб қутулишим зарур. Ҳозирча бахтимга одамлар орасида айғокчи деган миш-миш анча ёйилди... Фақат ҳибса олиш қолади, холос»...

Дилмурод бойнинг ўзига нисбатан муомаласини кўриб гоҳ ҳайрон бўлар, гоҳ ғазабга келарди.

Демак, берилган ваъдалар ёлгон экан-да... Ойсулув ҳам негадир ичкери уйдан ташқарига чиқмай қўйди. «Бойга нима ёмонлик қилдим? Бунинг устига Қилич қора айғокчиси деган ном орттирдим. Юнусбой ҳаммага очик гапни гапириш ўрнига мендан шубҳаланаётти шекилли», деб ўйларди Дилмурод ўз навбатида.

Бир кунни тасодифан айвон олдиде учрашиб қолган Дилмурод юрак ютиб сўради:

— Ойсулув, нега кўринмай қолдингиз?

— Дадамлар рухсат бермаяптилар, — деди Ойсулув хижолат аралаш.

Шу маҳал осмондан тушгандай бир қўлида бўгча кўтариб олган Юнусбой ҳовлида пайдо бўлди.

Ойсулув ичкери уйга югуртилаб кириб кетди.

Баҳона қидириб юрган бойга худо ҳам берди.

— Ярамас, тузлимимга тупуриб, энди қизимни йўлдан ура-япсанми? — дея бой роса бакириб-чақирди. Сўнг қўлидаги бўгча-ни айвонга отиб юбориб, ошиғич кўчага чиқиб кетди.

Довдираб қолган Дилмурод нима қилишини билмай, айвон олдиде бир зум туриб қолди, кейин хужрасига йўл олди.

Энди уйда қоламаслигини сезиб, бўтомларини йиғиштиришга киришаркан: «Наҳотки Ойсулувни охириги кўришим бўлса...» деб ўйлади укинч билан.

...Эшик зарб билан очилиб, ичкарита тўрт қуроланган навар, улар кетидан бой кирди.

— Ҳа, энди қочмоқчи бўлибсан-да, — деди бой гезарганча. — Йўқ, қочолмайсан! Ушланглар бу қароқчини.

Наварлар Дилмуродга ташланиб, дарҳол қўлига кишан солдилар.

— Тақсир, раҳмат ўрнига тухмат экан-да, — пичинг қилди Дилмурод. — Ё ўлимдан сақлаб қолганим эсингиздан чиқдими? Мен аҳмоқ ўшанда... қаттиқ яшглишган эканман, аттанг...

— Ўчир овозингни, учир! — деб бақирди Юнусбой хизматкори наварлар олдиде бирон пожуя гапни гапириб қўйишдан қўрқиб.

Ичкери уйнинг деразасидан мўралаб турган Ойсулув Дилмуродни наварлар олиб чиқиб кетаётганини кўриб, пиқиллаб йиғлаб юборди.

— Э, худо, айби нима ахир...

Бозорнинг юқори қисмида катта мачит, унинг қарама-қарши томонида эса зиндон жойлашган.

Йўловчилар зиндон ёнидан тезроқ ўтиб кетишга ҳаракат қиладилар.

Бирон угри ёки айбдор жазоланса, дарвоза минорасининг юқори қисми супасига жойлашиб олган ногорачилар халойиқни чорлаб, жазо тугагунча ногорани ваҳимали тарзда та-рақлагаверадилар.

Айбдор, одагдә, оғир кийноқларга маҳкум этилади ёки шунинг ўзида боши танидан жудо қилинади. Ўғирлик учун қаттиқ жазо берилгани учунми, шаҳарда ўғирлик кам содир бўлади. Шу боисми бозорда савдо қилувчи киши намоз маҳали ўз молларини очик ҳолда ташлаб, мачитга бемалол кетаверади.

Девори жуҳа ҳам баланд тепасига пулат найзалар нинадек санчилиб ташланган бу зиндоннинг дарвозасидан ичкарига киритилган айбдорларнинг камдан-ками қутулиб чиқар, аксарияти шу ерда каламушларга ем бўларди.

Зиндонбоши бош дарвоза олдиде қурилган махсус хужрада маҳбусларга овқат олиб келган кишиларни қабул қиларди.

Унинг икки ёрдамчиси таомларни ичкарига ташийди. Маҳбўсларнинг ёру биродарлари кўпинча зиндошбошига беш-ўч таша бериб, ичкарига бирров кириб-чиқишнинг йўлини қилишарди.

Оёғига кишан урилган Дилмуродни устига темир панжалар епилган кичкина ертўлалардан бирига ташлаганларида, ертўлада жулдуз кийинган қаландар башара киши чўнқайиб ўтирар эди. Соқчилар эшикни ташқарисидан беркитганларидар сўнг у қакқайиб турган Дилмуродга ўқрайди:

— Ўтир, нега сўрайиб қолдинг?

Дилмурод сал ўзига келди ва нотаниш киши қаршисида чордона қурди.

— Ога, сизни бу ерга нега ташлашди? — дея сўради у гап бошлаш мақсадида.

— Хабарим йўқ, бошқа одам куриб қолгандек, мендек бир қаландарни ташлашди. Хўш, ўзингни-чи?

— Менми? Мени ҳам сабабсиз ушлашди.

— Ҳунаринг нима?

— Юнусбойнинг хизматкори эдим.

Қаландар бир зум ўйлашиб қолди.

— Отинг Дилмуродми?

— Ия, отимни қаердан биласиз?

— Бойни Қилич қорадан қутқариб қолганингни эшитган эдим.

— Ҳим...

«Қаердан унга бу гаплар ета қолибди», деб ўйлади Дилмурод. Сўнгра қаландардан исмини сўради. У ўзини Самад қаландар деб таништирди.

Кечга яқин зиндонбоши бир донга суви қочган пон туширди. Самад тезда ўз улушини еб бўлиб, иккинчи бўлакка ҳам мўлтираб қараб турарди.

— Меникини ҳам баҳузур еяверинг, ош бўлсин.

Самад бу бўлакни ҳам пок-покиза туширгач, тиззасига бошини қўйди-ю, тезда хуррак ота бошлади.

Дилмурод назарида вақт жуда имиллаб ўтаётгандай эди. У қўлдаги ёрқин юлдузларга боққанича оғир хаёлларга чўмди. Яқинда худди шу юлдузларни сахро устида кўргандек эди, энди бу ерда.

Ажаб дунё.

Юқоридан навкарларнинг шивир-шивири эшитилди, бу шивир-шивирлар итларнинг яқин-йироқдаги вовуллашига қўшилиб кетади.

«Ажабо, кун йилдай чўзилаётпти-я. Яна неча кун ётарканман. Наҳотки гуноҳсиз бўлатуриб ҳам жазога тортилсам. Айтмоқчи, Ойсулув роса дакки егандир, бундан ҳам ортиқ номаралик бўладими?! Сидқидилдан хизмат қилсам-у, бой эса...»

Хаёл огушига ботган Дилмурод кўзи ўйкуга илнинганини пайқамай қолди. Лекин «гиқ-гик» этган товуш уни уйғотиб юборди. Дилмурод кўзини гира-шира очиб, Самад оёғидаги кишани эгваслаётганини куриб қолди. Боя нимжондай кўринган қаландар энди кучли, чаққон эркакка айланганди.

Самад Дилмуроднинг зимдан кузатиб турганини пайқаб, дарҳол жулдуз кийими ичидан ханжар чиқарди:

— Қўрқасанми? Бировга гинг десанг — нақ юрагингга санчаман.

— Хотиржам бўл, чақимчилик одатим йўқ, — асди Дилмурод биришчи маротаба хамхонасини сенсираб. — Лекин бу нима қилганинг? Бу катақдан қашдай қилиб қочасан?

Қаландар хотиржам илжайди.

— Яхши одамлар кўп.

— Буларни қаёқдан олдинг? Бу ерга ташлаётганларида тит-питингни чиқариб юборадилар-ку.

— Алча содда экансан, биродар. Нон ичига суқиб ташлайдилар. Сих ҳам, кабоб ҳам куймайди.

«Бу қаландар эмас, бориб турган ўғри бўлса керак», деб ўйлади Дилмурод.

— Қутулишни хоҳлайсанми? — деб сўради Самад, сўнг жавоб кутмасдан эговни узатди.

«Эҳтимол бу мени алдаб тузоққа туширмоқчидир. Сўнг қочишга уринди деб жазолейдилар... Майли, мен ҳам бир гал таваккал қилиб кўрай. Ё қочиб қутуламан, ё бундан беш бат-тарига учрайман», деб ўйлади Дилмурод эговни олаётиб.

Эрга тонг маҳали азон овози эшитилди. Дилмурод зиндондон туширган қумгондаги сувдан юз-қўлини ювиб, намонини ўқиди.

Кейин юкорига караб утириб, шогахон зиндоша буйлаётган Жаъфарали отани кўриб қолди. Демак, ота эсидан чиқармабди.

— Жаъфарали ота, мен шу ердаман! — деди Дилмурод овозини баландлатиб.

Ниҳоят, ота ҳам кўрди шекилли, «Дилмурод болам, омон мисан», дея тутунча ташлади.

Соқчилардан бирининг ўшқирини эшитилгач, ота, «омон бўл, болам», дея кўздан гойиб бўлди.

Шовқиндан уйғониб кетган Самад тутунчани кўриб жонланди.

— Йўқловчинг бор экан-да. Тамадди қилиб олсак буларди, — деди у шоша-пиша юз-қулини юваркан.

Дилмурод тутунни очиб, икки дона иссиқ нон билан уч-тўрт сиқим майиз олди.

Пешинга яқин эгнига жанда кийиб олган киши энгашиб, Самадни чакирди.

Дилмурод уни кўрди-ю, юзини совуқ тер қоплагандай бўлди. Бу Қилич қорага йўлиққанда Юнусбой узугини бош-малдогига тақиб олган котма қароқчи эди.

«Бундан чиқди, Самад ҳам қароқчилардан экан-да»...

Энгашган киши ҳам Дилмуродни кўриши билан ранги бир-оз ўзгартгандай бўлди-ю, сўнг яна аввалги ҳолатига қайтиб, Самадга кўз қистанча, тутунча ташлади.

— Бўлди, узок турма. Ё сенинг ҳам тушгинг кемиятими? — соқчининг бу гаплари эшитилиши билан қароқчи кўринмай қолди.

«Ўлмай қолган экан-да. Вой муттаҳам-ей. Дарров таниб, ранги ўзгариб кетди-я... Кўрқди шекилли. Қизиқ, нега зиндоша тушибди. Утирлик қилганмикан. Кўзимга содда кўринувди, бало экан-ку. Ҳа, майли, қўлга тушгани ҳам яхши. Энди Қилич қора бир хуморидан чиқадиган бўлди-да», деб ўйлади орқасига қайтаётган Абубакир.

Жулдур кийим билан ниқобланиб олгани учун у бозор ичкариларини хотиржам айланди. Эпагини боғлаб кетган чой-хонага кириб, чой чақирди.

Одатда чойхонада шаҳардаги сўнги янгиликлар ҳақида гаплар булгани учун у диққат билан чойхўрлар гапини эшитиб утирди.

Сўнг эпагига миниб, шаҳарнинг жанубий дарвозаси томон йўл олди.

... Май симириб утирган Қилич қора пиёласини отиб юборди. Тоza чинни экан, сишмади, фақат шароб оқ дастурхонда қизил доғ қолдирди. Қилич қоранинг назарида доғ Акбарнинг қонига ўхшаб кўринди.

— Нима иш қилиб кўйдим-а? Ўзимга содиқ бўлган одамни мана шу қўлларим билан ўлдирдим, — дея пичирлади у бўғилиб.

Ўша кунни, яъни Юнусбой билан хизматкори кочиб кетганининг эртасига Қилич қора жаҳл устида Акбарни ўлдиртириб юборганди. Энди бўлса, шундай йигитидан ажралгани учун азоб чекиб юрибди.

Қургонда осойишталик. Бунақа пайтда ҳеч кимнинг Қилич қорага кўринишга юрати дов бермасди. Лекин хона эшиги ногоҳ очилиб, салом берганча Абубакир кириб келди.

— Кел, Бакир, ёнимга ўтир. Хўш, қандай янгиликлар олиб келдинг? — деди тўш оҳангда Қилич қора.

Абубакир кўрпачага утириб, тўнтарилган пиёласи олди-да, май куйиб узатди.

— Янгиликлар куп, хўжам. Яқин орада Олимбой Хоразм томон йўлга чиқаркан. Самаднинг ҳам олдига бордим. Зиндонбон 200 тилмога кўнадиган бўлди. Яна бир қизиқ янгилик шуки, худди Самад ётган зиндонда Юнусбойнинг биздан қочиб кетган хизматкори Дилмуродни кўриб қолсам бўладими!

— Нима дединг? — Қилич қора ўрнидан туриб кетгудек бўлди. — Демак, қўлга тушибди-да!

— Шундай, тақсир.

— Эшит бўлмаса, Самадни кутқаргани борганингда, қандай бўлмасин шу болани ҳам олиб кел. Зиндонбонга яна 200 тилло бер. Фақат олдимга ўлигини эмас, тиригини олиб келасан.

— Тушундим, хўжам. Ҳаммасини бажараман, — дея эгилиб жавоб кайтарди Абубакир Қилич қора узатган буш пиёласини оларкан.

...Шаҳар устида кунни билан туланиб қолган чанг кечки шабадада ҳар ён тарқалиб, самода юлдузлар кўринди.

Жинчироқнинг хира ёруғи ёритиб турган кулбалардаги чироқлар бирин-кетин ўчиб, шаҳарни зулмат буркади.

Абубакир тилло солиб қўйилган халтачани ушлади. Қулогига сув жидирагандай бўлди.

«Қандай ёқимли эшитилади-я. Наҳотки шунча олтинни қўлдан чиқариб қараб тураверсам? Ярмини бериб, қолганини олиб қолсам бўлмайdimи? Бунда ҳам тўғри келмайди. Яхшиси, ҳаммасини олиб қолишим керак. Ишқилиб, омадим келсин-да...»

Абубакир ёнидаги олти отлик сабрсизлик билан ўзига қараётганлигини пайқаб, «вақт бўлгандир-ов» деди-да, ўйноқлаб турган аргумогига қамчи солди. Отлиқлар бир пасда шаҳарнинг хайбатли девори тагига етиб келдилар.

Отлиқлардан бири чангакли арқонни девор устига отди, лекин ҳадеганда илинавермади. Абубакир «ландовур» деб сўқинди-да, арқонни олиб, чангакни ўзи отди.

Сўнг пичогини тишлаганча арқонга осилиб девор устига чиқди. Отларни пойлашга икки қароқчи қолди, бопқалари дөвор ошиб, мазорга қарашли вақф ер ҳисобланган чакамакзорга тушдилар.

Абубакир қайси кўчалардан зиндонга бориш қулайлигини икки кун аввал келиб обдон ўрганиб кетгани учун, улар ҳеч қийналмасдан пастқам, хилват кўчалар билан йўлни давом эттирдилар.

Улар зиндон қаршисидаги мачит олдига етиб келганларида зиндонбоши турган хужрадан ёруғлик тушиб турар, икки соқчи эса найзаларига тиралганича мударарди.

— Сен, Худойқул, Каримберган билан чапдагисини, Ортик, сен Шукур икковинг ўнг тарафдагисини йўқотасанлар. Қани, тезроқ қимирланглар! Зиндонбон билан ўзим таплашаман, — деди Абубакир совуқ илжайиб.

Худойқул билан Каримберган мушукдек эҳтиёткорлик билан зиндон девори олдига етиб бориб, сўнг соқчига яқинлашдилар.

Соқчи ҳомуза тортиб, атрофга гира-шира очиқ кўзалари билан назар ташлагандай бўлди-ю, яна найзасига суянди.

Худойқул аста яқинлашиб келиб, қўлини азот кўтардию, пичоқни соқчининг елкасига санчди. Навкар бир тўғаниб ерга йиқилди. Каримберган унинг қурол-аслаҳаларини ва янги қизил этигини ечиб олди.

Ўнг тарафдаги соқчига яқинлашаётган Ортик аланимага қоқилиб кетиб, мудараб турган соқчини уйғотиб юборди. Навкар дарҳол қилчигини яланғочлаб, Ортиқнинг ўнг елкасига зарба берди. Бироқ орқасидан етиб келган Шукур унга пичоқ санчигша улгурди.

Иккала соқчи ҳам гумдон қилинганини кўрган Абубакир хужра олдига келиб, эшикни уч-тўрт маротаба тақиллатгани, аввал йўтал эшитилди, сўнг эшик очилиб, зиндонбошининг япасқи юзи кўринди.

— Э, келдингми? Соқчиларни нима қилдинг? — деб сўради у Абубакирдан.

— Улар омон, фақат қўл-оёқлари ботганиб, оғизларига латта тикилган.

— Қани бўлмаса 200 тиллони ол, ишингни ҳозир бошлаб чиқаман.

— Отаҳон, ўзингиздан ўтар гап йўқ. Яна бир инимиз ҳам Самадбой ётган ерга тушиб қолибди. Шу инимиз Дилмуродни ҳам бирга олиб чиқсангиз. Рози қиламиз.

Абубакир 400 тилло солинган халтачани кўрсатиб силкитди. Зиндонбон кўзалари уйнаб, қўлини узатгани, Абубакир халтачани қайта қўйишга яширди.

— Аввал олиб чиқинг иккисини, сўнг оласиз.

Зиндонбон қалитларни шақиллатиб кириб кетиб, кўп утмай Самад билан Дилмуродни бошлаб чиқди.

— Азаматлар оёқларидаги кишанларни кесиб тайёр бўлиб турган эканлар. Қани энди, тиллани буюёққа чўз.

Абубакир иегадир, мулоҳаза қилаётгандек зиндонбон юзига тикилди.

Зиндонбоши Абубакирнинг кўзалари аланечук бўлакча совуқ чақнаб кетганини пайқаб, кўркувга тушди.

— Берадиганингни бериб, тезроқ жунаб қолсанг-чи? — дейиши билан кўксига ўткир ханжар санчилди.

Қонли пичогини чопони барига артган Абубакир сесканиб кетган Дилмуродга ўтирилади:

— Қани, эски ҳамтовок, ҳамроҳ бўламиз. Лекин бу гал қочиб қутуламан деб ўйлама.

Абубакир шундай дейиши билан Шукур ва Каримберган Дилмуродга ташланиб, қўлини ботладилар.

— Гинг десанг — ұласан. Товуш чиқазмай олдымга тулсанг узингга яхши.

Дилмурод қаршилик қилиш бефойда эканлигини сезиб қароқчиларга эргашди.

Абубакир Самадга құрғондаги воқеаларни қисқача айтиб берди.

— Хуш, Қилич Дилмуродни нима қилмоқчи? — сұради Самад.

— Нима қиларди, ё осади, ё отга боғлаб сахрога күйиб юборадиде.

— Биласанми, бу йигит биз уйлаганча мутғахам эмас экан, мен шунча кун бирга бўлиб синадим. Қушги пок. Жабр торгаш. Иложи бўлса...

— Э, нима, күйиб юбор демоқчимисан. Каллам ҳозирча елкамга керак!

Самад Абубакирға уқрайди:

— Ҳаммаси ёнишга қолдимми?

— Нимани айтяпсан?

— Муллажирингни айтяпман.

— Бировнинг ишига бурнишгни сукмасанг-чи! Тагин Қиличга гапириб юрма.

— Анави йигитларинг кўрди-ку!

— Булар айтмайди. Манови Дилмурод огзидан гулаб кўйма-са, бас!

Девор ортида турган қорамтир кўланка буларнинг шарпасини сезиши билан арқон ташлади, қароқчилар осилиб девор юқорисига чиқа бошладилар.

Ортиқнинг елкасидан қон оқаётгани учун Абубакир устидиги кийими астарини йиртиб олиб, ярани боғлаб кўйди.

Абубакир ниҳоятда хурсанд эди. Тилла ёнига қолди, энг зўр ютуғи Дилмуродни қўлга туширди. Ҳали бу иши учун Қилич бирон нарса ҳада қилиб қолса ажаб эмас...

VI

— Қалай, яхши дам олиб чиққандирсан-а?

Қилич қоранинг Самадга айтган бу гапига уйда ўтирган қароқчилар кулишди. Самад ҳам бўш келмади:

— Жуда ҳам. Ҳозир шу ерда ўтирибман-у, оёғим яна ўша ёққа тортаяпти. Ўрганиб қолган эканман.

Яна кулгу кутарилди.

Катта сопол лағанда «қўлбола» ош келтирилди. Қилич қора олмада ўтирган Самад безовталаниб қолди.

— Айтмоқчи, меҳмон қаерда?

— Қанақа меҳмон? — сўради Абубакир таажжубланиб.

— Дилмурод.

— Ҳали у мишиқи менинг меҳмонимми? — деди газаб билан Қилич қора якка кўзини чақтайтириб. — Ҳозироқ бошини танидан жудо қиламан!

Самад пинак бузмади.

— Айт, мен сенинг содиқ дўстингманми ёки йўқми?!

— Буламаса-чи!

— Ундай бўлса, менинг сўзимга лоқаал бир марта хўп дегин. Буни шундоқ ўдириб юборганингдан ҳеч қандай наф чиқмайди. Бас, шундай экан, ундаш фойдаланиб қолишни...

— Яшавор, калла деб сенинг каллангни айтса бўлади, — деб гапни бўлди Қилич қора.

— Қўрдингми, яхшиси уни ўз сафимизга кўшиб ол. Савдогарларга хужум қилиб гуноҳини ювсин.

— Уйлаб кўрарман. Лекин ҳали Акбарши унутганимча йўқ, — деди Қилич қора мўйловини бураб.

Самад Дилмурод ҳақида ортиқ гаплашиш мумкин эмаслигини сезиб, узр сўради-да, тапқарига чиқди. Атроф қоронғу, совуқ шамол эсарди. Эти жунжиккан Самад баногоҳ отхона олдидиги жинчиروقнинг хира шўъласида Зиёвуддин исмли қароқчи қилич билан ер чизиб ўтирганини кўрди.

Самад унинг ёнига яқинлашди.

— Қуриқлаб ўтирибсанми дейман?

— Шу дардисар бўлмаганда ҳозир мазза қилиб ухлаб ётган бўлардим, — деди жаҳл билан Зиёвуддин.

— Ичкаридами?

— Сомон устида чўзилиб ётибди.

— Қани, кирай-чи.

Самад жинчиروقни олиб, отхонага кирди.

Қўл-оёқлари боғлиқ Дилмурод ҳали ухламаган, хомуш ҳолда хаёл суриб ўтирарди.

— Сени чатоқ ахволга солиб куйишибди-ку!
Дилмурод бошини кўтарди ва қаршисида жинчиноқ ушлаб турган Самадни кўриб, маъюсгина жилмайди:
— Бу ерда шундай кутиб олишаркан, илож қанча.
Самад кўзларини олиб қочди.
— Тамадди қилдингми?

— ...
Самад ташқарига чиқиб:
— Зиёвуддин, бир лаган ош олиб кел, шу ерда баҳам кўрайлик, — деди.
— Мумкинмас, — гапни калта қилди Зиёвуддин.
— Бор, олиб келавер, мен жавоб бераман.
Зиёвуддин ажабланиб турди-да, сўнг чиқиб кетиб, озгина вақт ўтгач, ош кўтариб келди.
— Қани, энди бунинг кўлини ечиб қўй.
— Нима деяпсан? Мен ҳам Акбардек ўлиб кетайми?

«Демак, у бечорани ўлдириб юборишган экан-да», деб ўйлади Дилмурод.

— Сени қара-ю.

Самад ёнидаги пичоқни олиб, Дилмуроднинг кўл-оёғи борланган арқонни кесиб ташлади.

— Қани, ошга қарайлик.

Қилич қора ошни паққос тушириб бўлгандан сўнг Дилмуродни олиб келишларини буюрди. Самад Қилич қоранинг афтига қараб хавотирга тушди. Чунки у ҳадеб мўйловини буради. Бу эса газабланиш аломати.

Эпик очилиб, икки қароқчи Дилмуродни бошлаб келди.

Қилич қора таққиромуз тиржайди.

— Келдингми, содиқ қул? Ажалинг етганини англаётган-дирсан.

Дилмурод бошини кўтарди.

— Қайдам. Ўлдиришингиз мумкин. Лекин очиги мен ҳеч кимнинг қули эмасман. Юнусбой хўжайиним эмас, балки ашуманимдир. У яхшиликка ёмонлик билан жавоб қайтариб, мени зиндонбанд этди.

— Ақлинг энди кирибди-да. Билиб қўй, оқ ит, қора ит — барибир ит. Лекин... гуноҳингни кечирिशим мумкин. Фақат бир шарт билан.

Дилмурод Қилич қорага қизиқсиниб қаради.

— Қандай?

— Савадоғарларга хужум қилиб гуноҳингни ювишинг кс-рак.

— Бек ҳақ гаши гапирдилар, Дилмурод, — деди Самад жонланиб.

Атрофда ўтирганлар ҳам бу фикрни маъқуладилар.

— Менга қурол ва йигитлар берсангиз, бас, — деди Дилмурод бир оз ўйланиб тургач.

Унинг кўлини ечиб, қасам ичирдилар.

— Биринчи овишг Олимбой қарвони бўлади. Яқинда Хоразм томонга ўтади. Хозирча Самад сени бу атрофлар билан таништиради, — деди Қилич қора.

— Қуллук, бек.

Ховлида ивирсиб юрган қароқчилар Самад билан Дилмурод ичкаридан бирга чиқишганини кўриб, Қилич қора афв етганини тушундилар.

— Мана, ўз одамимиз бўлдинг. Лекин қочиб қолма. Қасам ичгансан. Мен кафил турдим. Сенинг кетганинг — менинг бошим кетгани, — деди Самад.

— Сузим қатъий.

— Ишонаман. Юр-чи.

Икковлон сўқмоқ йўллар билан тоғ юқорисига чиқа бошладилар. Улар баланд кўтарилганлари сари ҳаво салқинлашиб борар, дарахтлар ўрнини эгаллаётган ўтлоқлар, харсанг тошлар охири қорли жойларга бориб туташарди.

Икковлон бир баланд тепаликка чиқиб, атрофга боқдилар. Ҳамма ёқ яққол кўзга ташланарди. Ёнлари дарахтзор билан бурканган кўргон ҳам кичкина бўлиб кўринарди. Атроф ям-яшил, пастда эса қизғиш қум. Чўққиларда қорлар музлаб ётибди. Саҳрода ўтлар сувсизликдан қакраб-қовжираган.

— Жуда ҳам гўзал жой эканми! — деб юборди Дилмурод.

— Мен эса бу ерда ҳеч қандай гўзалликни кўрмайман. Лекин биз барча йўлларни беш бармоғимиздек билиб олишимиз керак.

Улар тоғ этагига тушишлари билан иссиқ ҳаво юзларига урилади. Қарвон қаердан ўтишини, қайси томондан хужум бош-

лаш мақбулигини Самад Дилмуродга кўрсатгандан сўнг хорич-чарчаб, кечга яқин кўргонга қайтиб келишди.

— Қани, олга! — деди Самад қиличини ялангочлаб.

Қароқчилар хайқирганича унинг-ортдан от солдилар. Омон ёришиб, кун энди илаб келаётган пайт бўлгани учунми Дилмурод ўзини енгил сезар, гўё қушдек учиб кетаётганга ўхшарди. Ўзи ҳам биринчи маротаба шундай қийқириқларни эшитиб, Қилич қорага йўлиққани ёдига тушди. Энди бўлса, мана ўзи қилич уйнатиб, қароқчилар билан ҳужумга кетяпти.

Олимбой қай аҳволга тушаётганикин хозир? У ҳам Юнусбойга ўхшаган бир ярамас-да. Бундайларга раҳм қилишнинг хожати йўқ. Лекин қаровида камбағал хизматкорлар ҳам бор-ку? Уларда нима айб, уларни тирик қолдириш керак.

Қарвон яққол кўринди. Элиқдан ортиқ туядан иборат бўлган катта қарвон юришдан тўхтаган, қуролашган кўриқчилари бир ерга гуҷ бўлиб олганларича пойлоқчилик қилиб, турардилар.

Қароқчилар яқинлашини билан Олимбой сахро ичкарисига от қўйиб қочиб қолди, кўриқчилар ҳам ўз жонларини сақлаб қолиш мақсадида ҳар ёққа тўзиб қоча бошладилар. Қароқчилар уларнинг-ортдан қувиб, баъзиларига етиб олган бўлсаларда, беш-олти нафари Олимбой изидан қутулиб қолишга улгурди.

Туяларга қаровчи хизматкорлар, сарбон бир чеккага чиқиб турар эдилар. Улар юзида кўркув акс этар, ҳар дақиқада уларини кутардилар. Қароқчилардан бири булар олдига келиб, қиличини шайлаган эди, Дилмурод унинг йўлини тўсди.

— Тўхта, нима қилмоқчисан ўзи? Булар ахир бечораҳол одамлар-ку.

— Буларга туя берилиб, қўйиб юборилсин, — дея фармон берди Самад жанжалнинг олддини олиб.

Хизматкорлар омон қолганларига ишониб-нишонмай, қайта-қайта дуо қилишиб, кўрганларини ҳеч кимга айтмасликка қасам ичардилар. Улардан бири Дилмурод олдига келиб, ўзларига қўшиб олишни илтимос қилди, акс ҳолда хўжайини қаттиқ жазолашини айтди. Самад, бўлади, деган ишорани қилгач, у йигит ўзини Ҳасан деб таништирди. Шундан сўнг қўлга тушган туяларни бир ерга тўллаб, тоғ томонга йўлга тушдилар.

— Янги келган Ҳасанга ўзинг қафил, — деди Қилич қора Дилмуродни ўз ёнига чақириб олиб.

Дилмурод кўнглидаги саволни ўртага ташлади.

— Қачон ўзим бош бўлиб овга чиқаман?

— Яқин орада. Лекин йигитларни эҳтиёт қилишни унутма. Дилмурод маъқул ишорасини қилиб, ҳовлига чиқди. Ҳасан беш-олти қароқчига ўз ҳаётини гапириб бераётган эди. У Дилмуродни куриши билан гапни тўхтатиб, унинг ёнига келди. Ҳасан эндигина йигитларга кирган, ориққина, лекин хара-катлари чаққон йигит эди.

— Қоладиган бўлдинг Ҳасан, бироқ бу йўл сени яхшиликка етакламас-ов. — деди Дилмурод.

Ҳасан нима дейишини билмай, бошини куйи эгди.

Биринчи қаровишга ҳужум қилгандан сўнг Дилмурод яна тўрт катта-кичик қарвонни талаб, каттагина бойликларни Қилич қорага олиб келгач, анча мавқега эга бўлиб қолди.

Лекин, кунлар ўтиши билан Дилмурод бундай ҳаётнинг охири вой бўлишини англади. Кечалари тушига қўладаги қилич даמידан нобуа бўлган кишилар кирар, шунда чўчиб уйғониб кетиб, қайта мижжа қоқмасди. Хаёлига тез-тез Ойсулув келадиган бўлди. «Агар Ойсулувни утирласам, бу Юнусбойга ҳар қандай жазодан ҳам яхши таъсир этса керак», деб ўйлай бошлади у.

— Шаҳарга чиқиб тушсам бўладими? — деб сўради бир кун Дилмурод Қилич қорадан.

— Шаҳарда нима бор?

— Бек, сиз ҳам бирор қизни севгандирсиз?

— Менми? Омон бўлсанг мавриди келганда гапириб берман, — деди-ю Қилич қора ўйга толади. Сўнг: — Хўп, ўзи кимнинг қизи? — деб сўради.

— Қўлингиздан қутулиб кетган Юнусбой савдогарнинг қизи.

— Э, шунинг учун ўпанда ҳимоя қилган экансан-да. Яхши, сента рухсат бераман. Бойдан ўчингни ол, лекин эҳтиёт бўл, қўлга тушиб қолма, ўзингга маъқул йигитлардан бештасини танлаб ол. Навқарлар кийимини кийиб боринглар. Шубҳадан холироқ бўласиз.

— Ташаккур, бек, — деди Дилмурод қувониб.

«Умуман, кизиккон йигит экан», деб ўйлади Қилич қора унинг кетидан.

Дилмурод Қилич қоранинг олдидан чиққач, Ҳасанни ёнига чақирди.

— Ҳасан, иш беш! Ҳалиги чақириб берадиган хотинга ишонса бўладими? Яна зарбага учраб қолмайлик?

— Унга ишонса бўлади. Бунақа ишларнинг пири. Пул деса узини томдан ташлайдиганлардэн. Бизни куча оғзидати бақатерак тагида пойлаб туради. Агар куча ичига юрса, демак, ишимиз беш. Юрмаса, орқага қайтишимизга тўғри келади.

— Бўпти, кани бўлмаса йигитларни чақириб кел.

VII

— Ойсулув, намунча ҳаяллаб қолдинг?

Жавоб бўлавермагач, бошига паранжи ташлаб олган Ҳошиябиби эшикни очиб, ташқарига қаради.

— Ҳошиябиби, қизингизни отликлар олиб қочибди. Суннатбойим ҳозир кириб айтди, — деди югуриб чиққан қўшни аёл.

— Вой ўлмасам!

Ҳошиябиби кўнгли озиб, ерга йиқилиб тушди. Бу орада болаларидан воқеани эшитган бошқа қўшнилари ҳам бириккетин чопиб келдилар.

Ҳошиябибини суяб уйга олиб кирдилар-да, айвондаги кўрпачалардан бирига ётқизиб, пешонасига хўл рўмол қўйишди.

— Жаъфар, қайдасан, бу ёққа чиқ, — деб шангиллади маҳаллада оғзи «отик»лиги билан ном қозонган аёл.

Ҳовли этагидаги қулбасидан Жаъфарали чиқди. Ҳозир уй-қудан тургани учун бир дам каловланиб қолди.

— Хўй, меров чол! Нега анкайиб турибсан? Ойсулувни олиб қочишибди. Зудликда Юнусбойга хабар бер.

Жаъфарали хайронлик билан бир оз мулоҳаза қилиб турди-ю, кейин «э» деганча йўлак томон шовди.

Мачитдан чиқиб бозор бошига етган Юнусбой ўзи томон келаётган Жаъфаралини кўрди. Бойнинг кўнгли бир нимани сезгандай орзиқиб кетди.

Тез юрганидан ҳарсиллаб қолган Жаъфарали узоқданок: — Бахтсизлик рўй берди. Пошшо Ойсулувни олиб қочишибди! — деди.

Юнусбой аввал хайрон бўлиб туриб қолди, сўнг газадан бақирди:

— Нима дединг, ярамаси? Сен қаерда эдинг? Ким олиб қочибди?!

Бой олдига етиб келган Жаъфаралини елкасидан ушлаб, узига тортди.

— Аллақандай отликлар эмиш, бой ота. Бошим оғриб ётган эдим.

— Мана сенга бош оғриги, аблаҳ, — деди-ю бой хизматкорини қаттиқ силтаб юборди. Жаъфарали «их» деганча йиқилди.

Юнусбой биринчи галда мингбошидан ёрдам сўраш фикрига бордию, унинг уйи томон югуриб кетаркан, қулоччилар кўчаси оғзига келганда эски паранжи ёпинган кампирга урилиб, уни йиқитиб юборди. Кампир Юнусбойни йигламсираб қарғаб қолди.

Бўлак пайт бундай ҳақоратни эшитиб индамай ўтиб кетмайдиган бой кампирга эътибор ҳам бермай, югуришда давом этди.

«Қизинг ўйнаши билан қочгандир, деб, мингбоши ёрдам беришдан воз кечса-я, — деб ўйлаб қолди тўсатдан бой. — Ростдан ҳам жувонмарг Ойсулув бирор йигит билан қочиб кетди-микан. Бутун шаҳарга овоза бўлиб кетса, у эмас, мен шарманда бўлман-ку. Савдогар аҳли орасида қандай қилиб бош кўтариб юраман?...»

Эшик олдида қоровуллик қилаётган сарбоз ҳар доим шовмай, кеккайиб келадиган бойнинг ҳансираганча югуриб келаятганини кўриб хайрон қолди.

— Тақсирим шу ердаларми? — сўради ҳовлиқиб бой навкарнинг саломига алик ҳам олмай.

— Шу ердалар, тақсир.

Бой чанг қоплаган уст-бошини қоққан бўлиб, ташқи ҳовлига кирди.

Ишқом тагида солинган супада нотаниш, кўсанамо киши билан чақ-чақлашиб ўтирган мингбоши бойнинг кўзларини

аланг-жалаңг холда кўриб бирор фалокат юз берганини сезиб, супадан тушиб, унинг олдига келди.

— Нима гап?

— Хонага кирайлик, ўша ерда айтаман, — деди Юнусбой ўзлари томон қараб турган кишига имо қилиб.

Қўлмуҳаммадхон Юнусбойни арзчиларни қабул қиладиган хонасига бошлаб кирди.

— Фалокат юз берди, қизим Ойсулувни олиб қочишди.

Мингбоши чўғ устига ўтириб олгандек бир сакраб тушди.

— Нима? Нима дедингиз?

— Қаңдайдир отликлар олиб қочишибди. Тақсирим, улар шаҳардан чиқиб улгурмасларидан бурун ушлашга буйруқ беринг.

— Куппа-кундуз кун-я, — дея тўнғилаган мингбоши эпикни очиб чақирди. — Холмат, хув Холмат.

Паст бўйли, тўладан келган Холмат «лаббай тақсир» деганча хонага бир зумда кириб келди-да, буйруқ кутиб жим қотди.

— Шаҳарнинг барча дарвозалари бекитилсин! Ўғирлар ора лабди. Улар Юнусбойнинг қизини ўғирлашган. Қаердан бўлса ҳам топиб кел. Ҳар бир кўча, ҳар бир хонадонни қараб чик. Бор тез!

«Хўлога шукр, қизим топиладиган бўлди», — деди ичида енгил нафас олган бой.

— Зап чаққон йигит-да. Олиб кел десанг, бошини олиб келадиганлардан, — деди мингбоши Холматнинг орқасидан қараб қоларкан. — Ернинг тагидан бўлса ҳам топиб келади. Лекин мен сизга айтсам яхши иш бўлмади. Шу баҳордаёқ тўйни қилавериш керак эди. Йўқ, кузда, мева-чева пишиғида дедингиз. Мана, сизга мева пишиғи. Пишган мевани узиб қочишибди.

«Агар кўлимдан чиқиб кетган бўлса... сенинг терингни пишиб оламан, — дея ўйлади мингбоши бойга зимдан тикиларкан. — Шошма-шошма, агар қиз топилганда ҳам қора халқ, қолаверса уламолар мингбоши қандайдир бир ўғирлашган қизни хотинликка олибди, деган маломатта қўймасмикан...»

— Мен қаердан билай, тақсир. Ўлимдан хабарим бор, лекин бундай бўлишдан хабарим йўқ эди. Э хўло, паҳотки яқкаю ягона қизимдан ажралган бўлсам!

Шу пайт эшиб очилиб, Дилмуродни қўлдан чиқазиб юборган мирза ранги ўтган холда кириб қолди.

Мингбоши билан Юнусбой ялт этиб унга қарадилар.

— Нега бу ёқда юрибсан? — сўради қовоғини солиб мингбоши.

— Меци кечирсинлар, ёмон хабар олиб келдим. Ҳозиргина мен турган дарвозадан олти қароқчи чиқиб кетди. Улардан бири аёл кишини чодирга ўраб олганди. Қандай қилиб қўйиб юборганимни билмай қолдим. Улар навқарлар кийимида эдилар.

— Аҳмоқ! Ярамас! Нега дарҳол сарбозларга тутишга буюрмадинг?

— Қувиб етиша олишмади.

— Ҳали, шошмай тур зиндонда чиритаман, сени! Салим!

Мирзанинг гапини эшитган Юнусбой суяк тикилиб қолгандек ўтирган жойида тахта бўлиб қолди.

Қўйсиз қилчиги ёнига тақиб олган дарвоз Салим ўқдай отилиб хонага кирди.

— Мановига йигирма беш таёқ уриб, зиндонга ташла.

— Гуноҳимдан утинг, бегим. Раҳматли отамнинг хўрмати ни қилинг, ёлвораман.

Мирза мингбошининг оёқларига йиқилди.

— Бас! Ўша қизни унгариб олган отмиқнинг қиёфаси эсинг-дами?

— Қиёфасими... ёш йигирма бешларга борган, қорачадан келган. Кенг елкали йигит эди. Негадир, бошига кўк салма ўраб олган.

— Дилмурод, ҳа, бу Дилмурод, — деб юборди Юнусбой тилга кириб.

Бой боя олдидан ўтган отлик ким эканлигини ниҳоят эслади. Нега ўшанда танимади-я? Ўша заҳоти навқарларга туттирган бўлмасмиди. Ё кўк салма билан навқар кийимиши кийиб олгани учун чалғидими?

Дилмурод номини эшитиши билан мингбошининг пешонаси тиришди. Ҳали у зиндонда бўлган воқеани унутганича йўқ эди.

Тагин Дилмурод. Бу ўзи ким?

Мирзанинг гуноҳини отаси хўрмати учун кечганини айтиб ўз жойига қайтишни буюриши билан у таъзим қилиб, лип этиб Салим кетидан чиқиб кетди.

Мингбоши ўйланиб қолади.

— Ойсулувни қаерга олиб қочган бўлиши мумкин?

— У шундай чапдаст ўғри эканки, Қилич қора билан ҳам алоқа қилишига шубҳам йўқ. Ҳа, у қароқчи экан-у, биз пай-қамай ўз хизматимизга олаверибмиз.

— Ўҳ-ҳу, шундай дег. Бир фикр келди миямга ҳозир. Бир ҳамла билан иккисиниям қўлга туширишимиз мумкин. Ҳам қизингиз қутқарилади. Хон ҳам у бу қароқчининг қалласи учун катта мукофот тайин этган эдилар.

— Лекин қандай қилиб уларнинг манзилига етиб бора olasиз? Қайси тоғу тошда яширишиб ётганини билмайсиз-ку?

— Сиз бошлаб борасиз.

— Мен?

— Ҳа.

— Қилич қора олдига-я? Э... йўқ, бўлмайди.

— Қўрқоқлик қилманг. Сиз қандай отасиз? Ўз қизингизни қутқаришдан бўйин товлайсизми? Шахсан мен ўзим кўп сонли навкарларим билан бориб иккисиниям қўлга тушираман. Бой мингиллаб қолади.

— Хўп, розиман. Лекин ҳалигидай... нима десам экан...

Мингбоши илжайди.

— У томонидан хавотир олманг, бой ота. Худо хоҳласа қуруқ қолайсиз.

Бой ялтоқланиб илжайди.

«Вой аблаҳ-е, шу ердан ҳам фойда чиқазини ўйлайди-я», деб ҳаёлидан ўтказди мингбоши бой билан хайрлашаркан.

Юнусбой кучата чикди-ю, қадамни тезлаштирди.

Қуёш ботиб, кўчаларга қоронғулик тушаётган палла эди. Одатда, бундай маҳаллар кўчалар бир зум серқатнов бўлади-ю, сўнг яна хувиллаб қолади. Фақат баъзи ёш-яшлар елкаларига қийиқчани ташлаб олганларича, чойхоналарга кириб бекана уриштирадилар ёки аския айтишиб, қаҳ-қаҳлашади.

Мачитлар мезанасига чиқиб азон айтаётган суфиларнинг овозлари алақандай мунгли эшитиларди.

Бир гала итлар жин кўчаларнинг биридан чиқиб қолиб, Юнусбойнинг бесаранжом юрагини қинидан чиқазиб юборай деди. Йўқ, хайтовур итлар унга қарамай югурганларича ўтиб кетдилар.

— Туф-туф. Ҳе, ҳаромилар, — деди бой беихтиёр сўкиниб. Йўлда келаркан, «фалокаг босиб ўша тоғларда ўлиб кетсам-а», деган совуқ фикр бойнинг ҳаёлидан кетмай қолди.

Бой ховлисига кириши билан кўшни хотинлар юзларига чачонларини ташлаб чиқиб кетдилар.

— Ҳай, дедаси, қандай кушларга қодик-а, — дея зорланди ранги оқариб кетган, йиллар бўйи хаста бўлиб ётган кишидек бутунлай ҳолсизланиб қолган Хошиябиби.

— Дара бўлди, бало бўлди! Сен эси пастга неча маротаба айтган эдим, авлиё келса ҳам эшикни Ойсулув очмасин деб. Мана, қизингдан ҳам жудо бўлдинг! Жаъфаралидан бу хабар-ни эшитдим, эсим оғиб қолди. Қандай қилиб мингбоши олдига борганимни ҳам билмай қолдим. Биласанми қизимизни ким олиб қочибди!

— Уҳ, айта қолсангиз-чи, юрагим ёрилиб кетай дегпти.

— Нон кўр килгур хизматкоримиз Дилмурод олиб қочибди! Лаънати Жаъфарали шунга билиб атайлаб касалман, деб ётиб олган. Ҳали бу мияси айнаган чолши уйдан ҳайдамасамми!

«Нима бўлганда ҳам Дилмурод Ойсулувга ёмонликни раво қўрмас. Шу бечорани зиңдонга ташлаётган эди, худога шукр, қочиб қутулибди», деб ўйлади Хошиябиби Дилмурод номини эшитиб кўнгли бир оз жойига тушаркан.

— Биласанми, мингбоши нимани ўйлади. Мени ўзига йўл бошловчи қилиб, тоққа чиқиб қароқчиларни тутатмоқчи. Ойсулувни қутқазиб олмоқчи. Хотин, дуо қил, қайтгач, қизингга уйланади.

«Олмай ўлсин. Қизим шунга теккандан қўра ўша Дилмурод билан бирга бўлгани маъкул», деди ичиди Хошиябиби.

— Нима бало, оғзингга талқон соқдингми? Негга ҳаёл сурасан. Гапимни эшитмайсанми, бу тўғрида ҳеч кимга оғиз оча қўрма.

— Хўп, дедаси, хўп...

VIII

Кун эрталабдан бошлаб оdatдагидан ташқари исиди.

Шаҳарда ўзгача манзара пайдо бўлди, бу ҳам бўлса, эрта тонгдан найза, қилич, ойболта ва қалқонлар билан қурола-

ниб олган кўп сонли сарбозларнинг от чоптириб юришлари эди.

Бозор-учарга келётган йўловчилар бу ахволни кўриб «Нима бало, жангу жадал бошланиб қолдимиз?» деб тахмин қилардилар.

Йил бўйи қилган меҳнатлари эвазига битпан ҳосилини сотиб бўлиб қишлоқларига қайтмоқчи бўлган деҳқонлар шаҳар дарвозалари олдига келганларида ёшиқ дарвозаларни кўриб, таажжублари янада ортди.

Шаҳарнинг олти дарвозаси олди тезда одамлар билан тўлиб, кўчон араваларнинг тақир-туқир, туяларнинг пишқириши, эшакларнинг хантраши кишиларнинг шовқин-суронига «жўр» бўларди.

Ҳамманинг оғзида бир тап: «Нима учун шаҳар дарвозаларни тақа-тақ ёшилан?» Ҳар ким ўзича тахмин қилади. Шаҳар тап-қарисидигилар ичкарига киролмай хуноблари ошарди. Деҳқонлар «Мева-чеваларимизни қаерда сотамиз? Нобуд бўлади-ку», десалар, олислардан қарвон билан келган савдогарлар соқчиларга ялиниб-ёвворардилар. Лекин девор устида турган жиддий қиёфали соқчилар, оғзиларига мум солгандай, миқ этмай дам шаҳар ичида бўлаётган олаговурни кузатади, дам ташқаридагисини.

Ташқаридагилар «Шаҳарда вабо тарқалган бўлса керак» десалар, ичкаридагилар «Уруш бошланганмиш» дейдилар.

Хўмас, гапларнинг бари бир-бирига зид эди.

Шаҳарнинг бош майдонида ногоралар тарақлагач, кишилар юрагида гулгула уйнаиб, отларини елдириб юрган сарбозлар бир сафга тизилдилар. Қўрғондан мингбоши ва унинг мулозимлари учқур туркман отларига миниб, кўшин олдига чиққач, шимолий дарвоза томон йўл олдилар.

Юзбошилар ёнида Юнусбой виқор билан от миниб кетган бўлса-да, унинг юз-кўзларида қўрқув учқунлаётганини пайкаш қийин эмасди.

Шаҳар аҳли мингбоши ва унинг сарбозларини ҳайрат ичида кузатиб қолди.

— Ия, булар орасида Юнусбой нима қилиб юрибди?

— Э, шуни ҳам билмайсизми? Ахир қўлга тушган молларни бирон савдогар сотиб олиши керак-ку?

— Бой қизини қидириш ўрнига бу ёқда юрибди. Тавба, ота деган ҳам шундай бўладими?

— Қизи севган йигити билан қочиб кетанлиги...

Бутун йўл давомида ўз шаънига айтилган бундай «илиқ» гаплардан бойнинг кўлоқлари қоматга келди.

Лекин начора, оғиз очиб бўлмаса. Ишнинг бундай кетишидан эса Қўлмуҳаммадхоннинг кўзлари ёниб кетди. Демак, халқ булар жангга кетяпти деб ўйламоқда. Худди шу нарсга керак эди унга: «Агар шаҳарда Қилич қоранинг айюқчиси бўлса ҳам найрангни пайқамайди. Пайқаганда ҳам қаноти бўлмаса, шаҳардан чиқиб кета олмайди», деб ўйлади мингбоши.

Қўшин дарвоза олдига етиб келгач, соқчилар оломонни икки томонга сиқиб йўл очдилару, охириги навқар чиқиб кетиши билан, ҳар қанча бақир-чақир-қиларга қарамай, темир қопланган дарвозани қайта ёпдилар.

Авалмига кўшин жадаллик билан Хива қарвон йўлидан юрди, сўнг ўз йўналишини ўзгартириб, узоқда қорайиб ястаниб ётган тоғ этаклари томон бурилди.

Тақир ерлар отлар туғидан ларзага келиб дупирлайди. Тур-на қатор бўлиб чизилиб кетган навқарларнинг найза, ойбол-талари қуёш нурида товланиб, узоқдан қараган одамга худди пўлат қалъа силжиб кетаётгандек кўринади. Қуёш тикка келганда кўшин тезкорлик билан юриб тоғ этакларига етиб келди. Отни бундай йўрттириб юришга ўрганмаган бойнинг нафаси оғзига тикилди. Дам-бадам «их» ёки «ух» дея бериб мингбошининг гашини келтираётганини пайқамай, қандай қилиб, қаерда таланган ва қароқчилар қайси йўллар билан мана шу тоғ этагига олиб келганларини кўрсатиб, гашириб кетди.

— Шу ерлар эканлигига аминмисиз? — сўради мингбоши норози оҳангда, атрофдаги ҳаёт нишонаси кўринмаган тоғ тошларга шубҳаланиб қараркан.

— Бу қўзлар йўлда юравериб пишиб кетган. Худди шу ерлар. Ҳув анави ердан юқорига чиқиб кетгандек, — деди бой ишонч билан унг тарафдаги тоққа ўрмалаб кетган сўқмоқни кўрсатиб.

Мингбоши кўтарилишга буйруқ бергач, ҳар бир ўнбоши ўзига қарашли сарбоз билан тепага ўрмалаб чиқиб кетмоққа уринди, лекин харсанг топлар, азим дарахтлар ҳалақит берар эди. Сарбозлар қўрғонни тезроқ забт этиб, Қилич қоранинг бойликларини талаш орзусида эдилар. Мингбоши бунга бир

шарт билан рухсат берган, биронта қароқчи ҳам омон қутулиб кетмасин!

«Қилич қорани қўлга туширсам олий ҳазрат юқориюқ мансабни бериши ҳеч гап эмас. Бунинг устига ҳар бир савдогар минг тилладан берганда ҳам беш-олти хум тилла тупланади. Ҳозир қанча мол қўлимга тушади. Эҳ-е», деб ўйлади мингбоши завқ билан юқориларкан.

Бутун, албатта, қўлга тушади бу Қилич қора деганлари!

Лекин қўргон деворлари қўринавермади. Умуман яқин атрофда ҳаёт нишонаси, лоақал бирон қаққайиб турган чордевор ҳам қўринавермагач, мингбошини шубҳа ўз исканжасига олади.

«Эҳтимол бу бой бизни бутунлай бўлак, қуруқ ерга бошлаб келаятгандир. Ҳа, ҳа шунинг учун бўлса керак, ўзи ҳам борган сайин қўркувга тушмоқда. Балки жўрттага бизни тоғ оралигига олиб кириб, Қилич қорага ем қилмоқчидир», деб ўйлади Қўлмуҳаммадхон асабийлашиб.

Юнусбой мингбошининг тез-тез ишончсизлик билан қараётганини сезгач, кўзларини қаерга яширишни билмай қолди. Наҳотки йўлдан адашган бўлса?

— Бизни қаерга бошлаб келаяпсиз? Қани қўргон? — деб сўради мингбоши бирдан зарда билан отини таққа тўхташиб.

— Яна озроқ юрайлик, нақ олдидан чиқамиз. Чамамда, ҳуви анови тепалик қўриняпти-ку, шунинг орқасида бўлса керак-ов.

— Агар шу тепаликка еганимиздан сўнг ҳам қўргон кўринмаса, аскарларга орқага қайтишни буюраман. Сизни эса шаҳарда сазойи этиб, мол-мулкингизни мусодара қилдираман, уқдингизми?

— Тақсир, минбаъд ёмон ҳаёлларга бормасинлар. Иншоолло тезда қўргонга етурмиз, — деди раши оқариб, оғзи қуруқшаб қолган Юнусбой.

— Валдирашни бас қилиб, олдinda келаятган қузагувчи соқчилар олдига етиб олинг.

— Ҳозир, ҳозир.

Юнусбой юзбошилар олдига иззат нафси ерга урилгандан хафа бўлганча, мингбоши олдидан узоқлашди.

Ниҳоят узоқдан қорайиб турган қўргон девори кўриниб қолгач, сарбозлар отларини янада жадаллатдилар...

Дарахт тепасига яхшилаб ўрнашиб олган Ҳаким қароқчи теварақ-атрофни кузатаётди, ногоҳ ўзлари томонга бостириб келаятган сарбозларни кўриб қолдию, билинтирмай дарахтдан тушиб отга минди-да, елдак учиб қўргонга етиб келгач:

— Ёвлар! — деб ҳайқирди.

Ҳолбуки, қўргонда жон асари йўқдек эди...

IX

— Саломат қайтдингларми, йигитлар! Ўх-ҳў, Дилмурод, овинг дуруст-ку, — деди қўргонда етакчи бўлиб қолган Абубакир узун таёк билан гулҳанни титкиларкан.

— Қаттиқ кўрқиб, ҳушидан кетибди. Табиб шу ердамикан? Чорланг, хонага кирсин.

Дилмурод шундай дея отхона томон бурилди, қолган беш суворий отларини оғилхонага боғлаб, гулҳан атрофига жойлашдилар.

Ҳасан Дилмуроднинг имоси билан югуриб келди-да, от тизгинини ушлади. Дилмурод Ойсулувни даст кўтариб, кенг хонага олиб кирди-да тушакларнинг бирига ётқизди. Кўп ўтмай, соқоли кўксига тушган қария ҳар хил доривор қўкатлар солинган халатсини кўтариб кириб келди.

— Бўтам, қаеринг оғрияпти?

— Мен соғман, мановига қаранг.

Табиб қол аёл кишини, тагин ёшгина, чиройли бир қизни кўриб, калавасининг учини йўқотиб қўйгандек, ажабланиб қараб турган, ранги бўзариб, лаблари бир оз қимтилган Ойсулув ёнига чўккалаб ўтириб, юзига тикилди. Кейин халатсини узоқ титкилаб, ялпиз ҳидини берувчи суюқлик солиб қўйилган шишачани олади-да, қўкатлардан бирига сепиб, Ойсулувнинг бўрнига яқинлаштирди, қизнинг нафас олиши тезлашгандай бўлди.

— Бўтам, бутун эртага ўзига келиб қолади. Ҳозир ухлаб, ором олсин.

Дилмурод пиликнинг хира ёруғида Ойсулувга бир мўддат қараб, букчайиб қолган табиб кетидан ташқарига чиқаркан, Ҳасанга хонани кўриқлаб туришни, бирон гап бўлса чақиришни сўраб, гулҳан олдига келди.

— Қани гашир, қандай қилиб қўлга туширдигин? — сўради қизиқиб Абубакир.

— Нимани гаширман? Мана, йигитлар айтиб бергандир.

— Ҳа, мунча? Хурсанд бўлиш ўрнига қовонинг осилиб кетяпти. Туй қачон бўлади, шундан гашир.

— Қўйсанг-чи. Ток сувидан олиб кел. Бугун бир йигитларни хурсанд қилай, — деди Дилмурод ўзидаги нохушликни тарқатиш учун.

Қуз эмасми, этни жунжиктирадиган «гир-гир» шамол эсарди. Юлдузларга тўла осмоннинг гарбий чеккасида бир митти юлдуз ялт-ялт этиб кўринди-ю, ўчди.

«Бизнинг юлдузимиз хув анови ёркин Зухро юлдузидек порлай беради. Наҳотки орзумга етсам, наҳотки менга ҳам бахт кулиб боққан бўлса. Ё буларнинг ҳаммаси ширин тушмикан», деб ўйларди ичи бироз қизиган Дилмурод.

Абубакир Қилич қора хонасига кирганда у Дилмурод билан суҳбатлашиб утирарди.

Қилич қора мўйловини бураб илжайди.

— Бунақа жойда улаётган одам ҳам оёққа туриб кетади. Туйни катта қиламиз-да энди.

— Қандай бўларкан, — ўнгайсизланиб деди Дилмурод.

— Зур бўлади!

— Тўғри.

Абубакир салом-алиқдан сўнг хонтахта олдига чўккалади-да, Дилмурод узатган пиёлани қўлга олиб, икки хўлаб бўшатгач, сўз қотди:

— Қагга бир ўлжа ҳидини сезиб қолдим. Яқин кунда бизнинг йўлдан хирож ортилган қарвон ўтади.

— Чинданми?

— Чиндан, хўжам. Фақат қуриқчилариям ўзига мос чиқар...

— Қарвонга яраша олишамиз-да! Бўпти, йигитларга айт. тайёр бўлиб туришсин. Отлар дам олдирилсин. Ҳеч қаерга чиқилмасин. Уқдингми, Абубакир?

— Мен ҳам бораманми? — деб сўради, Дилмурод.

— Йўқ, сен шу ерда қоласан. Ёринг ёлғиз қолмасин ишқилиб, учиб кетиши мумин.

— Бир гап айтмоқчи эдим, — деди-ю, ўйланиб қолди Дилмурод.

Қиличнинг йигитига айланган кунни қанчалик узоқлашиб борса, шунчалик бундай ҳаётга — қашқирлардек чўлма-чўла, тоғма-тоғ юришга кўникиб кетолмаслигини равшанроқ сезмоқда эди. Лекин буни Қилич қорага қандай қилиб тушунтирса экан? Ишинг битиб эшагинг лойдан ўтдими демайдими? Бироқ нима бўлганда ҳам дардини айтиши керак.

— Қулогим сенда, гаширавер.

Дилмурод ерга қаради.

— Қўлларим кетмонни соғинди...

— Гап бу ёқда дегин. Бу ерлар сенга ёқмай қолибди шекилли?

— Йўқ, аксинча, муруватингиздан бахраманда бўлиб, шу кунгача тўқ-омон яшаб келдим. Лекин кипининг фақат усти-боши бут-у, қорни тўқ бўлиши билан иш битмас экан.

— Очиғини айтсам, сендан бундай гапни кутмаган эдим. Афсусланиб қолмасанг бўлгани. Кетмон билан кун кўриш осон эмас. Майли, сафардан қайтиб келганимдан сўнг обдон ўйлаб жавоб қайтарарман. Ҳозирча Самад бошлиқ ўтғиз йигитни шу ерда қолираман. Қўргонга хушёр бўл.

— Қўргонга одамку одам, қушни ҳам киритмасликка ҳаракат қиламиз, — деди Дилмурод Қилич қора юзига тик қарамай...

Тўрт кун бўляптики, Қилич қорадан ҳамон дарак йўқ. Бу кунлар қўргонда қолганлар бекорчиликдан зерикиб ўрмон ичкарисига, довозига бориб у-бу ҳайвонларни овлаб келардилар.

Оғир шароитда яшаётган Ойсулув аввалига даҳшатга тушган бўлса, Дилмуродни кўргач, сал ўзига келиб, бир оз хотиржам тортди.

Лекин ҳар гап Дилмурод гуноҳкорларча бошини эгиб, бир-бир егулик олиб кирганда, қиз юзини яшириб миқ этмай утираверарди. Хафа ҳам бўлмасинми? Сурамай-нетмай ота-онасидан айириб, қандайдир жойга олиб келди. Онажониси ҳозир, Ойсулув қизим қайда қолди, деб бўзлаб ётгандир...

Ойсулув шуларни ўйласа, гаширгиси ҳам келмасди. Аммо, шу алпозда чўрқ этмай утира берсам жажли чиқиб ташлаб кетса-я, деган фикрдан қўрқувга тушиб, энди гап қотса, албатта гаплашаман деб, аҳд қилиб ҳам қўярди.

— Мана, ҳозир ҳам Дилмурод эшикни очиб, кириб келди-да, хол-аҳвол сўради. Ойсулув ортиқ чиқолмай, кўнглида йиғилиб юрган гина-куаратини тўкиб солди.

— Айтинг мен бечорани қай гўрларга олиб келдингиз? Шўрлик аямнинг аҳволи не кечдйкин? Утинамал, тезда уйимга элтиб қўйинг. Қафасга солинган қушдекман, тутқунлик жонимга тегади.

Қизнинг ёноклари узра думалаб тушган ёш томчилари уни гапдан тўхтаб, юзини яширишга мажбур қилди.

— Хайрият, гапирадиган кўнлингиз ҳам бор экан-а. Юратим қон булиб кетай деди-я, оғзингизни пойлайвериб. Тушунсангиз-чи, Ойсулув, мен ўзим кейин... ойим Ҳошиябига хабар қилиб, кўнглини тинчитаман. Сизни бу тоғ-тошга олиб келганим сабаби... ўзингиз ҳам биласиз. Нахотки ўша... мингбошига узатишларига рози бўсангиз.

— Вой ўлмасам, ростми?

— Ҳали хабардор эмасмисиз?

— Аям бу тўғрида бирон мартаба оғиз очмаган эдилар. Лекин турқи совуқ мингбоши уйимизга тез-тез келиб тургувчи эди. — Ойсулув куз ёшларини артиб, хиёл жилмайганча Дилмуродга ўтирилади. Юзлари қизариб кетди. Ажабланиб сўради: — Бу одамлар қимлар? Сизни зиндондан хойнаҳой шулар қутказган бўлса керак. Ўша кун, сизни олиб кетишгаётганда, бирам қўқдимки, асти қўяверасиз... Энди... сизни кўра олмаيمانми деб ўйловдим...

«Ўзим орзиқиб қутган сўзлар-ку булар», деб ўйлади Дилмурод сўнгги жумлани эшитиб.

— Мени зиндондан қутказган ҳам, сизни бу ерга олиб келишга ёрдам берганлар ҳам — шулар. Лекин буларнинг мақсади, йўли бўлак. Ишонинг, мен бу йўлдан кетмайман, чунки бу йўлга ўз ихтиёрим билан кирган эмасман. Хотиржам бўлинг, биз тез кунларда биргаликда тинчроқ ерга кетамиз... агар рози бўсангиз.

— Ота-онаминг ҳоли не кечади?

Шу маҳал эшик шиддат билан очилиб, ранги ўчган Самад мўралади.

— Тинчликми? — сўради хавотирланиб Дилмурод, сўнг тезда ташқарига чиқди.

— Нима бўлди?

— Сарбозлар босиб келаётир!

Дилмурод хонасига қайтиб, қурол-яроғларини тақиб чиқди. Кўргонда қолган оз сонли қароқчилар ҳам алақачон қуролланган ҳолда Самад атрофига тупланган эдилар.

Тепалиқдаги соқчи отликларнинг бирин-кетин тушиб келаятгани кўринди.

Дилмурод ўртага чиқди.

— Биродарлар, қандай қилиб бўлмасин кўргонни омон сақлаб қолишимиз керак. Қилич қора шу пайтгача ҳаммамизга қийим-бош, озиқ-овқат ва қурол-яроғ берган. Энди биз ҳам хизмат қиладиган пайт келди. Қолаверса, ўзимиз учун қурашайлик, — деди Самад хаяжон билан. — Сен, Ҳасан, зудлик билан тоғ тарафдан Қилич қора изидан от сол, агар келаётган бўлса воқеадан хабардор қил! Дилмурод, сен Ойсулувни яширин хонага обкириб қўй. Кириш йўлларини беркитиб таппла. Шунинг унутмагинки, барча бойликлар ўша ерга яширилган. Қолганлар эса менинг орқамдан ҳужумга!

Аввалига оз сонли ҳаммаслақларига эга бўлган Қилич қора шаҳарга яқин қамишзор ичида бекиниб юрган бўлса, кейинчалик, йигитлари қупайтач, мустаҳкам бир қўналга кераклигини сезди ва мана шу ҳозирги яшаб турган жойни танлади.

Агар қамишзорда яшаб юрганда тез-тез тўсадан бостириб келиб қоладиган мингбоши навқарларига тўқнаш келавериб, қўпгина йигитларидан ажралган бўлса, бу ер ҳақиқий кўргонга айланиб, сарбозлар нигоҳидан четда қолаверди.

Қилич қора йигитлари ёрдамида тош горларни тураржойга айлантириб, уларга туташ қўшимча уй, отхона ҳамда бостирмалар қуриб, атрофини гов билан ўраб олди.

Қилич қора бир кун табиий горлардан бириши охиригача текширмоққа жазм қилди, энсизгина тешикка дуч келиб қолч, ортига қайтиб қўя қолмоқчи ҳам бўлди, лекин нечундир қизиқиши ортиб, қўлдаги болта билан тешикни кенгайтирди-да, юришда давом этди. Гор шиши қўп ўтмай кенгайиб, қаттагина тумбасимон хонага айланди. Бундан бу ёнга йўл йўқ эди.

— Қўлга туширилган ўлжаларни сақлайдиган зап жой эканми, — деди ёнаётган тараша кўтариб келаётган Абубакир.

— Қойилмисан, — деди мағрурланиб Қилич қора

Шундан кейин табиатнинг ўзи холисона яратган бу омборхонада қимматбаҳо ўлжалар сақланадиган бўлди. Дилмурод Ойсулувни худди шу ерга олиб кирди. Унинг қўлидаги шам атрофни базўр ёритарди.

— Шу ерда кўркмай ўтираверинг. Анови бурчақдаги хумда сув бор. Асмо хавотир олманг, тезда ўзим келиб, олиб чиқиб кетаман. Дилмурод кириш йўллари пухта бекитиб, ҳовлига қайтиб чиққанда уларнинг беш-олти йигити мингбошининг кўп сонли сарбозлари билан шиддатли жанг олиб борар эди.

Дилмурод қиличини ялангочлаб, сарбозлар устига жонжаҳди билан ташлади. Худди шу маҳал бир серсоқол, бахайбат сарбоз Самадга найза санчди. Чўккалаб тушган Самад урнидан турмоқ ниятида ўнг қўлига тиралиб, қаққини кўтарди-ю, аммо мадори етмасдан қайта йиқилди.

Қуршовда қолган қароқчилар мўр-малаҳдай босиб келаётган сарбозларга зўр бериб қаршилик кўрсатсалар-да, вазият борган сайин оғирлашар ва улар қилич, найза зарбидан бирин-кетин ноубуд бўлардилар.

Ўзига сарбозларни яқинлаштирмай, унгу сўлга қилич солаётган Дилмуродни улардан бири сиртмоқли арқон отиб ерга қулатди.

Қулмуҳаммадхоннинг ёнида гердайиб турган Юнусбой:

— Ҳа, баччагар, қўлга тушдингми! — деб қийқириб юборди. Бошқа биронта тирик қароқчи қолмагач, мингбоши қўргонни талашга рухсат берди. Сарбозлар оч бўрилардек тўзғиб кетдилар.

Икки сарбоз Дилмуроднинг қўлини орқасига боғлаб, мингбошининг олдига олиб келди.

Мингбоши сўроқни бошлади.

— Муттаҳам жосус, қўлга тушдинг-ку ахир. Қани, гапир, Қилич қора қаёққа қочди? Бор лашкаринг шуми ё яна борми? Дилмурод мингбошига тик боқди.

— Билмайман.

— Билмайсанми?

Мингбоши бутун кучи билан Дилмуроднинг юз-кўзи ара-лаш қамчи солиб юборди. Шу заҳоти Дилмуроднинг чап бети қон-талашиб, қавариб чиқди.

— Ойсулувни қаерга яширдинг!

— Билмайман.

— Ёгон, қизимни олиб қочган сенсан, сен! — деди Юнусбой туюқиб Дилмуродни тепаркан.

Навкарлар кўзлари ғазабга тўлган асирни суғраб кетдилар.

— Қизингиз ҳеч қаерга кетиб қолмайди. Агар ҳақиқатан ҳам Дилмурод ўтирлаб шу ерга олиб келган бўлса. Ёнингизга бир навкар олиб бу ернинг паст-баландини кўринг, — деди мингбоши ҳарсиллаб қолган бойга.

Бу маҳалда хоналардан навкарларнинг баъзилари иршайиб, қўлларида хар хил буюмлар кўтариб, баъзилари эса ўзларига ҳеч нима тегмай қолгани учун қўпқуруқ холда ўшшайиб чикмоқда эдилар.

Юнусбой ҳар бир хонани кўриб чиқаётганда уларнинг бирида Ойсулув шошилишда қолдириб кетган рўмолини топиб олди.

— Ойсулув қизим, қаердасан? — деб қичқиришга тушди бой, лекин Ойсулувнинг овози эшитилмади.

Отхона, пичахоналарни қидириш ҳам бефойда бўлди.

— Топилдими? — сўради мингбоши Юнусбой олдига ёлтиз қайтиб келаётганини кўра туриб.

«Шахарга борай, ўша ерда мартабангни пасайтириб, расво қиламан. Бузуқи қизингни Дилмурод Қилич қора кўйнига солиб қўйганини шаҳардаёқ пайқаган эдим. Ҳа, шунинг эвазига Дилмурод бу ердан паноҳ тошган», деб ўйлади мингбоши заҳарханда илжайиб.

— Хоналарнинг биридан қизимнинг рўмолини топиб олдим. Демак, ўлдиришган, — деди кўзига ёш олиб Юнусбой.

— Э, нафасингизни иссиқ қилинг. Балки Қилич қора олиб қочгандир. Биз энди зудлик билан орқага қайтишимиз керак. Қўргонга эса ўт қўйилади!

Ўзбошилар бу фикрни маъқуллашди. Бир нечта қароқчининг қалласи халққа кўрсатиш учун қопга солинди.

Қўргон аланга ичида қолганда кўшин йўлга тушди.

Юнусбой тушкун кайфиятда от устида чайқалиб борарди. Жудолик, оталик ҳис-туйғулари унинг қалбини кемираётган эди.

Дилмурод чиқиб кетгач, хонадаги жимжитликдан Ойсулув ваҳимага тушди. Ўзини бардамроқ хис қилиш мақсадида билган ашулаларидан хиргойи қилиб ҳам кўрди. Бироқ бу қилиғи ўзига қулғули туюлди.

Қиз атрофга боқиб, шам ёруғида гира-шира кўринаётган катта-кичик сандикларни, ўртадаги гиламда аралаш-қуралаш бўлиб ётган буюмларни томоша қилди. Афтидан, булар ҳали саранжомланмаган эди.

Ўнинг назарида иссиғи чиқаётгандек бўлди ва боя Дилмурод курсатиб кетган қоронғу бурчакка қўрқа-писа бориб, хумдаги муздек сувдан ичганди, тишлари қамашиб кетди.

Шу дам кимдир «Ойсулув-в», деб қичқиргандай бўлди.

«Худди отамнинг овозига ўхшайди-я», деб ўйлаган қиз диққат билан қулоқ солди, лекин қорлов бошқа эшитилмади. «Менга шундай туюлгандир. Отам бу ерда нима қиладилар», — деб ўйлади у.

Шам хира шуъла таратиб, аста-секин лишиллади ва «пўп» этиб ўчди. Хонани зимистон чулаб олди. Қўрқувга тушган қиз эшик томон юрди, лекин унинг қай тарафдалигини унутиб, довдираб қолди. Қўрқув ҳисси юракка ваҳм солди. Қиз узи ёд билган бир неча дуони қайта-қайта пичирлади, лекин бу ҳам тасалли бермади. Энди узини тамоман йўқотганча, хона ичида тўғри келган томонга юраётиб, нимагадир қоқилиб кетди ва «А-а-а-!» деб қичқирганча қулаб тушди. Ойсулув хушидан кетган эди...

Отхонадан отини олиб чиққан Ҳасан яқинлашиб келаётган сарбозлар гуруҳини кўриб, агар зулмлик билан Қилични бошлаб келмаса, қўргонни ҳимоя қилиш учун қолган йигитларнинг ҳаммаси нобуд бўлишини англади.

— Чух, жонивор!

Саман от ҳам хавфли тоғ сўқмоклари бўйлаб жадал елиб кетди.

Бу маҳал қуёш уфқ томонга анчагина оғиб, тоғ этакларидаги дарахтларнинг учларининг сўнгги заррин нурулари билан чуллаган эди.

Туёқлари тошларга «тақа-тақ», «тақа-тақ» урилаётган от елиб кетаётса-да, Ҳасаннинг назарида жонивор гўё имилаётгандек туюлиб, устма-уст қамчи босарди.

Оғзи оппоқ кўпикка ботган аргумоқ Ҳасанни яйдоқ тепаликка олиб чиқди. У чулға синчиклаб қараб олисда келаётган отликлар издиҳомига кўзи тушди, шунда дарҳол қиличига салласини бойлаб, боши узра тез-тез силкита бошлади.

Отликлар бу ишорани дарров тушунди чоғи, иккитаси шу томонга қараб отларни шитоб билан елдирди.

Бу галги «ови»да катта ўлжани қўлга киритгани боис қайфи тоғ бўлиб келаётган Қилич қора дафъатан яна қўлини мўйловига югуртди, якка кўзи эса қонга тўла борди.

У отига пайдар-пай қамчи уриб йигитлар ортидан учиб кетди. Қилич қорани кўрган Ҳасан олисдан қўлини оғзига қўвча қилиб қичқирди:

— Сарбозлар тангалида қолди-к!

Қилич қора газабдан отига яна устма-уст қамчи уриб юборганини пайкамай қолди. От суриб кетди. Сержун ва бақувват қўл тизгинни маҳкам тортган бўлса-да, от тиширичаб кишинангача олдинги оёқларини беш-олти маротаба кўтариб ташлади.

Узангига оёғини қаттиқ тираб қаддини ростлаган Қилич қора йигитларининг яқин келишини бирпас кутиб турди-да, сўнг гулдираган овозда деди:

— Ниҳоят, мингбоши билан учрашадиган кун ҳам келибди-да! Биз уларни тоғ этагида кутиб олиб, ёввойи арпадек ўриб ташлаймиз. Шерикларимизнинг ўчини оламыз. Ҳасан, сен эса, йигитлар билан ўлжаларни қуриқлаб, тоққа кутарилавер.

Ғалаба суруридан маст сарбозларнинг олдинги қисми тоғдан тушганлари заҳоти кутилмаганда Қилич қоранинг йигитларига тўқнаш келиб, эсанкираб қолдилар.

«Агар барча сарбозлар пастликка тушиб олгандаку-я, эҳти мол бу якка кўзни ҳам қўлга тушириш мумкин бўлармиди», деб уйлади мингбоши алам билан. Бироқ сарбозларни бир ерга тўшлашга уриниш беҳуда кетди.

Қароқчилар шиддат билан хужумга утишди.

Сарбозларнинг қўшлари саҳро томон от қўйиб қочиб кетганини кўргач, ўз жонини қутқазиб қолиш зарурлигини, акс ҳолда бекордан-бекорга нобуд бўлишини англаган Юнусбой ҳам, ҳеч кимга қарамай улар кетидан от қўйди. Лекин

қароқчилардан бири Юнусбойнинг тағидаги туркман отига қизикиб қолиб бир пасда ушн қувиб етди-да, калласига қилич солди.

Дилмуродни ўнгариб олган Холмат мингбоши кетидан секингина бир ўнгирга туша бошлади. Қўла-оёғи, кўзлари боғлиқ Дилмурод Қилич қора хужум қилганини пайқайди ва бор кучини тўшлаб:

— Мен бу ерданман, Қилич! — дея олди, зўрга.

Холмат камчи дастаси билан унинг бошига бир туширди. Таниш овозни эшитиб қолган Қилич қора Қулмуҳаммадхон кетидан қувишни ҳам унутиб, йигитлари билан Холматнинг изидан тушди.

Оралиқдаги масофа борган сари қисқариб бормоқда эди. Дилмуроддан ажралиш мингбоши марҳаматидан маҳрум бўлиш эканини тушунган Холмат аламзадалик билан тишларини тижиратди, сўнгра шарт пичоғини қинидан сугурди-да, Дилмуроднинг биқинига бир санчиб, отидан тушириб юборди.

Қилич қора етиб келганда қумда гужанак бўлиб ётган Дилмуроднинг биқинидан қон сизиб, оқ яқтагини қип-қизартириб юборганди.

Қилич қора дарҳол қийиқчасини ечиб, жароҳатни боғлади. Жароҳат унчалик хавфли эмас эди, афтидан, кучли ҳадик-ҳаяжонда бўлган Холмат пичоқни мўлжалга ашиқ уролмаганди.

Қароқчилар шу кечаси қўргонга қутарилмай, тоғ ён бағрида тунаб қолишга қарор қилдилар.

Беш-олти ерга гулхан ёқиб, бутунги машаққатли кун тўғрисида, мингбошини бу жойларга ким бошлаб келган бўлиши мумкинлиги хусусида тортитдилар.

Улар Дилмуроднинг ярасига наमतни куйдириб, кулини босипганди, қон дарҳол тўхтади. Кечки изғирин маҳал у ўзига келиб, бир мартагина: «Ойсулувнинг холи нима кечди...» — деди-ю, яна хушини йўқотди.

Эрта тонгда иситмаси пасайиб, хушига келган Дилмурод ўз қаршисида турган Қилич қорага қўзи тушди.

— Қалай, оғриқ босилдими? — дея меҳрибонлик билан сўради Қилич қора.

— Ҳа, босилиб қолди. Ойсулувга нима бўлди экан-а, — деди хавотирли оҳангда Дилмурод.

— У қаерда ўзи? Ёки олиб кетишдими?

— Йўқ, горга обкириб қўйгандим. Лекин, афсус, Самад ҳалок бўлди-да...

— Ҳа, нимасини айтасан, кўп йигитимдан жудо бўлдим. Ҳар бири лочиндек эди...

Кечаси жангда нобуа бўлганларнинг жасадини бир ерга тўплашайётган маҳал Қилич қора улар орасида Юнусбойнинг жасадини ҳам кўриб, хайрон бўлиб қолди.

— Ҳа, энди билдим бу ерга сарбозу навкарларни ким бошлаб келганини. Эссиз, мана шу лавъати Юнусбой сабабли шунча одам нобуа бўлди. Йигитлар, бунинг жасадини бир қирчанги отнинг думига боғлаб, чўлга қўйиб юборинг. Қўзи бойликка тўймаганди, энди қумга тўлсин!

Бутунлай хонавайрон қилиниб, ёндириб юборилган қўргонни узоқдан кўриб таниёлмай қолдилар.

— Ойсулувга нима бўлди-кин? — дея Дилмурод оғриққа ҳам қарамай, Ҳасанни ёнига олиб, гор оғзига келди.

Ҳасан қўлидаги болта билан тошларни уриб туширгач, Дилмурод димланиб қолган торгина йўлакдан ўтиб, омборхонага кирди.

— Ойсулув!

Қоронги хонадан садо чиқмади.

— Дилмурод ака, бу ёқда бир қаранг, — деб юборди Ҳасан машъалани баланд кутариб, ерда хушсиз ётган Ойсулувни кўрсатаркан.

Дилмурод Ойсулувнинг бош томонига тиз чўкиб, юзига тикилди-ю, нафас олаётганини пайқаб, унинг фақат хушдан кетганини англади.

— Хайрият, Ойсулув, тирик экансан!..

Ойсулув сесканиб кўзини очди.

— Дилмурод ака!

Х

— Турмушимиз осон ўтмаётган бўлса-да, лекин мен бахтиёр эдим. Суюкла хотиним Мулиса ҳамда Рустам ўғлим бор эди.

Қишлоғимизда Темирбек деган киши бўлиб, катта ер-сувга эга эди. Бирон одам йўқ эдики, ундан қарздор бўлмаган

бўлса, — дея Қилич қора тапидан тўхтади-да, кўзачадан май куйиб сипқорди.

Дилмурод ҳамсухбатининг хикоясини берилиб тинларди. — Мана шу аблаҳ Темирбек Мунисамга кўз олайтириб юрган экан-у, қайнотам рози бўлмаган экан, — дея хикоясини давом эттирди, кузлари чақнаб Қилич қора. — Тез орада тўйимиз бўлиб ўтгач, Темирбек қарз бадалига деб, қайнотамнинг ер-сувини тортиб олди.

Лекин у бу билан ҳам тинчимайди. Бир куни мени қўшни қишлоққа иш билан юборди. Қишлоқ олисда, тоғ оралиғида жойлашган эди. Куёш ботганда етиб бордим. Ишим битгач, Темирбек тайинлаган бой ҳовлисида ётиб қолмадим-да, орқага қайтдим.

Қишлоғимизга яқинлашганимда негадир юрагим гаш тортиди. Шундай бўлса-да, аввал тайинланган нарсаларни Темирбекка топишириб, сўнг уйга ўтмоқчи бўладим...

Қилич қора май тўла шиёлани кўлига олиб бир зум ушлаб турди-да, кейин ташна одамдек устма-уст куйиб ичди.

— Темирбек ҳовлисида кирдим-у, тахта бўлиб қолдим. Ич-қари уйдан Мунисамнинг аол-фарёди эшитиларди.

Шундагина Темирбек мени нега олис қишлоққа иш билан жўнағиб юборганини тушундим...

Ўтинхона омадида ётган эски болтани оласолиб, уйга бостириб кириб, қандай қилиб Темирбекни қиймалаб ташлаганимни ўзим ҳам биламай қолдим.

Қарасам, ясастигмлик хона ўртасида Мунисам юз тубан ётар, олмади эса эндиғина бир ёшга тулган Рустамжонимнинг жон-сиз гавдаси...

Кейин билсам... Мунисам, «Лоақал ўғлим хурмати мени булгама», деганда аблаҳ Темирбек Рустамни чавақлаб ташлаган экан...

Бу воқеадан сўнг Мунисам адоий тамом бўлди. Мен қампш-зорда анча маҳал яшириниб юрдим.

Бир куни қаттиқ тепкидан уйғониб кетдим. Атрофимни сарбозлар ўраб олганди. Сарбозларни Темирбекнинг хон саройида хизмат қилаётган ўғли Султонбек бошлаб келибди.

Уша кунийёқ Султонбек Мунисамни саройга чўри сифатида топишди.

Бахтимга зиндонда узоқ ётмадим. Зиндонга йўлғўсар Носир тушиб қолгач, биргалашиб тезда қочиб қутулдик.

Мен аввал қишлоққа бориб, Темирбекнинг мол-мулкига ўт қўйдим, кейин тоққа чиқиб кетдим.

Мунисамни кўп суриштирдим, аммо охири эшитсам, ўз жонига қасд қилибди...

Қасос учун Султонбекнинг йўлини роса пойладим, лекин у ҳар гал тутқич бермасди. Кейин эса ер ютгандай гойиб бўлди-қолди. Ўшанда сен кўлида жизмат қилган ўша хасис Юнусбойни ўлдирмаганимнинг сабаби, ундан Султонбек ҳақида сўраб-суриштирмоқчи эдим.

Бу оғир тапшишлар бошимга тушгач, бутунлай ўзгардим-қолдим. Ҳатто отим ҳам ўзгариб кетди. Асли отим Қилич эмас, Абдурахмон эди.

Қилич қора бир оз тапидан тўхтаб, «ана шунақа», дегандай калласини лиқиллатди. Сўнг:

— Агар уадалаб Султонбекни тирик ушлаб келсанг, тўрт томонинг — очик. Ушлаб келтирмасанг қўл остимда хизмат қилавер, — деб қўшиб қўйди.

— Ер тагидан бўлса ҳам топиб келаман, — деди Дилмурод уйлаб ўтирмай.

— Қани бўлмаса, ичайлик. Э, бу дунёи қўтирмарини...

Улар узоқ вақтгача майхўрлик қилишди...

Тонг палласида Ўрганч агрофидаги қишлоқлардан бирига ўтулалар қовжираб қолган қирлар ола қўкон арава кириб келди.

Аравани хайдаб келаётган ўрта яшар йигит отга онда-сонда қамчи уриб қўяркан, орқасига ўтирилиб, соябон ичида ўтирган икки кишига кўз ташлаб қўярди. Буларнинг бири — қизил духоба паранжи чачвон ёпишиб олган аёл, иккинчиси эса етмиш ёшлардаги мўйсафид эди. Мўйсафид ҳаяжон билан ҳикоя қилиб келарди:

— ... Шундай қилиб, авжи навроз, жума бозор куни эди.

Бир пайт одамлар зиндон омадидаги майдонга югуриб қолдилар. Билсам, Қилич қора йигитлари билан жазоланаяпти экан... Аравакаш йигитнинг туси ўзгарди.

— Ҳамма қатори, болам, мен ҳам жазо майдонига бордим. Сарбозлар атрофни ҳалқадек ўраб олганди. Ниҳоят ҳалойиқ тўпланиб бўлгач, Қилич қоранинг ҳам, яқинларининг ҳам боши биттама-битта танидан жудо қилинди...

Йигит жаҳл қилибми, отта устма-уст қаттиқ қамчи урди, арава тарақлаб, тез юриб кетди.

— Билганим шу бўлдики, бир марта сичқоннинг иини минг танга қилгани учун алами ичида юрган мингбоши хондан кўп сарбоз сўраб олибди-да, қароқчиларни ташпа босибди.

Қилич қораси ушлашга ушлашибди-ю, лекин мингбошининг ўзи жангда ўлибди. Сичқоннинг ўлгиси келса мушук билан уйнашди деганлари шу-да. Аммо сен Қилич қора билан вақти-да хайрлашиб кетган экансан, иним Дилмурод. Бўлмаса, ҳудо кўрсатмасин, сени ҳам қатл қилишган бўларди.

— Э, нимасини айтасиз, Жаъфарали ота. Кўндан-кўп хунрезликларни қилган бўлса-да, нафсиламрини айтсам, лафзли йигит эди. Султонбекни тириклайин олиб келганимдан сўнг сузида туриб, кетишимга изн берди.

— Султонбек қаерда экан?

— Бухоро хонлигида ўзига бир ковак топган экан. Бир кун и хон саройидан ширакайф ҳолда чиқиб, уйига қайтаётганда кўлга туширдим.

Қилич қора билан хайрлашаётганимда йўқ деганимга қарамай, менга ҳам анча-мунча нарса ишғом қилганди, жуذا асқотди бу ерда. Ер олиб, ҳовли-жой курдик. Ҳув анави икки тулсадақайрағотни кўраясизми, ҳовлимиз уша ерда.

Ҳойнаҳой, Ойсулув ҳозир ўғлим Азаматнинг бешиги омида ўтириб олиб, тикиш-бичиш қилаётгандир. Ҳопиябийи ая, сиз ҳозир тўсатдан кириб борсангиз, билмадим, Ойсулув суюнганидан қай аҳволга тушаркан.

— Хай айланай, ўзимни айтинг, ўзимни... Ахир қизгинамни кўрмаганимга бир йилдан ошди-я...

Қўқон арава янгигина пахса девор урилган ҳовли дарвозаси омига келиб тўхтади...

Ҳикоятлар

ОЛТИН БАРГ

(лирик новелла)

Олис-олислардаги юдузлар дарахт барглари орасидан милтиллаб кўринади.

Азим чинор тагидаги ўрицдиқда утирган қиз билан йигит бир-бирларига зимлап қараб қўйиб, бирпас хаёл оғушига тўғунгидилар. Мухаббат.

«Мен сени бир умрга севаман», жоним — дейди йигит хаёлан қизнинг тим қора сочларига тикилганча.

«Умрбод вафодор бўласизми?» — деб ўйлайди қиз.

Улар шундай — бир-бирларига хаёлан мурожаат этиб, хаёлан жавоб оладилар.

Чинор тагига бундай ёшлардан неча-нечаси келиб, «ларда-лашмайди» дейсиз. Уларнинг ҳаммаси ҳам мухаббат ҳақида ўй сурадилар, суҳбатлашадилар. Кекса чинор эса уларнинг аҳду-паймонларини ўз баргларига шитирлатиб ёзиб олаверади...

Лекин бутун бир-бир қадам ташлаб келаётган икки кишини кўриб ажабланиди. Булар — ошшоқ доқа рўмол ўраган кампир билан ҳассага суяниб олган нуроний чол эди. Улар ҳам келиб, ўрицдиққа ўтирдилар.

Авалгита чинор баргларини шовулатиб, чол-кампирни турғизиб юбормоқчи, бу ерда сизларга нима бор, демоқчи бўлди. Кейин қани булар нима ҳақда гапиришларини бир билай-чи деб, жим қолди.

— Чарчаб, толиқиб қолмадингми?

— Йўқ, ўзингиз-чи?

— ... Эсингдими, ҳудди шу жойда биринчи маротаба уч-рашгандик.

— Ҳа, эсимда. Назаримда, кечагина учрашгандекмиз.

Улар жим қолиб, ёшликларини эслай бошладилар...

Чинор шундагина чол-кампирни таниди. Барглариши шитирлатиб, чол-кампирнинг биринчи учрашувига келганларини эслади. Бундан роса элик йил олдин экан.

Уларнинг учрашуви ёзиб қўйилган барги ҳам аллақачон олтин тусли бўлиб қолибди. Чинор қаттиқроқ шитирлаб, тил-ла баргни кампирнинг рўмоли устига туширди. Барг кампир-ни чўчитиб юборди.

— Вой, нима?

— Барг тушибди ...

Чол соқолини, охистагина тутамлаб, нималарнидир эслади шекилли, мис рангли ёноқларида жилмайиб пайдо бўлди.

— Ёшмигингда қандай ўт-олов, қандай шаддо эдинг-а. Бир марта ўрик учига чиқиб кеттанинг эсингдими? Ўшада мен ҳам тезда орқангдан чиққанимда, дарахтма-дарахт утиб бог кўчага сакраб қочиб қолгандинг. Юрагим тоза шувуллаган-ди, — деди-да чол рўмол устидаги баргни олиб кўрсатди. Кампир чолнинг тапини эшитиб, жилмаёган эди, нуроний юзи янада ёришиб, ўзи ҳам бир дам ёшаргандай бўлди.

— Оҳ, олтин ёшлимимиз.

Кекса чинор эса бир дам ҳайрон бўлиб қолди. Буларнинг иккинчи учрашувини ҳам баргларига ёзиш керакми? Бунақасини ҳеч ёзмаганди-ку? Лекин булар ҳам мухаббат ҳақида ўй сурагилар-ку?

Демак, ёзиш керак.

Чинор барглариши шитирлатиб ёза бошлади...

ШАФТОЛИ ГУЛАГАНДА

Ҳар баҳор шафтолизорга бориб, расм солишни хуш кўрадим. Уйимиздан унча узоқ бўлмагани учун катта ариқ ёқалаб, пиёда кетардим. Бу сафар ҳам яёв йўлга тушдим.

Ариқларда баҳорнинг биринчи лойқа суви тўлиб-тошиб оқарди. Осмонда қора булутлар бир дам тўпланиб, яна қайта ёйилиб кетар, енгил шамол эсарди. Сув бўйидаги кукатлар орасидан ялпиз ҳиди гулллаб димоққа урилари. Узоқдан пушти гулли ҳарир пардага бурканган келинчадек шафтолизор кўринди. Шафтолизордан берироқда ўсган икки ёш терак учлари сулув қизнинг икки ўрим сочидай ерга тегай-тегай дерди.

Терак тагидаги майсага утириб, расм чиза бошладим. Шамол шафтоли гулларининг япроқларини тўзитаркан, улар дамбадам альбомим устига келиб тушарди.

Расмни бўёқда бошлаётганимда кўк юзишни яна қора бўлутлар қоллади. Шу пайт шафтолизор ичидан қоп-қора пахлакса тупроқни босиб, енгларини шимариб олган, ўн саккиз ёшлардаги олма юзли бир қиз ҳар хил ёввойи дала гулларидан гулдаста ушлаб чиқиб қолди. Қани энди бир дақиқа тўхтаб турса-ю, қоматини қогозга тушириб олсам. У эса ёнимдан бепарвогина ўтиб кетди. Лекин унинг кўзлари бир зум бўлсада альбомга назар ташлаганини сездим.

Бир пайт қўқдан бир-икки томчи тушди-ю, сўнгра ёмғир шаррос куйиб юборди. Альбомни ёпиб, пана жой излаб қолдим. Узоқдаги кекса чинор дарахтига кўзим тушди. Югуриб чинор тагига борсам, бояги қиз ҳам шу ерда экан. Чинорнинг эгилган шохлари, қавариқ жойи қизни ёмғирдан сакларди. Уни ноқулай аҳволга солиб қўймаслик учун кетмоқчи бўладим.

— Ёмғирда қаякка борасиз, ивиб кетасиз-ку, — деди қиз енгларини тушираётғиб. Мен ҳам чинор тагида қолдим.

Альбомни очиб, қогозларимни тўғрилаб жойлаштираётгандим, қиз:

— Кўрсам бўладими? — деб қолди.

Расмларни узатдим. Қиз баъзи суратларга узоқ тикилиб қоларди. Мен қизга боқдим. Икки ўрим сочларини чамбарак қилиб олган, кулоқларида бежирим зирак.

Қўлларим беихтиёр қаламга югурди.

— Расмингизни чизсам бўладими?

— Шундай ахволда-я?

— Ҳа, бир зумда чизаман.

— Майли.

Қаламни оқ қороз узра югуртира бошладим. Ҳаяжонланганим учунми қўлларим титрарди.

— Бўладими? — деган сўз мени уйғотгандек бўлди.

— Озроқ чаласи қолди-да.

— Чаласини кейин чизарсиз. Мана, ёмғир ҳам тиниб қолди, кетмасам бўлмайди. У шундай дая пана жойдан чиқди. Кўк юзи тиниклашиб, атроф янада гўзаллашганди.

— Эртага вақтингиз бўлса, шу ерга келолсангиз, расмингизни тутатар эдим.

У жавоб ўрнига бир ёқимли жилмайди-ю, ёлғиз оёқ сўқмоқдан қишлоқ томон кўм-кўк нам майсаларни босиб жадал юриб кетди.

Лоақал исмини ҳам сўраб олмадим-а. Майли, эртага исмин ҳам, ўқиш жойини ҳам билиб оларман, деб ўйладим. Лекин у эртасига ҳам, индинига ҳам бу ерга келмади. Мен учун ундан бир хотира — тугалланмаган сурати қолган эди. Хануз-тача ҳар баҳор ўша альбомни олиб, катта ариқ бўйлаб шафтолизор томон бораман. Ҳар сафар қизнинг мен ҳали чизиб улгурмаган бирон-бир белгиси кўз олдимда жонланиб, сурат тобора қизнинг ўзига ўхшаб борарди.

ХАРАКТЕРЛИ ҚИЗ

Ўқитувчимиз бизларга янги топшириқ берди. Характерли одамларнинг суратини чизиш. Альбомни олдим-у, ўқиш жойимизга яқин бўлган кул бўйига бордим. Кўпдан-кўп характерли одамлар кўзга ташланарди, бироқ улар қўнармикин. Шундай ҳаёла билан боғ айланарканман, кўзим салқин ерга қўйилган ўриндикларнинг бирида ўтирган қизга тушди. У китоб ўқишга берилиб кетган экан, ёнига бориб ўтирганимни ҳам пайқамай қолди. Мен қидираётган характерли одамлардан бири шу эканлигини пайқадим. Бурни пучуқ — бир, кўзлари катта — икки, лаблари қалин — уч ... қўллари эса узун, бироқ ўзи нозик. Лекин бу қиз бола бўлса, суратини чизишимга рухсат берармикан?

— Бир нимани сўрасам майлими? — дедим аввалига бир йўталиб олиб.

— Қўча тўла одам, шулардан сўрайверинг, — у менга қарамай, шундай деди-ю, яна китобга шўнғиди.

«Вой-бў, нози фироқни кўринг», деб ўйладим ичимда. Сўнг мулойимлик билан:

— Сизда ишим бор эди, — дедим.

Қиз менга ажабланиб қаради.

— Нима ишингиз бор?

— Биласизми, мен бўлажак рассомман. Характерли қиёфага эга бўлган қизлардан бирини ахтараётган эдим. Қарасам, сиз

жуда характерли экансиз. Агар рухсат берсангиз, суратингизни чизаман. Расмингиз кўргазмага қўйилади.

— Рассомман денг, — деди у, сўнг менга бошдан-оёқ назар ташлади. — ҳозирнинг ўзида чизиб бўласизми?

— Йўқ. Ҳар куни икки соатдан чизиб, ўн икки кунда тугатман. Ҳаммаси бўлиб, йигирма тўрт соатда суратингиз тайёр бўлади.

Қиз бир оз ўйланиб қолди, сўнгра:

— Қуп вақт керак экан-ку, — деди афсуслангандек.

— Ҳар куни икки соатдан вақтингизни ажратсангиз, бас. Икки соат икки дақиқадай ўтиб кетадиган гап.

— Имм ... ҳалигидай, қаерда чизасиз?

— Хоҳласангиз шу ерда, табиат фонида чизаман. Ёки ўқиб жойимизда.

— Шу ерда бўла қолсин.

— Сизга минг раҳмат. Жуда хайрон бўлиб тургандим. Кечирасиз исмингиз нима, билмасам.

— Тожиниса.

Исми ҳам жисмига мос характерли экан, деб ўйладим.

Эртасига вақтли планшет кўтариб боғта келдим. У ўтирган экан.

— Ассалому алайкум, яхшимисиз, — деди у мени кўриб жилмайиб ўрнидан тураркан.

— Ваалайкум салом. Қани бошлайверамизми? — дедиму, планшет устидаги газетани олдим. Тожиниса лабини бир оз чўччайтириб, қаршимдаги скамейкага ўтирди.

— Бошингизни юқори кўтаринг, бир қўлингизни тиззанига, иккинчи қўлингизни биринчи қўлингизнинг тирсагига қўйинг, — дедим.

Ҳадеганда қиз керакли ҳолатда туролмади. Бир неча бор унга қандай ўтиришни кўрсатдим. Шундай сўнг анчагина тўтри ўтирди. Қаламни олиб оқ қоғоз узра югуртираётиб, ора-сира «бошингизни юқори кўтаринг», деб кўярдим. Секин-аста умумий чизиқларда ҳолати шакллана бошлади. Лекин у тезда чарчаб қолди шекилли, ортиқ бир кўринишда туролмади. Бугунча шу бўлар, деб чизишдан тўхтадим ва эртага шу ерда учрашишга келишиб тарқалдик. Эртасига келиб суратини давом эттирдим. Пучуқ бурнини, қалин лабини қорозга туширдим.

Қулар ўтиши билан бирга орамизда алақандай яқинлик пайдо бўлаётганини сездим. Баъзи кунлари суратни вақтлроқ тутатиб сайр этадиган, қайиқда учадиган ҳам бўлиб қолдик. Энди у менга кийик кўзли, бурни бежирим, лаблари гоят нозик бўлиб кўрина бошлади.

— Биласизми? — дедим ўн иккинчи куни, — сурат ўзимга ёқмаётибди. Сизнинг латиф қоматингиз бунда яхши кўринмаяпти.

— Бўлмаса, нима қиласиз?

— Келинг, яхшиси янгисини бошлаб қўяколай. Розимисиз?

— Вой сизни қаранг-у, — деганча Тожиниса менга бир хўрайиб қаради-да, кетиб қолди.

«Гапимдан хафа бўлди шекилли, эртага келармикан» деб ўйладим. Уйга қайтдим-у барибир ҳаёлим унда бўлиб қолди. Тунни беоромлик билан ўтказиб, ҳаяжонланганча бокқа келсам, қўлида атиргул ушлаб Тожиниса таниш ўриндиқда ўтирар эди.

ҲАССА

Чол лунёдан кўз юмди. Кампир бу оғир мусибатдан сўнг хасталаниб ётиб қолди. Ўтиллари, неваралари бошида гирди капалак бўлиб, кўнглини овлашга интиладилар. Ниҳоят, кампир ёстиқдан бошини кўтарди. Энг кичик невараси сиртига жездан нақшлар ишланган ҳасса олиб келди. Аммо, кампир фақат чоли тутган, беҳи наводасидан қилинган ҳассани кўлига олди. Ҳассага қараб туриб, кўзлари беихтиёр намланди. Водариг, яқиндагина чоли шу ҳассага суяниб юрарди-я. Кампир ҳассага таяниб, бир-икки қадам ташлади. Назарида ҳассага эмас, гўё чолига суяниб юраётгандай туюлди.

ЧОЛ ВА ҚУЁШ

Қуunning айна қизиган пайти.

Ҳамма ўзини соя-салқинга олади. Ҳатто қушлар ҳам.

Фақат юқори кўчада яшовчи бир чол эпини омидаги суяндачада утирарди. У қуёш нуридан баҳра олапти шекилли, кўзлари юмилган. Гоҳи-гоҳида юзида жилмайиш пайдо бўлади.

Кўчадан ўтаётган кишиларнинг баъзилари «кўкнори чол бўлса керак» деб ўйлаётган бўлса ажаб эмас. Чол тоҳи-тоҳида оёқларини силаб қўяр, кишилар буни кўриб «бод касали бор экан-да» деган хаёлга боришлари ҳам мумкин.

Мен яқинроқ танишиб мақсадида супача олдига бордим.

— Келинг, ўғлим, — деди чол қаршиларкан.

— Ассалому алайкум, отахон, бундай жазирамада ўтириб-сиз, аҳролингиз яхшими?

— Киши қаригач, нурга, офтобга интилувчан бўлиб қоларкан. Менинг бод касалим ҳам йўқ, кўкнори ҳам эмасман. Мен ҳозир шу жойда ўтирибману аъзойи баданим роҳатланаяпти. Ох, офатигон, офтоб, — деди-ю, яна кўзларини юмиб мудрай бошлади.

Қуёш ҳам бор ҳароратини чолга тўқарди.

КЎКАЛДОШ

Кўкалдош мадрасаси олдидан ҳар куни ўтганим учунми у кўзимга бир оддий қадимий бино сифатида қуруниб, фавқулодда бирон нарса ҳис қилмасдим.

Бир куни Кўкалдош ёнида турган бир гуруҳ саёҳатчиларга кўзим тушди. Улар мадрасага ҳайрат билан боққанча фотоапаратларини шириклатиб бинонинг турли четидан суратга олишар, менга нотаниш тилда бир-бирларига бинонинг безакларини кўрсатиб гаплашардилар.

Уларнинг юз-кўзларидаги ифодадан шундай биномлар яратган халққа таҳсинлар ўқишаётганини, ҳайратланишаётганини англадим.

Шу пайт вужудимни амақандай ҳиссиёт эгаллади. Кўкалдош кўкка янада буй чўзиб ажиб салобатга эга бўлгандек, гўё шу маҳалгача мен пайқамаган нарса «ялт» этиб ёнгандай бўлди.

Гурур билан дам саёҳатчиларга, дам Кўкалдошта боққанымча «Кечир мени, Кўкалдошим» дедим.

ҚЎГИРЧОҚ

Лоланинг коптоғи Иброҳим амакининг ҳовлисига тушиб қолади. Лола қадини букиб юрадиган, қовоғи ҳар доим со-

лиқ амакидан кўрқарди. Аммо, нега кўрқилини ўзи ҳам билмасди.

Энди бўлса коптоғи келиб-келиб, унинг уйига тушиб кетди. У журъатсизлик билан ҳовлига кирди-ю, кўзи айвонда кўтирчоқ ушлаб ўтирган Иброҳим амакига тушди. Кўтирчоқни кўриб, кўркувни ҳам, коптокни ҳам унутди.

— Амати, бу тимти? — сўради бийрон тил билан айвон олдига яқинлашиб.

— Ия, сенми, қизим. Буми ... ма, сен ола қол, — деди Иброҳим амаки бошини кўтариб.

Лола иккиланиб, бир муддат кўтирчоққа қараб қолди.

Иброҳим амаки Лоланинг кўнгироқ сочларини силади, хўрсинди. «Битта шунақа қақажоним бўлганида овуниб юраддим», — ўқсиниб кўнглидан ўтказди. Бефарзандлик ўзини тўнг, одамови қилиб қўйганини энди тушунди.

— Ола, ола бер, — деди мулойимлик билан.

— Раҳмат, амати!

— Омон бўл, қизим ...

Лола бошини лиқиллатиб бир қўлида кўтирчоқ, бир қўлида копток билан эшикка йўналди.

— Яхши амати экан, — деди ўзича қувониб.

САЛОМ

Ўқшдан чиқиб, уйга келаётган эдим. Ўймакор эшик олдидан бир қизалоқ тупроқ уйнар, «Ҳаммом пиш, аталай пиш», деганича дўппидек юмалоқ тупроқни қўли билан силарди. Мени кўрди-ю, бир зум жим қолди, кейин чангла қўлларини кўксига қўйиб:

— Ассалому алайкум, — деди ва яна уйин билан овора бўлди.

Жавоб қайтардим-у, руҳим кўтарилиб кетди. Бу — менга берилган биринчи салом эди.

Ўзимни амақандай қатта одам бўлиб қолгандек ҳис қилдим.

БИЛМАС ЭДИМ

Муҳаббат. Гузал қизлар билан печа бор суҳбатлашган бўлсам-да, биронтаси кўнглимда узоқ яшаб қолмасди. Китоб

қахрамонларининг мухаббат ишқиде ўртаниб ёнишларини ёзувчи ҳаёлининг маҳсули деб билардим.

О, билсам, гур эканман.

Сен билан учрашдим-у, мухаббат нималигини ашгладим.

Ҳижрон. Кутиш нималигини билмай, озода кўшдек эркин юрардим. Севгилимнинг руҳсорини бир кўришни ўйлаб, тунларни бедор ўлжазишимни билмас эдим. Сен билан учрашдим-у, хижрон азобини чекдим.

Висол. Авваллари висол онлари нималигини тушуна олмасдим. Сен билан учрашдим-у, висол лаззатидан тотиб кўрдим.

Рашк. Бола бўлиб бировдан ҳеч нарсани қизганмаган эдим. Сен билан учрашдим-у, қизганчиққа айландим. Ўй, одамлардан бутумларни эмас, ёлғиз сени қизгандим.

Бевафолик. Севги ҳеч қачон дарз кетмайди, у мстин тошдек мустаҳкам бўлади деб тушуна боплаган эдим.

О, билсам, бола эканман.

Сен билан учрашдим-у, вафосизлик аламини чекдим.

Нафрат. Қабих кишилардан, ёмон одатлардан ёлпигимда ҳам нафратланардим. Сен билан учрашдим-у, қабих кишилардан, ёмон одатлардан эмас, балки бевафо қиздан ҳам нафратланишни ўргандим.

ИРОДА

«Мураббий йиқилаётган болани тутиб қолди. Унинг атрофида лўши юзли кичкинтойлар шодон ўйнаб юрибди. Жажжи қўлларида бескуракчани маҳкам ушлаганча, олдироқда бир бола уйинчоқ машинага қўм соялпти. Дарахтлар орасидан эса қуёш нурлари мўралаб турибди». Залда ўтирганлар, комиссия аъзолари бу суратга узоқ вақт сукут сақлаб қараб қолдилар.

Сурат бир овоздан аъло баҳога сазовор бўлгани эъло қилиниши билан залда қарсақлар янгради. Картина ёнида ўрта бўйли, қорачадан келган, яноқлари бир оз туртиб чиққан йигит турарди. Унинг пешонасини тер босган. Ҳаяжонланиб, директор олдига яқинлашди.

— Бутун билим юрти номидан диплом ипингиз беш баҳо олгани билан табриклайман.

Бу сўзларни эшитаркан, эшикка яқин жойда ўтирган, атлас кўйлакли қизнинг кўзлари беихтиёр намланди. У шошиб, қора сумкасидан дастурмолини олди, сўнг ташқарига йўналди. Офтобнинг оташ нафаси юзига урилди.

«Менинг ҳаққим йўқ, ортиқ кўришпа. У мени кечирмайди. Ўзим унинг ўрнида бўлганимда кечирармидим?»

Қиз шундай ҳаёл билан узоқ вақтгача собиқ севиғилиси — олқиш олган картина соҳибини ўйлаб кўчаларда бемақсад айланиб юрди...

— Нима қилди, қўлимга даяпман?

— Кейин биласиз, кейин.

Врач, шундай, дед: Пўлат олдидан узоқлашди.

«Мен ўқишга боришим керак эди-ку. Ҳа, ҳа ... борадэн сурат чизиб келаётганимда ... Айтмоқчи бола тирикми?» — деб уйлади Пўлат.

— Ҳамшира, бола тирикми?

— Ҳа, тирик қолди.

«Бола тирик бўлса, нега мен ётибман бу ерда. Чизган суратларим қасқда қолдйкан». Бошини қия кўтариб қафлаги ўрнида дуппайиб турган бинтни кўрди. Шу пайт миясига бир нима зарб билан урилгандай бўлди. У яна ҳушидан кетди.

Шу кунни олдига ота-онаси келиб кетди. Она ўглини кўриб юм-юм ййглади, ота фақат «Бардам бўл, ўғлим» дея олди, холос.

Эртаси кунни Пўлат анча тетиклашиб, кўзини очди-ю, ҳаёлига дастлаб Барно келди.

«Айтмоқчи, Барно билдимикин мени бу ерда ётганимни. У билан охириги маротаба қачон учрашдим? Тўрт кун у ҳафтадан, уч кун бу ҳафтадан, демак, етти кун бўлибди-да», — деб уйлади Пўлат.

Орадан уч кун ўтгандан сўнг Барно елкасига оқ халат ташлаб келиб қолди. Оппоқ юзидаги қора холи унинг хуснини очган. Сочини юқорига қилиб олгани учун думалоқ юзи бироз чўзилгандай кўринади.

— Кеча эшитиб қолдим. Қаттиқ жароҳатландими қўлингиз?

— Назаримда, бармоқларимни кесиб ташлашганга ўхшайди.

— Нима дейсиз? — деди Барно кўзларини катта очиб.

«Наҳотки сен меҳдан юз утирсанг, Барно? Йўқ, у ачиналти, холос», деб ўйлади Пулат унинг юзига бокканча.

Лекин Барно ортиқ келмади. Курсдош ўртоқлари келганда уларнинг юзида ачинаш ҳиссини пайкаб қолиб, юраги баттар сиқилди.

Бинтлар ечилган кун Пулат ўз кўлларини кўриб таниёлмай қолди. Иккала қафти йўқ. Унинг ўрнида тирсагидан пастки қисми ораси операция йўли билан очилганди.

«Оташкуракнинг худди ўзи бўлибди», деб ўйлади Пулат алам билан.

Касалхонадан чиққандан сўнг беш-олти кунгача уйда ётди. Лекин тезда зерикиб қолди. Бир кун эрта тонгда туриб, кўчага чиқиб кетди.

Узоқ вақтгача кўчаларда айланиб юрди. Назарида, ҳаммаёқ ўзгариб қолгандек эди.

«Нега Барно касалхонага атиги бир маротаба келди?» Унинг хаёлига шу сўз қайта-қайта келарди. Пулат институт ёнига тушга яқин етиб келди-да, пойлай бошлади. Ниҳоят, дугонаси билан кулшпачича Барно чиқди. Кўзи Пулатга тушган заҳоти у кўлишдан тўхтаб, дугонасига бир нималарни айтиб, унинг олдига яқинлашди.

— Салом, тузалиб кетдингизми?

Улар салқиндаги ўриндиққа бориб ўтирдилар. Орага оғир сукунат чўкди. Пулат гапни нимадан бошлашни билолмай хуноб бўларди. Барно тезроқ кўлларини кўра қолганда эди.

«Бармоқларим, кафтим йўқ дейми? Ҳа, шундай деганим яхши. Ахир бизнинг севгимиз мустақкам-ку. Кафт нима бўлибди. Барно иккала кўлим келса ҳам барибир севади», деб ўйлади ички гурур билан Пулат.

— Барно, биласизми, менинг кафтларим ўрнига мана булар қолди, — деди у кўлини кўрсатиб.

«Худди қисқичга ўхшайди» деган фикр Барнонинг миёсига ялт этиб келди. «Энди мен уни бундай аҳволда қандай сева оламан? Ўртоқларим келиб-келиб ногиронни топдингми дейишмайдими? Алақандай гўлак болани қутқазаман деб, шундай аҳволга тушибди-я», деб ўйлади Барно.

— Негга гапирмайсиз, Барно?

— Нима десам экан. Сиз ... тушунинг, мен қийин аҳволда қолдим. Келинг, яхшиси энди ...

Барно ўрнидан туриб, югуриб кетди.

Пулат, «тўхтанг, Барно», димоқчи бўлганда, томоғига бир нима қадалиб қолгандай туюлди.

«Наҳотки севги шу бўлса?» — деб ўйлади алам билан Пулат. Ўрнидан туриб тез-тез қадам ташлаб, сершовкин чоррахага келди. Машиналар елиб ўтарди. Юк машинаси келаётганда асфальтга қадам ташлади.

Бирдан қаттиқ тормоз овози, шофёрнинг бақиргани эшитилди. Атрофига одамлар тўпланди.

— Ҳей йититча, нима бало, ўлгинг келяптими?

— Ичиб олгандир-да.

Пулат қизарганча тўпланганлар орасидан чиқиб, йўлга бўйлаб юриб кетди.

«Нега мен ўзимни ҳалок қилмоқчиман? Барнога ўтакишибми? Айбим нима?»

Планшетта оқ қоғозни кўйиб, кўлига қаламни олди. Лекин кўлидан қалам тез-тез тушиб кетар, қоғозда эса эгри-бугри чизиклар пайдо бўларди. Хона деворларига осиглиқ суратларга кўз югуртирди.

«Наҳотки шулар сўнги ишларим бўлиб қолса?» — деб ўйлади-ю, қаламни яна қоғоз узра юргиза бошларди. Кечаю кундуз қаламни қўймай, кўндан-кўп қоғозларни бўяб ташлади.

Қушлар ўтиши билан қаламни эркинроқ юргизиб, тўғри чизиклар тортадиган бўлиб қолди. Олдига чойнак, пиёлани қўйиб олиб суратини чизарди. Расм солишни бириччи бор худди шундай оддий буюмларнинг тасвирини чизишдан боплаганди. Энди ҳаммасини қайтариш керак.

Қушлар ўтиши билан мураккаб шаклларни ҳам чизди, бўёқда ҳам ишлади.

Бир кун қоғоз папкадаги расмларни кўраётиб, Барнонинг суратини кўриб қолди.

Юраги увишгандай бўлди. Аввалга қўлига олиши билан йиртиб ташламоқчи бўлди-ю, лекин ўзини тутди. Назарида

— Арзимаган бир хат, ойижон. Ҳалиги, бутун институтда мажлис бўлади, борсам майлими?

— Борақол, қизим, борақол.

Шоира севинчдан онасини қучоқлади, сўнг зум ўтмай қийиниб чиқди.

— Бемаҳалга қолагин.

Шоира, «хуп-хуп», деганича ховлидаги атиргуллardan бир нечтани узиб, эшик томон йўналди. Эшик ёпилиши билан Мастура хола:

— Вой, қизи тушмагур-ей, — деди-ю, бутун вужудни тўққинланиб, лабларига табассум югурди.

САБОҚ

— Нечанчи курсда ўқийсан? — деган товуш эшитилди, ўтирилдим.

Ёнимда қариоқ, ёшита нисбатан юзи сиражин бир киши турарди.

— Биринчи курсда, — хайрон бўлиб жавоб бердим.

— Қайси бўлимда?

— Расм ўқитувчилиги.

Рассомчилик мактабида ўқийганимни қаердан билган экан, деб хайрон бўладим.

— Мен ҳам ўқигандим бир пайтлар, — деди худди менинг саволимга жавоб бергандай.

— Ҳозир ҳам ижодий иш билан шуғулланасизми?

— Этик мойловчилик қиламан.

— Нима?

— Мен ўттиз бешинчи йилларда ўқиганман, Олмаотада. У пайтларда қогоз, бўёқ етишмасди.

Бир оз жим қолди. Юзига диққат билан қарадим. Пешонасида ажишлар қат-қатлашиб, кўзлари қисилган. Бу кўзлар алам-қайгуларни кўрганиден далолат бериб турарди.

— Тузуқкина расм солардим.

У чуқур ух торғди. Намланган кўзларини гижимланган даст-рўмоли билан артди.

... Ёмон болаларга қўшилиб кетаётганимни ҳеч англамадим. Секин-секин ичишга ўргандим. Ўқишга хоҳласам бориб,

суратдаги Барнонинг кўзлари «мен сизни севардим-ку» деб тургандай кўринди.

«Ҳа, унда мени севардинг. Шунинг учун охиригача тутатишим зарур. Ўша вақтдаги муҳаббатга лиммо-лим бўлган кўзларини акс эттиришим керак», деб ўйлади Пулат.

Планишет устига расмни қўйиб, камчиликларини тўғрилай бошлади. Мўйқаламни юргизганча Барно билан учрашувларни эслаб бошлади. Расмда Барно тирик инсондек, ҳозир тапириб юборадиган ҳолатда ғоят жонли, тўлақонли чиққанди.

Барно институт биносидан ёлғиз ўзи ўйчан қиёфада чиқди. Пулатни қуриши билан юзида беихтиёр жилмайиш пайдо бўлди-ю, дарҳол сўнди.

— Суратингизни олиб келгандим.

Пулат суратни Барнога узатди-ю, сўнгра кескин ўтирилиб, тез-тез юриб кетди.

ҚИЗИ ТУШМАГУР

Мастура хола уй йиғиштираётиб, қатор терилган тарелкалар тагидан кичкина хат топиб олди. Қизиксиниб ёруққа олиб келди-да, ҳижжалаб ўқий бошлади.

— «Салом, Шоира. Кеча нега келмадингиз? Эртага боғда учрашайлик. Йўқ, деманг, келинг, кутаман. Мансур».

Мастура холанинг пешонасидаги ажинлар чуқурлашиб, оғир ўйга тоқди.

Нима қилсин? Қизини уришсинми? Қайси гуноҳи учун?

Эсида, ун беш-ун олти ёшларида қўшнингнинг ўғли Омон тез-тез ўйларига девордан муралаётганини пайқаб, дадаси Мастуранини уйга қамаб қўйиб, Омонни маҳалла-қўй уртасида бадном қилганди.

Шу маҳал эшикдан ойдеккина Шоира кириб келди-ю, онасининг қўлидаги хатни кўриб, қизариб кетди.

— Қизим, бу хат саникимасми? Қарилик курсин, қизим тиниб ўқий олмадим.

«Ўқий олмадим»ни эшитиб Шоира енгил нафас олди.

хоҳласам — бормадим. Баҳоларим пасайиб кетди ... Жим қолиб, бир пас бошини қуйи эгди, кейин яна галини давом эттирди.

— Уқшини ташлаб кетдим. Кўп йиллар ўтди. Бир куни ўзим ўқиган мактабга бориб қолдим. Менинг ҳам расмларим залда осилгик турган экан. Ўз расмимга қараб, беихтиёр кўзимдан ёш қуюлди ... Энди кўлларига планшет ушлаган ўқувчиларни куриб қолсам, ёшлигим эсимга тушади.

У атрофга бир зум қараб турди-да, сўнг тили тагга бормамай хайрлашиб узоқлашди. Шунда мен унинг қадини бўкиб, бошини бир ёнга қийпайтириб юришини пайқаб қолдим. Воқеа менга қаттиқ таъсир қилди. Сўнг қўйнимдаги «яримтаъни» олиб, бурчакда турган қўти ичига улоқтирдим. Қирсиллаб синиши билан кўз олдимдаги туман тарқалиб, атроф ойдинлашгандай бўлди.

СУРАТ

Деворда осилгик турган суратни ҳар кўрганимда изтиробга тушаман. Неча маротаба олиб ташлашга ҳаракат қиламан-у, лекин олиб ташлай олмаман. Эҳтимол суратда маъсум боқиб турган кўзлар мени ўз шаштимдан қайтарар? Мунча ҳам қоп-қора-я бу кўзлар. Расм йиртилган бўлиб, у қайта бир-бирига ёпиштирилганди.

Унда боғдаги ўриндиқда қўлида гудаста ушлаб ўтирган қиз тасвирланганди.

Эҳ, шу сурат бўлмаганда эди ...

Ўз севилисига вафо қилмайдиган қизни севиб юрган эканман. Бироқ суратга ҳар тал қарайман-у, бу тахминимдан ўзим шубҳаланаман. Негат бахтиёр дамларим бир кунда, бир сонияда оёқ ости бўлиб кетди? Ким айбдор?

Уми ёки менми деган савол миямга келиши билан охириги учрашувимиз кўз олдимга келади. Ушанда, кайфи бузуқ одамдек, ҳаво дам очилиб, дам қоронгулашиб турар эди. Боғдаги дарахтларнинг барглари шамолга бардош бера олмай тутдай тўкиларди. Ҳар бир барг ўзи кўртдек ёзиб ўсган шохчасидан ўқинч билан «чирт» этиб узиларди-да, буралиб-буралиб ерга ёки ариқ ичига тушарди. Шу куни Шоира кечикиб келиб, менга шу суратни кўрсатди.

— Биласизми, менга бу суратни бир ёш рассом йигит чи-зиб берди.

Ичимни бир нарса тирнагандай бўлди.

— Эҳтимол қўлингиздаги гулни унга тақдим этгандирсиз. Негат кеч қолдингиз, десам унинг олдига экансиз-да, — дедим жаҳл билан.

— Ҳамид ака, бу нима деганингиз, — деди Шоира мендан хафа бўлиб. — Қаранг, қандай чиройли чизилган сурат.

Шунда ўзим билмаган ҳолда дарров расмни қўлидан олиб, йиртиб ташладим. Шоиранинг қўлиб турган чехраси туманлашди-ю, бирдан югуриб кетиб қолди.

— Шоира, — деганимча қолдим.

Кўкда тўпланиб, ёйилиб турган булуғларнинг сабрлари тургандай шаррос ёмгир қуйиб юборди. Терак барглари ёмгир билан араллашиб юзимга урилар, лекин мен ҳеч нарсат сезмасдим. Нима иш қилиб қўйдим? Негат унинг ташига ишонмадим? Шу каби саволлар оқими тўхтовсиз миямга қуюлиб келар, лекин биронтасига ҳам жавоб тополмасдим.

Кўп маҳалгача суратни ким чизганини тополмай юрдим. Бир куни уйимизга ўртоғим Маҳкам келди. Кўпдан бери кўришмагандик, чунки у иш билан алмақайси шаҳарга кетганди. У ҳали стулга ўтирмасдан, девордаги суратни куриб қолиб, олдига яқинроқ борди.

«Наҳотки, Маҳкам ...» деб ўйлашим билан у:

— Ия, мен чизган сурат-ку, — деб қолди. — Бўлажак қайлигим Раънонинг суратини чизмоқчи бўлганимда, шу ўртоғини бошлаб келган эди. Раънонинг илтимоси билан унинг суратини ҳам чизгандим. Ҳуш, бу суратдаги қиз сенга ким бўлади? Ё сенинг ... — Маҳкам ҳамма нарсани тушунгандай, жим қолди.

Мен суратга қараганимча қотиб қолгандим. Назаримда, Шоиранинг кўзлари «Ана эшитдингми, рашкчи» дегандай туюлди.

АРИЗА

Салқин шабада эсди.

Терак учига келган ой, симёғочга осилган фонусдек, Абдусамднинг юзини ёритарди. Атрофни сукунат чуллаган. Нима қилиш керак? Ўч-тўрт кундан бери ўқшдан чиқиб, шу ерга келади-ю,

хаёла ботанча миясидаги гужгон саволларга жавоб излайди. Бургун ҳам қаттиқ сочларини тез-тез силаб, қалин қопларини бири-бирига туташтириб, сойга тушаётган терак аксига қаради. Сўнгра оёқ остидаги тошлардан бирини олиб сойга отганди, «шўла» эг-ган овоз эшитилиб, ойнинг акси сув бетида қалқиди.

«Наҳотки келажақда бировлар қўлида шу тошдай отилиб юрсам? — деб ўйлай бошлади у беихтиёр. — Нега мен шунга ўқиган кирмасимдан оладин отамга тушунтирмадим. Афсус, армиядан қолибман-у, ҳаётда ўз ўрниمنى йўқотибман. Қандай қилиб ўзим севмаган фанда ўқишни давом эттира оламан? Кейин-чи? Мен ҳам шу тошдек бир кун ҳаётда ўз ўрниمنى тополмай чўкаман. Нима қилиш керак?»

Абдусамад бир фикрга келгандай, уйлари томон шаҳрам юриб кетди. Эртаси куни Абдусамад институтга дадаси олиб берган ялтироқ қора портфелсиз борди. Костюмининг ич чўнтагида эса ректор номига ёзилган ариза бор эди.

МЕРГАН

— Эй, қўясанларми ... ёки битта-яримтангни бир уриб шочоқ қилиб қўяйми. Бу қанақаси, тош отавериб томимни чиддирма қилиб юбордиларинг-ку! Йўқол ҳозир ҳамманг кўзимдан ...

Қўлда ўқлоғи билан болаларга дағдаға қилиб турган Тургун ака кўчанинг бошида келаётган бир болага қўзи тушди-ю. нафаси ичига тушиб кетди. Бадашни жунжитадиган «изги-рин» сочиб турган қовоғи дарҳол қиш чилласидаги нурсиз қуёшдек очилиб кетди. Бола эса қўлида роғатка, қўйни тўла тош, томлардаги чумчуқларни чирқиллатар, теккиза олмагач, яна ота бошларди.

— Келиш-келинг, оббо Сотимжон-ей, бу қуш овига чиқибдилар-а, баракалла-баракалла. Хуб яхши иш қилибсиз-да. Хўш, ўлжа қандай, ўлжа. Битта-яримга дайди қўшчани уриб туширдиларми?

Бола қўйлагининг енгги билан бурнини артаркан, йиғлам-сираб «йўқ, уялмадим» деди.

— Э, шундайми, ҳозир-да, ҳозир. Ана мусича, қани бир отинг-чи.

Тургун ака ўзининг уйи олмадаги томга кўнган мусичани кўрсатди. Бола гаша парво қилмай, қўпни пойлади-да, резинка-

ни чўзиб қўйиб юборди. Тош тутри бориб, Тургун ака уйининг катта деразаси қўзига теғди. Дераза ойнаси чил-чил синиб ерга тушди.

— Ии, мўлжал шундай бўлган экан-да, ҳечқиси йўқ. Асло хафа бўлманг.

Тургун ака ичидан зил кетса ҳам боланинг кўнглини олишга ҳаракат қиларди. Бола бир оз ўралашиб турди-да, томга қарай-қарай, тор кўчага кириб кетди.

— Хужайиннинг уғиллари бўлади. Ўзиям катта бўлса чилининг кўзини пойлайдиган мерган чиқади-да, — деди Тургун ака боланинг орқасидан қараб қоларкан. — Оббо азамат-ей, ҳудди отасининг ўзи-я.

«ИЖОДКОР»

Ўрта бўйли, қорачадан келган, қийиқ кўзли Ўктам исмли дўстим ўзининг ажойиб қарашлари билан мени лол қолдирарди. Очигини айтганда, у таша устаси фаранг бўлиб, йўқ нарсани бордек, борни йўқдек қилиб кўрсатиш қобилиятига эга эди. Шу сабабми дарсда ўқитувчи доскага чақириб қолса, у шундай тез гапириб тўқиб-бичиб ташлардики, оқибатда ўқитувчи «аъло» баҳо қўйибгина қолмай, бошқаларни ундан ўрнат олишга ҳам чақирарди.

Бундай муваффақиятга эришишга сабаб, Ўктамнинг ай-тишича, ташираётганда образга кириб кетиши экан.

Қизлар билан гаплашишни ҳам ... Айтмоқчи, қизлар билан қандай суҳбатлашиши бу ҳикоямизнинг мавзуси эмас. Мен унинг ҳали ёзилмаган, лекин келажақда албатта ёзажак «асар»-ларидан намуналар келтирмоқчиман.

Шундай қилиб, Ўктамга йўлда ёки трамвайда илҳом париси сўрамасдан тапширф буюриб қоларди. Шунда у бир нуқтага ёки туттирдан-тутти вагонда кетаётган бирор-бир кишининг шапкаси ёки лўпчисига боққанича «ижод» қилиб танлайверарди.

Масалан, у кўчада тўхтаб турган машинага боқиб:

— Машина юрмаса, у бир ерда тўхтаб туради. Механика ҳақида танқидий мулоҳазалар. Ў. Аҳмедов. Асарлар, 168-бет, — деб қўярди. Мен эса жилмайганимча унинг фикрларига қўшилиб, ҳатто қувватлаб турардим.

Яъни:

— Уктам Аҳмедов вагон деразасидан боқа туриб, бир жиламайиб қўйди. Олим Ҳ. Аҳмедов ҳақида эсдаликлар. А. Камолов. Асарлар, 9-бет, — каби сўзларни айтардим.

Уктам сўзимдан таъсирланиб, янада гайрат билан ижод эта бошларди.

Мана, унинг ижодидан намуналар:

«Анқайма, лалайма, тўғри утир, шалгайма. Бўламаса дарсни тушунолмамай қоласан. Таълим ва тарбия ҳақида. Ҳ. Аҳмедов. Асарлар, 403-бет».

«Ёзда ҳавонинг иссиқ келиши қишда ёқилган ўтин-кўмирнинг оз-қўпчилигига боғлиқ. Об-ҳаво ҳақида. Ҳ. Аҳмедов. Асарлар, 8-бет».

«Гул тикансиз бўлмайди, қуш қанотсиз. Табиат ҳақида фалсафий қарашлар. Ҳ. Аҳмедов. Асарлар, 58-бет».

«Сув ўтни ўчиради, резинка қаламда ёзилган хатни. Ҳикматли сўзлар. Ҳ. Аҳмедов. Асарлар, 23-бет».

«Сичқон филнинг узоқ аждади, мушук йўлбарснинг, чулвалчанг илоннинг. Ҳайвонларнинг келиб чиқиши ҳақида мулоҳазалар. Ҳ. Аҳмедов. Асарлар, 48-бет».

Қуриб турибсизки, аўстим томонидан айтилган фикрлар узининг «теранлиги» билан ўқувчини «ўйлантириб» қўяди. Ҳозирги кунда у:

«Сув кайнамаса, бутта айланмайди» ва «Қор осмондан ёғди» каби муҳим фикрларини ёзилажақ асарларининг қай бир жиламга киритиш устида бош қотирмоқда. Булар муваффақиятли ҳал этилгач, у «Қушларнинг ўчиши уларнинг қанотларига боғлиқ», деган янги йирик илмий асарида қушлар қанотсиз минг метрга утолмасликларини исбот қилмоқчи.

Инсон қирралари

талати эмасми? Нима учун яхши одам ҳаёлимизга келади-ю, ёмон одам келмайди.

Нима, ёмон одам ақсизми?

Ҳечамда, гоҳида ёмон одамнинг ақли ман-ман деган яхши одамникидан ўтиб кетади. Ёмон одам шундай ярамас нарсаларни ўйлаб топадики, ақлига тан бермасдан илож йўқ. У ҳар қандай шумлиқни, «ақли»га таяниб қилади.

Ақдан яхши одам олижаноб ишлар учун, ёмон одам гаразли ниятлар учун фойдаланади. Ақл бу ҳайкалтарош қўлидаги лойдек тап. Хохласа гўзал тимсолини, хохламаса бадбуруш қиёфани яратади.

Ақл сувга ўхшайди. Унда қанда ҳам эрийди, заҳар ҳам.

ИНСОН ҚАЛБИ

Инсон!!!

Баралла овоз билан бир айтинг-чи. Қандай жарангдор, сермазмун ва улутвор эшитилади. Инсон қалби-чи?

... Бир овчи угли билан сўқмоқ йўлдан кетаётганида, нима бўлди-ю фарзанди тошга қоқилиб йиқилди. Унинг бўзарган чеҳрасини, кўзидаги ёшларини кўриб овчининг қалби эзилгандек бўлди.

Овчи фарзандини даст кутариб, оёқларини силади, юзларидан ўтди. Фарзанд тез орада тинчланди. Бир маҳал овчи атрофга боқаётиб, қоятош устида турган она-бола кийикка кўзи тушди. Сўнг фарзандини авайлаб кўкат устига утказди-ю, кийикларни нипонга олиб олди. Она кийик бир сапчиди-ю, йиқилди. Кийик боласи бир ақлика қотиб қолди-ю, сўнг ўқдай учиб, овчи кўзидан ўзоқлаша бошлади.

Уларни инсоннинг ўз фарзандини меҳр билан эркалатишлари маҳмиё етганди. Афсус...

Мана энди кийик боласи, инсон қалбининг қаҳридан ўзоқлашмоқда.

БОЙЛИК

Ривоят қилишларича, Искандар Зулқарнайн вафотидан олдинроқ, агар мен ўлсам иккала қўлимни тобутдан чиқариб қўйинг, деб васият қилган экан.

ҚИРРАЛАР

Хар бир жисмнинг ўз қирраси бўлади. Китобнинг, столнинг, оломсининг ва яна сон-саноксиз буюмларнинг қирраси бўлишини ҳамма билади.

Одамнинг-чи? Одамнинг ҳам қирраси бўлади. Фақат бу қирралар китоб ёки стол қиррасидан кескин фарқланади. Чунки одамнинг қиррасини ҳатто улкан микроскоп орқали ҳам кўролмаймиз, ўлчолмаймиз!

Товус қанотини ёйганда минг тусда товланади. Яъни унинг бир қирраси намоён бўлади. Товус пагларини ёйиб, одамларши ўз чиройи билан хурсанд этади. Албатта, бундан у мағрурланмайди. Зотан пагларини ёйётганда фойда чиқиш-чиқмаслигини ўйлаб ўтирмайди, чунки бу нарсга табиат томонидан инъом қилинган бир ҳаракат бўлиб, насадан-наслага ўтаверади.

Одамдаги қирралар эса инстинкт равишда авлоддан-авлодга ўтмайди. Буларни ўзи қабул қилиб олади, ўзлаштиради.

Агар биз ҳўлимизга бир парча оломсини олиб қарасак, кўпдан-кўп қирраларини, уларнинг бир-биридан чиройли эканини бир айлантиришдаёқ билиб оламиз.

Қани энди одамни ҳам қўлга олиб айлантириб боқинг-чи! Тўғри, сира иложи йўқ. Худди шу нарсга бизни гоҳида чалкаштириб, мушкул аҳволга солиб қўяди. Чунки одамнинг бир қирраси гўзал бўлса, қолган қирралари ҳам шундай гўзал бўлади деб, ҳеч ким айта олмайд.

АҚЛ

«Ақлли одам», деган иборани биз кўп эшитганмиз. Шунда дарҳол ҳаёлимизга яхши одам келади. Бир ўйлаб кўринг-чи,

Бунинг сабабини билишга кўплар қизиқибди-ю, лекин ҳеч ким уйдасидан чиқолмабди. Ниҳоят, одамлар юртинг донишмандига юзланибдилар.

— Искандарнинг иккала қўлими тобутдан чиқариб қўйинлар, дейишга сабаб, — дебди донишманд — кўп улкаларни босиб олиб ҳадсиз бойликларга эга бўлсам ҳам у дунёга икки қўлим қуруқ кетяпти деганидир.

О, улуғ лашкарбоши, сенинг қаршингда бош эгаман. Ахир сен кеч бўлса ҳам ўз хатоингни тушунибгина қолмасдан, балки одамларга ибратли иш ҳам қилгансан. Баъзилар бойлик дейилганда фақат олтин-қумпуларни, зебу зийнатларни, баъзилар эса соғломликни, хотиржамликни кўз олдиларига келтирадилар. Аксари ҳолда бойлик одамларни ваҳимага, талва-сага солиб, умрини эгзалаб туради.

Қисқаси:

— Лочин, сенинг бойлигинг нима?

— Бақувват қанотларим.

— Инсон, сенинг бойлигинг нима?

— Ақлим.

Ҳа, инсонни бойлик эмас, ақли уни лочин қанотларидек юксакликка олиб чиқади.

МУҲАББАТ

Муҳаббат. Мапа шу биргина сўзда қанчадан-қанча маъно бор. Ватанга муҳаббат, халққа муҳаббат, ота-онага муҳаббат ва ёрга муҳаббат.

Йуқ, мен буларни бир-бирига солиштириб, қай бирига муҳаббат устун туришини билмоқчи эмасман. Зотан булар — тенг. Ватанни севмаган одам, халқнинг муҳаббатига сазовор бўлмайди. Ота-онани қадрламасдан туриб, ёрнинг қадрига етип, муҳаббатига эришиш мумкин эмас.

Мен бу ўринда фақат ёр муҳаббати ҳақида сўзламоқчиман.

Муҳаббат — қачонки икки қалб бир-бирининг фазилатларини кўра олса, қачонки бири иккинчисини ҳақида қайғурса, ёнсагина вужудга келади. Лекин муҳаббат камар эмас, белга тақиб юрилса ёки зирак эмас қулоққа тақиб ўзгаларга кўз кўз қилинса.

У фақат қалбда яшайди.

У гулга ўхшайди. Парварिश қилинмаса, асраб-авайланмаса қузда дарахт япроқлари новдаларни тарк этгандек, қалбни тарк этади. Бироқ новда тўкилаётган япроқларга атинмайди. Бахорда янгиси пайдо бўлишини билади. Аммо қалб новда эмас. Муҳаббат қалбни бир мартаба макон этади, тарк этгач, худди бўшлиққа отилган ўқдек қайта топилмайди.

Муҳаббат гўдак кулгусидек бегубор, тоғдаги чашмадек мусаффо бўлгандагина, қалбга пайванд бўлиб мангу яшайди.

ИНСОН

— Кукка бўй чўзган серхашам, сержило, юксак иморатларни бунёда этган ким?

— Инсон!

— Ўзгалар тинч яшасин деб, куксини ўққа тутган ким?

— Инсон!

О, азиз бунёдкор, ижодкор ва заҳматкаш инсон, сенинг ақлу заковатинг, мардлигинг оламида бош эгаман.

— Бу иморатларни харобага айлантирган ким?

— ...

— Жоним омон қолсин деб, халқини сотган ким?

— ...

Бундай саволлар оламида лол қолиб, уйга толаман...

ЗАҲАР

«Тилидан заҳар томади-я», деган иборани ҳар ким ҳам эпиттан. Ҳа, баъзи одамларни илонга, тилини заҳарга ўхшатадилар.

Табиат илонга бир дақиқа тил инъом қилганда у:

— Э, одамлар, наҳотки игвогарларни, ғаламисларни менга тенглаштирсангиз. Тўғри, уларни ҳар қанча ёмонласангиз, баъзи одамлар ҳақида илондек совуқ десаңгиз ҳам розиман. Лекин тилларини менинг заҳаримга ўхшатишингизга асло чидай олмайман. Ахир заҳаримдан ўзингиз шифо толасиз-ку, — дер эди ҳасрат билан.

Мураккаб режа, мураккаб станок, мураккаб шакл, мураккаб дунё. Яна бир қанча аниқ ва маъхум нарсалар, тулунчалар ҳақида мураккаб деган сўзни ишлатамиз.

Лекин ҳар қандай мураккаб шакл ёки режа устида обдон уйласак, керакли қўлланмалардан фойдалансак, у бизга содда нарса бўлиб қолади.

Бироқ одамнинг ичига кириб бориш, гўё денгиз бағридэн сўғмоқ топишдек ўта қийин, амри маҳол иш. У гўё уфқдек чексиз. У худди лочиндек чарх уради, шердек ҳайбаг солади ва ... олмахондек мулоимлашади.

Қисқаси: мураккаб деган сўзнинг тўла маъноси режа ёки станокда эмас, одамнинг саъй-ҳаракатида ечилади.

АЙЁР

Баъзилар ҳақида «Баттол, тулқидек айёр экан» дейишади. Бечора тулки агар бундай «таърифлари» борлигини билганда-ми, номус қилгандан ўзини алақачон овчининг ўқиға тутиб берган бўлармиди? Негаки, у очдан улмаслик учун, айёрлик қилиб, ҳайвон овлаб кун кечиради.

Лекин айёр одам бўлак масала, у қорни тўқ, усти бут бўлганда ҳам тинчимайди, нафс илинжида-изгиб, тулкилик қилишдан чарчамайди.

Масаллар

— Ҳа, оғайни, ҳар куни юз маротаба очилиб-ёпилиб, роса чарчарсан. Менга эса мазза, ҳеч очилмайман, — деди иккинчи табақа.

Бир куни кўчага ёғоч туширилди. Ҳеч очилмай ётгандан тоб ташлаб қолган табақа буни кўриб ваҳимада қолди. Қийинчилик билан очилди-ю, лекин ҳаётганда ёпилмади.

Шунда ранда ёрдамга келиб, баъзи жойларини текислади. Табақанинг жони шундай оғридики, туриб-туриб биринчи табақага ҳаваси келди:

— Мехнат қилмай ҳадеб ётаверсанг, оқибати шундай бўлади, — деди биринчи табақа.

ТУФЛИ ВА КАЛИШ

Туфли калишнинг ичида иссиққина ва топ-тозагина яшарди. Бир куни у калишни менсимай, шундай деди:

— Ҳой, калишвой, афти-ангорингга бир қара, лой билан безанган-а. Мана, мендан ўрнақ олсанг бўлмайdimи? Қара, қандай топ-тоза юраман.

— Вой-бу, ўзингни мунча юқори тутмасанг. Сен, ахир менинг уйимда яшайётганимни ҳам унутиб қўйибсан шекилли. Агар билсанг, сени озода сақлай деб, шу аҳволга тушдим-ку, — деди калиш.

— Оғзингга қараб гапир. Якка ўзим бўлганимда ҳам тоза юра оламан.

Эртасига туфли калишсиз кўчага чиқиб кетди. Бир оз юрганидан сўнг ҳамма ёғи лойга бўлганди. Ўч-тўрт кундан сўнг эса таг чарми кўчиб тушди. Бир куни алақандай устахонага бордилар, қимдир бошига мих қоқа бошлади. Ҳар гал мих урилганда боши зирқ-зирқ оғрирди.

Бир оздан сўнг кўнгли озиб қолди. У кўзини очганда, қараса, яна калишнинг ичида турибди.

ТАРОҚ ВА СОЧ

— Хўжайин, ишнинг, сизни уялтириб қўймаймиз, бема-лоа дам олаверинг.

Тароқ сочинг бу гапига ишониб, икки-уч кун ором олиб ётди. Ўз холига ташлаб қўйилган соч чигаллашиб, турли қилиқлар чиқарди.

ТЕРАК БИЛАН ШАФТОЛИ

Арик бўйида ўсган терак ёнидаги шафтоли билан суҳбатлашиб қолди.

— Мунча қингир-қийшиқ ўсмасанг. Мендек қомати расодан ўрнақ олсанг бўлмайdimи? — деди терак.

— Мен меваларим билан хўрматга сазоворман. Сенинг-чи? Қуруқ гавданг бор, холос.

— Сен ҳали мени ...

Бир куни теракни ўткир арра йиқитди. Бир айри шохи шафтолига тирговуч бўлди. Қолгани эса ўтин ...

ТИРГОВУЧ

Борда бир ёш олхўри дарахти бор эди. У ҳосил бера бошлагач, гердайиб атрофдагиларни менсимай қўйди.

Ўзига мадад бўлиб турган тирговучга бир куни шундай деди:

— Мўл-кўл мева бераман, ҳамма менинг хизматимда. Сен-чи, бир оадий қингир тирговучсан, холос. Яхшиси, менга тирговуч бўлмай қўяқол.

— Тирговучни бскор ранжитдинг, — дейишди бордаги бошқа мевали дарахтлар.

— Қўп ақл ўрлатма берманглар, ўзим биламан нима қилишни. Ногаҳон бир куни қаттиқ довул бўлди, шунда тирговучсиз қолган олхўри қирсиллаб синди.

ИККИНЧИ ТАБАҚА

Кўча билан ҳовли ўртасидаги эшикнинг икки табақаси ўзаро гаплашиб қолишди.

Бунни кўрган тароқ гоят ачинди-да, сочининг чигалини ёзиш учун дарров ишга тушди. Шунда «чирс» этган товуш эшитилди. Қараса, бир-икки дона тиши синибди, Бепарволик қилгани учун афсус-надоматлар чекди. Лекин фойдаси бўлмади, чигалларни ёзгунча яна уч-тўрт тишидан ажралди...

МУЗ ПАРЧА ВА ШАМ

Эрта саҳар.

Хизмат бурчини адо этиб турган шамни муз парчаси кўриб қолди.

— Ҳали ҳам хизмат қилиб турибсанми? Қарагин бўйинига, ярим қарич бўлиб қолибди. — Аеди муз парча шамши масҳара қилиб.

— Сенга ўхшаб эрийман, лекин қоронғида озми-кўпми нур таратиб, инсонларга хизмат қиламан.

Шу маҳал куёш тоғлар ортидан кўтарилиб, нур соча бошлади.

Юзига нур тушиши билан муз парчаси бекинишга ҳаракат қилди. Ҳар қанча бекинмасин, куёш нурлари музни эритиб юборди.

ЛОЙ ТОМ

Лой том ва тунука том кўшни бўлиб қолибди.

— Ҳой, менга бир қарагин, қандай чиройли безанганман-а. Устимда лолақизгадоқлар, майсалар гурқираб ўсиб ётибди. Сенда лола тутул, биронта кўкат ҳам ўсмабди-я, — дебди лой том гурур билан.

... Шу йил баҳорда ёмғир кўп ёғди. Лой томдан уйга чакка ўта бошлади. Кишилар энди бу ерда туриб бўлмаслигини сезишиб, тунука томли уйга кўчиб ўтдилар. Орадан бирор ҳафта ўтар-ўтмай, лой том бир ингранди-ю, тап этиб босиб тушди.

АРЧА ВА ҚАЙРАГОЧ

Эрта куз...

Бир куни боғдаги қайрагоч ёнидаги кўм-кўк арчани менсимай, гап отиб қолди:

— Баргларибга бир қарагин, худди олтиндек товланади-я. Ўтган-кетган менга қарайди. Оҳ, мен нақадар бахтлиман. Лекин, афсус, сенга шундай бахтдан ақалли ярмиси ҳам насиб қилмаган экан-да. Сен бечоранинг ҳатто тузукроқ баргинг ҳам йўқ.

Арча жавоб бермади.

Қайрагоч эса ўз хуснига ўзи маст эди. Кунлар ўтиши билан қайрагоч барги тўкила бошлади. Совуқдан жунжиган қайрагоч ўз баргларини сақлаб қолишга ҳаракат қилар, лекин барглари борган сари кўпроқ тўкилиб, лойга беланарди.

Ниҳоят, барча барглари тўкилиб, қайрагоч яланғоч бўлиб қолди.

— Хуш, хуснингга энди қара-чи, — деди шунда ҳамон кўм-кўк яшнаб турган арча.

Қайрагочдан садо чиқмасди.

АРРА

Йул бўйидаги жийда дарахтининг барча шоҳлари юқорига, фақат бир шохигина пастга қараб ўсарди. Оқибатда у йўловчиларнинг юз-қўзларига урилиб, у ер, бу ерларини тирнаб юбора бошлади. Бундан қингир новда нечундир ўзини кучли ҳис қилиб мағрурланарди.

Ногоҳон бир куни шу йўлдан арракаш ўтиб қолди. Шох юзига урилиб тирнагач, ёнидан тизимча олди-да, дарахт танасига боғлаб қўймоқчи бўлди.

Лекин, қингир новда тизимчани «чирт» этиб ўзиб, юзига қаттиқроқ келиб урилди. Шунда арракаш:

— Сенинг турган-битганинг одамларга озор етказиш экан, — деди-да қингир новдани арралаб ташлади.

ОНА ЁР

Б уругут кукда чарх уриб парвоз этаркан, юксак-юксакка кутарилган сари, ер кузига кичкина бўлиб кўринди.

«О, зангори осмон, сен нақадар бепоён ва ажойиб. Бағрингда ўзимни мағрур ҳис қиламан. Ерни эса ҳеч кўргим келмайди», дер эди-ю, лекин кеч бўлиши билан яна қайтиб ерга кўнарди.

БАЛИҚЧА

Дарё тагида сузиб юрган балиқча бир гал сув юзасига чиқиб қолди. Кўм-кўк осмонда учиб юрган қушларни кўриб, уларга ҳаваси келди. Сўнг думини сувга уриб, ўз буйи бара-вар сакради-да, яна шалоплаб сувга тушди.

— Барибир улардек учини ўрганиб оламан, — деб қайта-қайта сакради.

Бир кун, одатдагидек, юқорига иргишлади-ю, қайтиб сув-гамас, балиқчи қуш огзига тушди.

ЎРГИМЧАК

Ўргимчак ним қоронгу ерда зир югуриб турини тўқирди. Сўнг ўлжа пойлаб, бир четга чиқиб тураркан:

— Доим меҳнат билан бандман-а, — деди ўзига ўзи зорла-ниб.

ЧАРХПАЛАК

Анҳор бўйидаги чархпалак сувда гир-гир айланганича ат-рофга мағрур боқиб:

— Қувватим зўрлигидан ҳатто сувни ҳам юқорига олиб чи-қаман, — деб ўйларди.

Ўзини сув ҳаракатга келтираётганини чархпалак қаяқдан билсин.

КАЛХАТ

Кўкда учиб юрган калхат бир кунни лочинга мақтаниб қолди:

— Ҳар қачон овим ўнгидан келиб, доим тўқ юраман.

— Сен қайси қушларни овлайсан? — сўради лочин.

— Ана ўлжам, — деди-ю, калхат бўрилар еб ташлаб кетган ўлимтик тўнгиз устига қўнди.

МУШУК

Юнги хурлайган мушук бир кунни йўлбарсни кўриб қолди-ю:

— Балоғатга етгач, мен ҳам худди шундай бўлсам керак, — деб ўйларди.

ЛАЙЧА

Лайча айланиб юраркан, қафасда ётган шерни кўриб, акиллаб иргишлай бошлади. Шер мудрок кўзларини очди-ю, инда-май яна юмиб олди.

«Хайдашга ботина олмади, демак, мени ўзи билан тенглаш-тирди», деб ўйларди лайча йўлда давом этаркан.

ФИЛОФ

— Жуда ҳам қадрли, қимматбаҳо буюм бўлсам керакки, мени доим кўтариб юришарди, — деб ўйларди ичига соз солиб қўйилган филоф.

ҚАТРАЛАР

Ақлни қулуқ десак, гайрат челақдир.

Ўлим икки хил бўлади:

ЭҲТИМОЛ ...

Бир куни икки лофчи учрашиб қолишибди.

— Кеча чўмилиб келай деб Сирдарёга борсам, суви батамом қуриб ётибди, — деди биринчиси.

— Булса бордир. Утган куни мен бориб томогимни базўр ҳўллаб келгандим, — деди унга жавобан иккинчи лофчи.

ЎЛИМДАН ҚУТҚАРИБ ҚОЛДИМ

— Кеча уч одамни дор остидан қутқазиб қолдим.

— Йўт-е, ҳозирги кунда дор нима қилсин?

— Ишонмайсанми, кеча уч одамни дорга осмоқчи бўлиб турганларида телевизорни ўчириб қўйдим. Қоронғида қочиб қолган бўлсалар керак.

ЧЎЧИЙМАН

— Йўлбарсни чизишга киришиб, ҳозир тугатолмай сарсонман, — деди бир лофчи.

— Нега? — сўради иккинчи лофчи.

— Аввал бошини чизиб қўйган эканман, ўкириб олдиға йўлатмаяпти.

ЎЙИН СОВИМАСИН ДЕБ ...

Бир куни икки лофчи гаплашиб қолишди.

— Кеча футбол ўйнаб, — гап бошлади биринчи лофчи. — 32 метрдан нақ дарвоза тўрини тешиб юбордим.

— Биз ҳам ўйнадик. Жарима зарбани шундай тепган эдим, бечора дарвозабонга ҳали ҳам ачинаман. Коптокни қучокла-

ганча сеткани тешиб учиб кетди-ю, қайтиб ерга тушмади, — деди иккинчи лофчи.

ОТЛАР ҚАЕРДА?

Биринчи лофчи:

— Музейга борсам, уч оғайни ботирлар суратидаги пахлавонлар кўкат устида ўхлаб ётибдилар-у, отлари кўринмайди.

Иккинчи лофчи:

— Мен эса сеқдан олдинроқ бориб отамлашгандим.

Биринчи лофчи:

— Хўш?

Иккинчи лофчи:

— Э, шуни ҳам билмайсанми? Мени отларини сўғоришга юборгандилар.

«ЖОНЛИ» РАСМЛАР

— Бир суратим бор, ундаги қўшчалар росмана сайрашади, — деди бир лофчи.

— Ишонса бўлади. Кеча бутун ўрмонни айланиб, бирон нарса овлотмадим. Жаҳлим чапақай чиқиб, уйга келдим-да, расмдаги кийикни отиб туширдим, — деди иккинчи лофчи.

ЖЎРА ЛОФЧИНИНГ «ЛОФ»ЛАРИ

— Бир куни қуауқдан галвирда сув тортиб олдим.

— Даламизда тарвуз гарқ пишган маҳал, биттасини оиламиз билан бир ҳафта едик. Бир палласининг пўчоғини эса товўқларга хона қилиб бердим.

— Боғдаги баҳайбат ёнғоқ дарахтининг учига чиқиб, ёқамни ушладим — қўшни болалар дарахт устида қўй боқиб юришган экан.

— Ҳайвонот борида тути билан гап талашиб урушиб қолсам бўладими?

— Балиқни аравага қўшиб қишлоққа борган эдим, одамларнинг оғзи бақадай очилиб қолди.

— Олти ёшли ўғлим Одиҳон ўн олти килограмми тошни кўтариб, ҳаммани ҳайрон қолдирди.

— Сузга қармоқ ташлаб, семизгина ўраак тутиб олдим.

— Маймун ойнада ўз аксини кўриб анкайиб қолганини, бойўтми «бойнинг ўлиман» деб мақтанганини кўрганман.

МУНДАРИЖА

УНУТИЛГАН ИЗЛАР (қисса) 3

ҲИКОЯЛАР

Олтин барг	62
Шафтоли гуллаганда	63
Характерли киз	65
Ҳасса	67
Чол ва қуёш	67
Қўқалдош	68
Қутиртоқ	68
Салом	69
Билмас эдим	69
Ирода	70
Қизи тушмагур	74
Сабоқ	75
Сураг	76
Ариза	77
Мерган	78
«Ижодкор»	79

ИНСОН ҚИРРАЛАРИ

Қирралар	82
Ақл	82
Инсон қалби	83
Бойлик	83
Мухаббат	84
Инсон	85
Заҳар	85
Мураккаб	86
Айёр	86

МАСАЛАЛАР

Терак билан шафтоли	88
Тирговуч	88
Иккинчи табақа	88
Туфли ва калиш	89
Тароқ ва соч	89
Муз парча ва шам	90
Лой том	90
Арча ва қайрағоч	91
Арра	91
Фил ва ҷумоли	92

ҚАНДОЛАТЧАЛАР

Она ер	94
Балиқча	94
Ўргимчак	94
Чархпалак	94
Қалхат	95
Мушук	95
Лайча	95
Ғилоф	95
Қағралар	95

ЛОФЛАР

Эҳтимол	98
Ўлимдан қутқариб қолдим	98
Чўчийман	98
Ўйин совимасин деб	98
Отлар қаерда?	99
«Жонли» расмлар	99
Жура лофчининг «лофлари»	99

Анвар Собиржон ўғли Мадраҳимов

ОЛТИН БАҒ

(Қисса ва ҳикоялар)

Рассом У. Солиҳов

Техник муҳаррир У. Қим

Мусаҳҳиҳлар Ш. Орипова, Н. Умарова

Компьютерда тайёрловчи Б. Душанова

Босишга рухсат этилди 20.02.2008. Қогоз бичими 60×84¹/₁₆; Балтика
гарнитурасида офсет усулида босилди. Шартли б.т. б.04.

Нашр т. б.0. 2 000 нусхада чоп этилди.

Баҳоси шартнома асосида. Буюртма № 08-35

Ўзбекистон Маtbуот ва ахборот агентлигининг
«O'zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи,
100129, Тошкент, Навоий, 30.

Мадраҳимов А.

Олтин барг. / (Қисса ва ҳикоялар.) «O'zbekiston» нашриёт-
маъбаа ижодий уйи, 2008. — 104 б.

ББК 84

1604c-891